

Sborník Příruček svazek 13.

Rediguje prof. JAN KRANICH.

Přehledné dějiny literatury české

od nejstarších dob až po naše dny.

Napsali

Dr. **JAN V. NOVÁK**,
c. k. gymn. profesor v Praze.

Dr. **ARNE NOVÁK**,
docent české university v Praze.

Vydání druhé, přepracované a rozšířené.

Cena K 8.—.

V OLOMOUCI 1913.

NÁKLADEM R. PROMBERGRA, KNIHKUPECTVÍ.

PŘEHLEDNÉ
DĚJINY LITERATURY ČESKÉ
OD NEJSTARŠÍCH DOB AŽ PO NAŠE DNY.

Předmluva k druhému vydání.

»Stručným dějinám literatury české«, které naši společnou prací vyšly v nákladě R. Prombergrově koncem roku 1909, dostalo se velkého rozšíření a obecné přízně. O tom svědčí nejen značný počet výtisků, který byl za tři roky úplně rozebrán, nejen hojně a závažně hlasy odborné kritiky, nejen úspěch mezi studentstvem a učitelstvem, nýbrž i okolnost, že v poslední době vyrojilo se mnoho obdobných literárně dějepisných příruček, které otevřeně neb nepřiznaně čerpají značnou měrou z knihy této, jmenovitě z jejích partií, jednajících o literatuře současné. Knize naši poštěstilo se to, čeho si horoucně přála: posloužila vydatně praktické potřebě.

I pomýšleli spisovatelé záhy ve srozumění s nakladatelem na druhé vydání díla, které mělo se přidržovati v zásadě onoho pracovního rozdělení, jaké provedeno bylo ve vydání prvním. Z auktorů uvolil se opět Jan V. Novák zpracovati dobu starou a střední, Arne Novák pak dobu novou; obě části pojaty zcela neodvisle. O poměru jejich pokládáme za vhodné citovati passus z doslovu k prvním vydání: »Ježto pro dobu starou a střední po ruce jest hojnost případných pomůcek, a ježto období to má pro obecnostvo neoborné celkem menší význam, podán v oddílu J. V. Novákově pouhý vědecký přehled, jenž látky nikde nechce vyčerpávati, nýbrž jen do jejího studia uváděti. Jinak jest s oddílem druhým. Nová doba literatury české studována jest na školách i v soukromí vždy horlivěji a důkladněji, a tím tíže se pocituje, při veškeré výbornosti některých velkých děl o našem literárním obrození, nedostatek menší, úsečné pomůcky, která by objímala novočeské písemnictví celé až na naše dny. Nedostatku tomu chce tato kniha odpomoci, a proto čím blíží se vědecky nezpracované přítomnosti literární, tím jest obšírnější, jak ve výkladu, tak i ve výčtu a rozboru příslušné literatury; vědecké stanovisko auktorovo, jež častěji vyložil, vy-

žadovalo, aby se ani tuto nevyhnul hodnocení kritickému.«

Vydání druhé jest zcela přepracováno, mnohonásobně doplněno a značně rozšířeno, jmenovitě v oddílech, jednajících o literatuře současné. Vděčně a vydatně použito veškerých pokynů a oprav, kterých se auktoru oddílu novočeského dostalo v kritikách, byl i formou polemickou; nová badání všude pojata do výkladu; leccos přestaveno neb jinak formulováno. Úplně nově propracovány partie o literatuře vědecké, o publicistice a o písemnictví pro mládež, takže po těchto stránkách jest kniha naprostou novinkou a může se hrdě hlásiti k čestnému názvu, který jí udělen vážnou kritikou: není jen dějinami české literatury, nýbrž i dějinami české vědy. Při tom vítanou pomoc poskytly rady některých odborníků, jmenovitě pan universitní professor dr. Kamil Krofta získal si vzácné zásluhy o partie, věnované našemu dějepisectví.

Také rejstříkům, které tentokráte sestavil pan dr. Richard Russ, věnována důkladná péče. Čtenář ocení dojista též pokroky, kterých dílo doznalo péčí nakladatele i knihtiskárny po stránce technické.

V P r a z e, v prosinci 1912.

Dr. Jan V. Novák.

Dr. Arne Novák.

Úvod.

Literatura česká, ze všech slovanských nejdéle trvající, náleží k nejzajímavějším v Evropě, a to jednak prostředím, ve kterém vznikla, jednak změnami, jichž během šesti století svého trvání se dožila.

Tři byly doby, ve kterých země, kde lid, česky mluvící, obýval, těšily se dlouhotrvajícímu míru, takže mohl tehdy povznést se blahobyt a s ním osvěta: bylo to především století XIV., potom století XVI., posléze století XIX. V těchto stoletích také tvoření literární v zemích českých dostupuje vrcholu, písemnictví české v těchto dobách jaře rozkvétá. Mimo ta století buď spisování jazykem českým chýlí se k úpadku, nebo připravuje se rozkvět nový.

Můžeme tedy rozeznávati v literatuře české tři doby:

I. *Dobu starou*, jež sahá od počátku tvoření literárního po činnost Husovu (—1403). Vrcholem jejím je století XIV.

II. *Dobu střední*, která vrcholí ve století XVI. a k úpadku se nachýlí ve století XVII. a XVIII. (1. pol.).

III. *Dobu novou*, jež počíná vzkříšením spisovného jazyka i literatury české ke konci stol. XVIII. a na počátku stol. XIX., během toho století pak dosahuje znamenitého rozkvětu.

I. Stará doba literatury české

(—1403).

a) Období přípravné.

Pohanská doba národa českého jest a zůstane nám asi navždy úplně neznáma, protože první zápisy o ní jsou o mnoho pozdější, a tradice v tolika pokoleních podlehla zajisté velmi značným změnám. Tolik však tvrditi můžeme, že předkové naši po řadu století již byli národem samostatným, od Slovanův ostatních odděleným, nežli u nich došlo k jakýmkoli zápisům jazykem českým. Nevíme totiž ani bezpečně, zdali v době předkřesťanské vůbec znali písmo, proto nelze u nich mluvit o písemnictví, jakkoli dle obdoby jiných národů souditi můžeme, že i v době pohanské měli své vlastní písně a říkadla, báje a pověsti. Také o těch plodech činnosti duševní však máme zprávy teprve z doby křesťanské, a podání lidové, pokud je zachovalo, značně jeví se pomíšeno živly křesťanskými. Zpěvy epické, které v době té vznikly, zajisté nikdy nedosáhly ani ceny ani významu zpěvů jiho-slovanských a ruských.

Důležitou přípravou ku písemnictví pro náš národ rovněž jako pro jiné národy novověké, bylo přijetí víry křesťanské. V ní totiž od pradávna při bohoslužbě předpokládá se užívání písma, písmem pak lidstvu otvírá se brána ku vzdělanosti.

Písmo, s kterým se Čechové na počátku doby křesťanské seznámili, bylo dvojí: písmo slovanské, jehož užívali věrozvěstové slovanští, sv. Cyrill a Methoděj, dle nynějšího soudu badatelů písmo hlaholské, a písmo latinské, jež k nám vnikalo ze sousedství západního hned od počátku styků se světem románským a germánským.

Křesťanství řeckovýchodní působilo u nás jen náhodně, a to po krátkou dobu; význam jeho i kultury východní pro nás přerušen byl na vždy příchodem Maďarů do Uher a pádem říše Velkomoravské (poč. X.

stol.). Proto po písemnictví staroslovanském, zaváděném na Moravu a do Čech sv. Cyrilem a Methodějem zůstalo jen několik malých zbytků obsahu církevního, psaných písmem hlaholským, za jehož vynálezce pokládá se filosof Konstantin, jak zprvu slul sv. Cyrill. Tak původem svým klade se do Čech staroslověnská legenda o sv. Václavu (vyd. v I. díle Pramenů dějin českých 1873).

Působení latinského západu na literaturu českou je trvalé a dodalo zvláštního rázu nejen dějinám českým, jak vykládá František Palacký ve svém díle dějepisném (Úvod, I, 1, str. 9. vyd. Kalouskova), ale i české literatuře. Založením biskupství pražského (r. 973), které mělo ráz latinský, západní, liturgie východní podlehla, nalezla však v XI. stol. ještě útočiště v klášteře sázavském, založeném od knížete Oldřicha pro sv. Prokopa r. 1032. Tu obřad slovanský trval s několikaletou přestávkou za knížete Spytihněva do r. 1097, až i odtud vymizel a ustoupil obřadu a písmu latinskému.

Jazykem církve západní totiž od prvopočátku byla latina, křesťanství pak, převzavši a nově upravivši značnou část vzdělanosti starořímské, podrželo i jazyk světového národa římského. Kněžstvo a kláštery dále udržují tuto vzdělanost a sdělujíce ji vrstvám jiným, předávají zároveň i jazyk latinský. Tak shledáváme, že po celý středověk a ještě nějaké století potom latina jest jazykem lidí vzdělaných a povznáší se i na obecný jazyk vědecký.

Také u nás nejstarší památky ducha českého sepsány jsou jazykem latinským: v nich vyskytují se pouze jednotlivá slova česká, nejvíce osobní a místní. Jsou to legendy o českých světcích, zprávy letopisné, kroniky země české, listiny, vymezující majetek, darovaný v našich zemích ústavům duchovním, a nápisy na českých mincích. Z těchto památek také nejvíce se dovídáme o minulosti národa českého.

Do X. stol. prof. Jos. Pekař klade složení t. zv. **Kroniky Kristiánovy**, obsahující legendu o utrpení sv. Ludmily a sv. Václava. Za původce skladby té pokládá mnicha Kristiána (Křišťana), syna Boleslava I., jenž jinak slul **Strachkvas**. Jiní učenci však sepsání této legendy kladou v dobu mnohem pozdější.

Oblíbeným a známým kronikářem českým, jenž obsáhl všecku starší minulost až po svou dobu a ná-

sledovníkům svým stal se nejen vzorem, ale i věrohodným zpravodajem, jest **Kosmas**, děkan kapituly pražské (žil v l. 1045—1125). Dle starobylého vypravování rod jeho pocházel prý z Polska, odkud kníže Břetislav I. odvedl t. zv. Hedčany a usadil je v okolí města Zdic. Kosmas vzdělával se nejprve doma na Vyšehradě, kde bylo tehdy slavné učení, potom vydal se do Luttychu, známého Čechům učenou školou od poč. XI. stol. Jako muž vzdělaný a zkušený později vykonal též několik cest za posláním diplomatickým po zemích sousedních. V posledních letech života, po smrti své choti Božetěchy, jal se psáti českou kroniku, již rozdělil ve tři knihy. Výklad počíná potopou světa, končí r. 1125, kdy také zemřel. V dějinách českých rozeznává dobu báječnou (pohanskou) a historickou (křesťanskou, od r. 894). Pro vylíčení doby nejstarší poohlédl se po výkladech latinských kronik sousedních národů (zvl. si všímal Reginona), mimo to spolehal, jak sám tvrdí, na tradici starších lidí.

V době nejstarší vypravování jeho má ráz národních pověstí (o Krokovi a jeho dcerách, o Libuši a Přemyslovi, o dívčí válce atd.) a dosti je přizpůsobeno starším i současným tradicím jiných národů, jež Kosmas zajisté znal z knih, které četl. Pro dobu křesťanskou byli mu zpravodaji věrohodní svědkové, (do r. 1038), v období posledním (konec století XI. a počátek XII.) sám byl přímým účastníkem významných událostí nebo dovídal se o nich od vrstevníkův. O věrohodnosti jeho několikráte vysloveny byly pochybnosti, ale celkem výklad jeho činí dojem pravdivosti aspoň subjektivní. Sloh jeho má některé zvláštnosti té době obecné, že se nese širokým proudem souměrných period, že libuje si ve figurách, citátech ze starých spisovatelův a vložkách veršovaných, ale duchem je český a leckde značně živý. Rukopisů kroniky té je hojně, tiskem vyd. již počátkem stol. XVII. Kritické vyd. v Pramenech dějin českých, díle II. (1874) tu připojen i zdařilý překlad V. V. Tomka.

O značné oblibě kroniky Kosmovy svědčí mimo hojné rukopisy také okolnost, že měl několik pokračovatelů, z nichž napřed se jmenuje kanovník **vyšehradský**, jenž asi r. 1141 psal o událostech let 1126—1142, po něm mnich **sázavský**, který vyložil události let 1126—1162. **Vincenc**, kanovník pražský, účastník výpravy krále Vladislava do Itálie, vypsál děje za tohoto krále (1140—1167). Pokračovatelem jeho byl

Jarloch, opat milevský (1165—1228), jenž vypsal dějiny nejsmutnější doby rozbrojů mezi Přemyslovci a skončil nastoupením Přemysla I. (1197).

Pokusy o spisování jazykem domácím ve stol. XII. jsou ještě málo významné, většinou jsou to pouhé glossy, t. j. jednotlivá slova česká, obyčejně nadepsaná, určená porozumění textu latinskému. Největší pověsti nabyly t. zv. Glossy svatořehořské, vepsané do latinského rukopisu Dialogů papeže Řehoře I., jenž napsán byl v XI. stol. a chová se v kapitulní knihovně pražské; některé přípisky české tu nalezené kladou se do počátku stol. XII., jiné do stol. XIII. (o nich psal Ad. Patera v ČČM. 1878; v době nejnovější několikráte vysloveny pochybnosti o jich pravosti, protože jeví směs jazykových živlů staroslověnských a českých; ani prof. Jan Gebauer nepojal jich do slovníka staročeského). Z téže asi doby jsou t. zv. Glossy vídeňské, jazykem dosti podobné svatořehořským, které potvrzují značnou měrou pravost gloss svatořehořských.

Do toho století klade se také původ nejstarší duchovní písně české, »Hospodine, pomiluj ny«.

Vznik její Dr. Zd. Nejedlý (v Dějinách předhusitského zpěvu v Čechách, 1904) vykládá asi takto: Lid účastnil se bohoslužby nejprve tím, že podle návodu kněží ve vhodných dobách volával »Kyrie eleison« (česky zkrác. »Krleš«), jak o tom máme zachovány zprávy netoliko z Čech, ale i z krajín německých a z Polska. Prostě toto vzývání Boha rozšířilo se několika slovy (na př. u nás připojeným k řeckému slovu překladem: »Hospodine, pomiluj ny«!) v t. zv. tropus, jakož máme taková slova zachována z Německa (z IX. stol.) i z Čech (XI. stol.), posléze ve XII. stol. objevuje se celá píseň, končící prvotním vzáváním Boha o milost. Lid v ní prosí o slitování a to zvláště Krista jako spasitele světa za spasení. Toho může dosíci tím, že Bůh vyslyší jeho hlasy a udělí mu na zemi živobytí a mír jako prostředky k vyššímu životu duševnímu. Staré podání (ze XIII. stol.) připisovalo píseň tu sv. Vojtěchu, v nové době dle jednotlivých slov domněle staroslověnských (pomilovati, spas, krleš) počítána byla mezi zbytky liturgie východoslovanské: nyní klade se vznik její do XII. stol. Ve XIII. stol. již těšila se tak značné oblibě, že stala se písní slavnostní, která též v chrámech při významných příležitostech lidem bývala zpívána. I řádem korunovačním císaře Karla IV. stanoví se jako závěr slavnostních obřadův

pomázání krále. Nápěv zachoval se několikrát, nejstarší znám je teprve z r. 1397, kdy mnich břevnovský Jan z Holešova napsal celé pojednání o této písni (vydané posledně od Dra. Zd. Nejedlého v uved. sp. mezi přílohami).

V tomto stol. XII. ještě, jako i v dřívějších, při všem živém styku se světem západním, který značně se šířil jmenovitě zakládáním klášterů, do nichž povoláni mniši většinou z ciziny, a přese vše přizpůsobení útvaru státního k mocným říším západním, předkové naši zachovávají starý svůj ráz: zřízení rodinné a zemské, starožitný kroj domácí, stará jména místní. Němec. osadu na Poříčí v Praze (při kostele sv. Petra) Tomek sice konstatuje již ve stol. XI., ale účinky její nejeví se tehdy patrně v ostatním obyvatelstvu domácím. Ani častější spojenectví českých knížat s panovníky německými, ani výpravy do Itálie za druhého krále českého Vladislava nemají zřejmého významu v životě národním. Obrat rozhodný dostavuje se teprve počátkem stol. XIII. Zápasy o staršinství v rodě knížecím tehdy ustávají, Přemysl I. upevnil svůj trůn i na venek a mimo rodovou posloupnost ve své rodině nabyl i dědičného titulu královského. Staral se pak, aby zemi svou i niterně přizpůsobil poměrům v pokročilejších zemích západních. Ještě zřetelněji snahu tu znamenáme u nástupců jeho, počínajíc Václavem I. Místo staré ústavy domácí nastupuje feudalismus, provázený různými výsadami, cizí mrav a kroj, přepych turnajův a radovánek vyskytuje se nejprv u dvora královského, ale usazuje se též na hradech bohatých velmožů. Studenti z cizích universit dosahují doma rychlého postupu a výnosných míst. Již válkami křížovými čeští šlechticové přicházejí v bližší styky s velmoži německými, čehož později ještě přibývá. Němčina u nás nabývá práv v klášteřích a městech obchodních, při dvoře a na hradech, když pak se v městech od králů nově zakládaných usadili osadníci němečtí, také v městech královských. Česk hrady v těchto přechodních letech nabývají názvů německých, na nich pak vítání jsou ti, kdož nový způsob smýšlení tlumočili, němečtí pěvci. —

Do Čech přinášeli poesii romantickou, vzniklou na západě evropském po válkách křížových, kterou také dle předního výkvětu těchto válek nazýváme poesii rytířskou. Boje proti nevěřícím podnítily hrdinnost, křesťanství vedlo ke snaze chrániti slabé

a utiskované lidi, kult Panny Marie jako matky Kristovy vedl k uctívání pohlaví ženského, cit pro čest před ženami vedl k osvědčování síly a udatnosti na turnajích. Odleskem toho všeho citění jest básnictví dvorských pěvců, kteří zprvu všude byli vítáni na dvorech knížecích o slavnostech a hodech, a když pohostinnost jim věnovaná, jakož i smysl pro verše jejich na západě poklesaly, uchýlovali se dále na východ, kde jejich pění dotud bylo novinkou. Tu pak záhy měli býti zároveň politickými agitátory pro nároký Přemyslovců na korunu císařskou. Tak Václav I. měl u sebe německého pěvce Reinmara z Zweteru; král Přemysl II. dal Oldřichovi z Türlina dokončiti Willehalma, báseň Wolframa z Eschenbachu Oldřich z Eschenbachu připsal svou Alexandreidu Václavovi II., jehož smrt pak oslavil rovněž jako Jindřich z Freiberka Mišenského; jiné podobné zprávy máme také o českých velmožích.

Tak poznána z blízka poesie, která před tím ovládala Evropu západní, což budilo později snahu po napodobování, ovšem že jazykem domácím, národním. Proto přirozeně vysvětlujeme si ráz epické poesie české z působení západoevropského, a stopy toho zřejmé jsou nejen v obsahu, nýbrž i ve formě: ba zasáhly také lyrické zbytky české, jež klademe do stol. XIII., totiž píseň svatováclavskou a tak zv. píseň ostrovskou, a to jednak assonancí, jednak úplně provedeným ýmem.

Píseň svatováclavská přičítána bývala kdysi oběma prvním arcibiskupům pražským, Arnoštovi z Pardubic a Janu Očkovi z Vlašimě, ale i nápěv i souvislost se vzýváním Boha slovy »Kyrie eleison« poukazují k tomu, že je jistě starší. Dle slov 3. slohy (»Utěš smutné, otžeň vše zlé«) klásti lze původ její v dobu bezvládní po smrti Přemysla II. (1278—1282). Obsahem jest podobna písni »Hospodine« po vzývání sv. Václava o přímluvu následuje povzdech za nebeskou vlastí, posléze prosba o dobro pozemské, jež by nás dovedlo v kruh nebeského dvorstva. Ve 2. a 3. sloze assonance (věčný — jasný, žádány — nad námi, smutné — vše zlé) dosti provedená zdá se býti přípravou k rýmu. V nejstarším znění zachována u Beneše Krabice z Veitmile, kronikáře českého v 2. pol. XIV. stol., jenž ji nazývá písni ode dávna zpívanou. Původně skládala se toliko ze tří sloh (počin. »Svatý Václave«, »Nebeské jest«, »Pomoci tvé«), v době husitské vznikly další dvě slohy (»Ty jsi dědic«, »Maria,

matko žádúcí«), až v XVIII. stol. ustálil se počet osmera sloh (viz Jos. Kalousek, obrana sv. Václava, II. vyd. 1903), při čemž vzývají se též ostatní svatí čeští.

Předmětem skladby »S l o v o d o s v ě t a s t v o ř e n í e« jest Kristovo vtělení, umučení a vzkříšení. Nazývána bývala písní ostrovskou, poněvadž pochází prastarého rukopisu benediktinského kláštera Ostrovského u Davle na ostrově vltavském založeného od kníže Boleslava II. r. 999), spíše však je to veršovaná modlitba, jež vyznačuje se již úplným rýmem. Nalezena byla: Ad. Paterou a vyd. v Č. M. 1878.

b) Období prvního rozkvětu básnictví (—1346).

Koncem stol. XIII. a počátkem stol. XIV. počíná rozvíjetí také básnictví epického, a to především obsahu duchovního, protože celý názor světový té doby jako středověku vůbec prostoupen jest křesťanstvím, a literatura česká té doby jest nejzřejmějším důkazem trvajících snah vyrovnati se ve všem citění a myšlení křesťanskému západu.

Vedle písem sv. předním pramenem, z něhož čerpali, našim skladatelům byla sbírka dominikána Jacoba de Voragine (1230—1298), nazvaná »Legenda aurea sive chronica lombardica« (asi z r. 1270), mimo to »apokryty«, t. j. »utajené knihy« z prvních století křesťanských, jichž církev mezi kanonické spisy nepřijala, ač kolovaly pod jménem některého apoštola neb učedníka Páně.

Ovšem ani ty skladby neubránily se vlivu romantismu, jehož účinky se jeví jak ve volbě látek, tak v provedení jejich.

Tak legenda o umučení, můžeme počítati mezi nejstarší skladby staročeské, části zachované velebí Krista pro jeho prostotu, an pouze na lichém oslátku vjížděl do Jerusalema, kdežto knížata tehdejší i duchovní libovali si v nádherném rouše a četné družině. Dospívá pak básník uznání, že to Bůh úmyslně učinil, aby nám svou prostotou pomohl. Zlomek tento zachován jest u Štítného (v Řečech nedělních z r. 1392), jiný zlomek velmi kusý pochází asi z téže doby (viz Václ. Flajšhansa Nejstarší památky jazyka a písemnictví českého, z r. 1903). Jiné skladby o umučení pocházejí z pozdějších dob stol. XIV., neboť vzrušené výjevy umučení lákaly četné osoby stavu duchovního

k veršování; zachov. v rukop. Rajhradském (ČCM. 1886), v rukop. Hradeckém dle evangelií a Roudnickém ČCM. 1883).

Velkou skladbou obsahu duchovního nazvati lze to, co se vypravuje o rozličných osobách, s Kristem nějak spřízněných nebo duchem a smýšlením sprátelečných. Byli to především apoštolé a Panna Maria, po Kristově odchodu se země svěřená ochraně jejich. Básníkovi českému, patrně knězi, pramenem byla »Legenda aurea«, ale mimo to ještě jiné skladby latinské. Obrazy básnické a bájky ve skladbu vkládané poukazují na obratného skladatele. Zachovány jsou posud jen tři zlomky spolu nesouvislé, jeden na počátku vykládá o apoštolech (sv. Janu Evangelistovi, sv. Matěji, Markovi a Filippovi, pak i sv. Petrovi), zvl. o apoštolské a hlasatelské činnosti mezi pohany a o umučení jejich, zlomek z konce vykládá o tom, jak rodiče Panny Marie, Jáchym a Anna, jsou po dvacet let manželství bezdětni, proto kněz v Jerusalemě odmítá jejich obět. Jáchym žalem uchýlí se na poušť, Anna vrátí se domů, vyjde si do zahrady a spatří tu na stromě hnízdo vrabčí; tím připomenut jí opět podnět žalu jejího, a když se modlí k Bohu o rodinu, anděl jí zvěštuje nastávající narození dcery. (Zlomky otištěny v uved. díle Flajšhansové r. 1903.)

Jiná skupina skladeb obsahu duchovního týká se osob, jež nepříznivě zasáhly v poslední osudy Kristovy na zemi, tak zejména zrádce jeho Jidáš a soudce Pilát a Pontského. Zvláště Jidášova dráha životní vylíčena hodně pestře, by se ukázalo, jak apoštol, nejbližší druh a přítel, mohl Krista zraditi. Upraven byl výklad v celku podle života starořeckého Oidipa. Rodičům Jidášovým totiž předpověděno, že syn jejich bude zkázou lidu israelského. Proto uložili chlapce narozeného v košík a pustili ho na moře. Připlul k ostrovu Skariotu a vychován od bezdětné královny Té se později narodil syn vlastní, a Jidáš zvěděv, že je synem pouze přijatým, utopil královici při hře v moři. Na útěku s ostrova dospěl Jerusalema, kde brzo získal si přízeň vladaře Piláta. Na vyjíždce jakési ubírali se mimo zahradu Rubenovu, kde právě dozrávala jablka. Pilát poslal na ně svého správce Jidáše, ten dostal se ve spor s otcem a zabil ho. Matku Ciboreu dal mu Pilát za choť. Když hrozný ten poměr z vypravování Ciboreina se prozradil, Jidáš obrátil se ke Kristovi s prosbou za odpuštění, dosáhl ho a přijat i mezi apo-

stoly. Vedl pak pokladnu apoštolův, ale z lakoty nepoctivě, posléze Krista zradil.

O Pilatovi vykládalo se v legendě, že byl syn krále Ata, jemuž na lovu odpočívajícím přivedena dívka Pila; vychován byl v Římě, kde dopustil se několika vražd, též nevlastního bratra, proto poslán na ostrov Pontus a Herodem povolán do Palestiny za prokuratora. Nepřežil však dlouho Ježíšova odsouzení, skončil sebevraždou ve vězení, do něhož uvržen od císaře Tiberia, uzdraveného rouškou Veroničinou; tělo jeho nemohlo najíti pokoje v hrobě, nýbrž dlouho bloudilo světem, když řeky je odmítaly, až zaneseno do studne na hoře Pilatu ve Svýcařích, ač i tu vyvrženo z čisté vody.

Pramenem pro tyto skladby především byla apokryfická evangelia, jako evangelium Nikodemovo, evangelium Josefa z Arimathie a j. Sestaveny jsou dosti samostatně a na svou dobu velmi obratně, jazykem přesným, oživeným obrazy, průpovědmi, báskami atd.: složením hlásí se v rok 1306 nebo 1307, poněvadž činí obšírnou zmínku o zavraždění krále Václava III. v Olomouci. (Zlomky legendy o Jidášu vyd. od Ad. Patera v ČČM. 1888, o Pilátovi od Lad. Dolanského v Listech lil. 1893).

Jako utrpení Kristovo, tak i dětský věk jeho byl předmětem legend, a to již v nejprvnější době literatury české. Avšak i z této první skladby máme pouze zlomek (A. Patera v ČČM. 1885). Jiná legenda vykládala o seslání Ducha sv. (Výbor I, 178).

Ze životopisů světců libily se především ty, které měly ráz dobrodružný, jako život sv. Jiří, knížete v Kappadokii, jenž zabil draka, stav se pak křesťanem neohroženě hlásal víru Kristovu, začež byl třikrát rozřezán, ale vždy opět ožil a neustával ve své apoštolské horlivosti (zlomek té legendy v Brně nalezené vyd. Ad. Patera v ČČM. 1887).

S v. A l e x i u s (Aleš), jehož jméno v Čechách dosti bylo rozšířeno, byl syn senátora římského Eufemiána; pečlivě jsa vychován, zasnouben byl s krásnou nevěstou z rodu císařského Adriatikou; ale před samým sňatkem ušel z Říma, usadil se jako žebrák v Edesse na Sicilii u dveří chrámových a sedmnácte let z výtežku svých almužen živil nuzné lidi; když pak hlasem z oltáře vycházejícím upozorněno na svatost života jeho, v pokoře své ušel i odtud a vrátil se do domu otcovského, kde zastával práce nejnižšího sluhy:

teprve po smrti byl poznán. (Zlomek této legendy v Fejfalík, Studien, ve Vídeňsk. SB. 37, 420.)

Velká část skladeb těch vznikla na samém počátku stol. XIV. neb o nějaký rok dříve a vyznačuje se mimo značnou samostatnost ve zpracování zvláště jazykem vytríbeným a veršem přesným. Bohužel ani jedna z nich nezachovala se celá. O nějaký rok později, asi kol r. 1310, kláští třeba nejrozsáhlejší staročeskou světskou skladbu epickou, totiž romantický epos *Alexandreis*, mající za předmět osudy a výboje nejslavnějšího krále makedonského, Alexandra Velikého, syna Filippova. Postava tohoto nejrytířtějšího krále starověkého přirozeně ožila výpravami křížovými, jakkoli tradice o něm Orient zachovával i v dobách dřívějších. Alexander totiž byl asi tak mlád, jako středověcí rytíři, když se vydal na výpravu asijskou, měl proti sobě rovněž četné zástupy nepřátel, konal podobné skutky šílené odvahy, choval podobně rytířům šetrnou úctu k ženám, v družině své měl rovněž muže rytířsky smýšlející atd. Připojíme-li k tomu, že výprava jeho ubírala se tímž směrem jako výpravy křížové, pochopíme, proč Alexander stal se romantickému středověku dokonalým rytířem křesťanským, jak nám líčí na př. česká skladba.

Vzorem jejím, jakož i německé *Alexandreidy* dřicha z Eschenbachu, také v Čechách vzniklé, byla báseň latinská Gualtera Castellionského, rodilého z Lilu. Ten r. 1172 dle historie Alexandrový od Curtia Rufa a dle románu Pseudokallisthenova z II. stol. po Kristu dokončil v hexametrech rozsáhlou báseň epickou (o 10 knihách), v níž Alexander odvažuje se dobytí Orientu jako díla nadlidského; v tom také tkví zárodek zkázy, k níž jej bohové určili. Tento poučný ráz, jakož i líčení výbojů Alexandrových v krajinách, kde nedávno před tím odehrávaly se boje křížácké, brzo zjednaly básni značnou oblibu a učinily ji předlohou jiných *Alexandreid* národních. Do Čech dostal se opis té básně latinské ku konci kralování Přemysla II., opatřen byv pro Oldřicha z Eschenbachu od krále samého, jenž německými pěvci častěji byl přirovnáván k starověkému Alexandrovi; počátkem stol. XIV. pak sloužil za podklad českému básníkovi, jenž byl z rodu šlechtického, milovníkem své národnosti, nepřitelem cizincův a povýšenců. Ten představuje krále Alexandra jako hrdinu křesťanského na výpravě proti pohanům, kteří se dopustili v mládí

jeho bezpráví na zděděné zemi. Jakkoli, dle výkladu básníkovy, záhy osiřel, výtečný panovník makedonský dosáhl věhlasu přirozeným nadáním a poučováním největšího filosofa řeckého Aristotela, který mu dán byl za učitele a radí mu, jak si zříditi družinu a radu, jak vykonávati spravedlnost a získávati oddané vojsko, přátele i poddané. Vše to arci rady, které se mnohem spíše hodily do stol. XIII. nežli do doby panství makedonského. Ujav se vlády nad Řeky v Korintě, Alexander dospívající chystá se k výbojům; radu mu poskytuje starší, zkušené rytířstvo, mladší očekává pokynův jeho k boji. Pokoriv odbojné Theby, chystá se proti hlavnímu nepříteli Dareiovi, králi perskému, jenž osobně mu krivdu učinil a také jinak šířil postrach mezi králi. S dvěma sty korábů po měsíční plavbě přistali u Asie. Alexander vystoupí na blízky vrch, obhlíží krásnou krajinu a rozhoduje se, že si tu založí nové království: země zděděné rozdati chce družině. Na cestě do Kilikie stanou na zříceninách staré Troje, o jichž osudech básník z jiné četby vykládá: bylť i osud hrdin trojanských předmětem rytířské kroniky. Družina krále makedonského lituje zkázy slavného města, bojí se však též o svůj osud vlastní, až Alexander je potěší výkladem významného snu. (Zpěv I.) Když král Dareios dovídá se o příchodu nepřátel, poroučí chystati se na vojnu a posílá s listem Alexandrovi uzdu, aby se svázal, míč jako dítěti, měsíc, aby odtud doplnil svou chudobu. Mladý král makedonský vykládá si to poselství, že mu odveddává míčem vládu nad světem, měsícem své poklady, uzdu vládu nad vlastní osobou. A když podruhé Dareios posílá uzel máku, chtěje tím označiti množství svých bojovníků, odpovídá uzlem pepře, že bojovníků jeho je sice méně, ale že budou Peršanům hodně palčivi. Porazí pak jízdu pod vůdcem Memnonem, roztíná kola v Sardech a spěchá v boj s králem perským, jenž zatím byl uchystal ohromné vojsko básník je výmluvně líčí.

V Kilikii Alexander náhle onemocněl z koupání v studené vodě řeky Kydnu, ale uzdraven lékařem Filippem. Dobude Issu a na břehu Eufratu stane proti Peršanům. Oslovuje své čety, rovněž činí Dareios, Alexander pak v čele rytířů žene se na nepřitele (zp. II.). Údatenství jeho se podaří, že vojsko nepřátelské zatlačeno do řeky. Zajatce dává bez milosti pobíjeti, ale jaté rodiny královské šetří. Dobývá pak Syrii, Foinikie a Egypta, z něhož vytrhnouti chce proti mouření-

nům. Zatím Dareois dal sebrati nové vojsko a postavil se s ním u Arbel. Zatinění měsíce tehdy nastalé Rek Aristandros vysvětluje ve prospěch svých krajanův (zp. III.). Na pochodě k Arbelům zemřela zajatá choť Dareiova, i dává ji Alexander slavně pohřbiti; nabídky Dareiovy ke smíru odmítá. Vida pak s návrší neščíslné voje perské, jat jest na chvíli obavami, ale brzo se vzmuží a na svém Bukefalu vyjíždí v boj. Peršané po krutém boji ustupují, Dareia však dva satrapové jeho chtějí zraditi, proto prchá s bojiště. Alexander pak táhne do Assyrie, Babylon se mu vzdává, i nastávají tu hlučné zábavy (zp. IV.—V.). Dobývání Persie a stíhání zrádných satrapů jest předmětem zp. VI. až VII., ale Dareia mladý hrdina nestihl již na živě, proto slzí nad mrtvolou jeho. Vypraví se potom proti Skythům, přemůže je a stane na hranicích Indie (zp. VIII.). Po boji s králem indickým Porem poroučí chystati loďstvo proti okeánu a zemím východním (zp. IX.). Tu spěchá do Babylona též evropský západ, aby se mu pokořil, jen hrdý Řím odmítá jakékoli vyjednávání. Pokořením jeho Alexander skončiti chce své výboje. Zatím však padl, otráven jsa zrádcem Antipatrem, i želí ho vojsko a poddaní (zp. X.).

Z bohatého obsahu básně, jak tuto stručně podán, zachovaly se nám nyní jen asi dvě pětiny (celkem 3961 verš) v 7 zlomcích, z nichž nejdelší (svatovítský) obsahuje první zpěvy a je původem nejmladší. Skladatel český vedl si v následování vzoru svého rozumně a pečlivě, vynechal učené výklady a zasahování pohan-ských božstev do děje, poněvadž se to pro jeho čtenáře nehodilo, za to vkládal z vlastní bohaté zkušenosti životní poučné průpovědi, často spojené v rýmované trojverší, verš osmyslabičný tvořil bedlivě a také rým dovedl obratně skládati. Mnohá místa dokazují, že znalý byl i českých legend, nedávno před tím vzniklých, ale i jiných kronik latinských o Alexandrovi. Báseň jeví v zachovaných zbytcích stopy, že dostalo se jí dvojí recense; ze zlomků největší, svatovítský, náleží k úpravě starší, nejstarší rukopis jindřichobradecký k recensi mladší. Zlomky vyd. jsou diplomaticky a v přepise od Mart. Hattaly a Ad. Patery v Praze r. 1881, se stručnými výklady textu a poznámkami pro žáky od Fr. Prusíka r. 1896. Obsah celé Alexandreidy skonstruován dle zbytkův od prof. Prok. Langa v Listech fil. r. X. (1884).

Jiné básně romantické vznikly značně později, za kralování Karla IV. a Václava IV., ale nedostihly ni-

kterak této první nejpřednější básně romantické v době staročeské.

Hojněji zastoupeno je již v období tomto básnictví tendenční, t. takové, ve kterém všecken výklad hlavně směřuje k tomu, aby čtenáře nějak poučil, buď že v rouše básnickém předvádí nějaké závažné pravdy mravní, nebo převrácenosti lidské pro výstrahu staví na odív, nebo posléze z vypravování děje nějakého vstřípiti chce pravdu mravní.

Středověk latinský rád užíval básní takových za knihy školní, přirozeně tedy rozšířily se školami kněžskými (farními) a klášterními po různých národech křesťanských. Takovou knihou učebnou byla na př. t. zv. *Dvojverší Katonova* («Catonis disticha moralia» n. »de moribus«), přičítaná jakémusi grammatikovi římskému, Katonu Dionysiovi, průpovědmi ve 2 šestiměry upravenými podávající rozmanitá poučení pro život mravní a praktický. Oblibě nasvědčuje, že ještě v době staročeské převedena také v české verše (zachov. v rukop. svatovítském, vyd. od Ad. Patery 1885).

Mezi nejstarší knihy učebné náležel *Ezop*, středověké zpracování starořeckých bájek polobáječného Aisopa, jež do literatury římské uvedeny byly propuštěncem Augustovým Faedrem, pak vlaským učencem Romulem rozvedeny latinskou prósou (v X. stol.), posléze upraveny opět ve dvojverší elegické od Angličana Walthera (Anonyma). Z tohoto veršovaného *Ezopa* již učila se mládež, a to nejen v krajinách západoevropských, ale též u nás, jak patrně na př. z legend skladatele Jidáše a Piláta, z *Alexandreidy* a ze zmínek v rýmované kronice t. zv. *Dalimila*. Úhrnného zpracování českými verši dostalo se těmto bájkám asi v polovici stol. XIV při čemž básník připojil různé přídavky vlastní, na př. v úvodě allegorický boj mezi ctnostmi a neřestmi, jinde průpovědi a myšlenky obsahu vlasteneckého a pod. Ve formě opisem dosti porušené zachován tento nejstarší *Ezop* český ve sborníku hrab. Viktora Bavorovského ve Lvově z r. 1472, kde nalezen prof. A. Brücknerem, od něho vydán v *Archivu für slav. Philol.* r. XI. a s ostatními skladbami toho ruk. Janem Lorišem r. 1903.

Řadu skladeb tendenčních obsahuje t. zv. *rukopis Hradecký*, darovaný Jos. Dobrovským knížecí knihovně Lobkovické v Praze (vyd. od Ad. Patery r. 1883). Prof. Ant. Havlík dokázal o něm (v *ČČM.* 1904—

1906), že vznikl kol r. 1340, skladatele že má jediného, a ten že byl písařem v kanceláři královské (u kr. Jana Lucemburského). Ve sborníku tom je především zd: řilá bájka »O lišce a o čbánu«, již skladatel chce ukázati, že také chytrý člověk dává se někdy k své škodě strhnouti ku pošetilostem. Liška totiž, naležší v pusté chyši džbán, vynese jej ven, a když neživ džbán nechce jí odpovídati, přiváže si jej k ohonu a spustí jej v studnici, při čemž sama bidně zahyne utopením, protože ji džbán stáhl pod vodu. Líčení v bájce je velmi živé a také gradací svou dosti napínavé. —

Jiná báseň tendenční z toho sluje »Desater kázanie Božie«. Básník rozbírá v ní obsah příkázání a ukazuje, kteří lidé (pravid. trojího druhu) proti nim hřeší. Se zvláštní trpkostí vystupuje proti kněžím a mnichům, kteří jako zpovědníci za peněžitou pokutu rozhřešovali nejhorší zločince. Při tom leckde vkládá povídku obsahu satirického, čerpanou obyčejně ze sbírky »Gesta Romanorum«, oblíbené u kazatelů středověkých, jež se jeví pěkným obrázkem kulturním své doby. Na konec přestupníkům vyhrožuje pekelnými tresty.

Jiná báseň vytýká slabosti a směšné stránky některých řemesel a povolání. Švec rád hraje v kostky, až vše prohraje, a na konec ještě zbije ženu, konšel bere úplatky a potom arci soudí nespravedlivě, kovář pomáhá zlodějům svými paklíči a často zakuje koně, sladovníci okrádají na míře, že berou velikou míru ječmene a dávají malou míru piva, lazebníci rádi se oddávají opilství a proto při holení a pouštění žilou snadno člověka pořežou, řezník rád kupuje lacinou, ale šálí jakostí a váhou masa, pekaři prodávají těsto kvasnicemi tak nakynuté, že při pečení málo zbývá podstatného koláče. Všem takovým podvodníkům básník stejně hrozí, že nedostanou se pro své klamy před tvář Boží.

Jiné básně obsahu poučného jsou »O bohatci«, t. jak špatně a těžko ve svých hříšcích umírá (vyd. ve Výb. I.), »O smrtedlnosti«, kde líčí se nestálost života pozemského a moc smrti, již nikdo nemůže ujíti, pak »Sporý duše s tělem«. Duše v nich nářká na tělo, že jí ke zlému svádělo, a nyní že jí za to hrozí věčná zkáza, však dostává se jí po dalším sporu mezi ďáblem a nebem posláze vysvobození skrze Pannu Marii (originálem tu byla báseň latinská »Vi-

sio Philiberti«, vidění sv. Viliberta, opata benediktinského kláštera na ostr. Jersey († 690); o značné oblibě skladby svědčí trojí zpracování, dvojí na počátku stol. XIV. výklad o nich od J. Truhláře v ČČM. 1881).

Básnictví lyrické v té době neprosplvalo příliš. Duchovní písně české skládány nebyly neb aspoň se nezachovaly, poněvadž zpěv chrámový výhradně byl latinský, lid tedy v chrámě mimo vzácné příležitosti slavností výročních zpěvu se nesúčastnil. Nově přibyla k starším dvěma písním slavnostním pouze velikonoční o vzkříšení Kristově: »B ó h v š e m o h ú c í v s t a l z m r t v ý c h ž á d ú c í«, která zpívána bývala po velikonočních hrách dramatických shromážděným lidem a tak se dostala do chrámu. Skládala se prvotně jen ze tří sloh, ale během století rozšířena tak, že jich kol r. 1400 měla deset (vyd. ve Výboru I a v Malém výboru I. J. Hanuše r. 1863).

Z písní světských té doby zachováno málo, většinou jen zmínky nebo začátky, ale z nápěvů patrné, že přikláněly se k liturgickým zpěvům, jež lid v chrámě slyšel a upravoval si pak v lehčí rytmus a prostou, případnou formu.

Také písně o současných událostech již tehdy byly skládány. Taková jest »N o t a o d p a n a V i l é m Z a j i e c ě«, velebící zásluhy tohoto pána českého, »přítele českého jazyka«, jenž padl r. 1319 v bitvě u Dachova (v Bavořích) proslulý byl nejen udatností, ale též oddaností ke králové Elišce Přemyslovně; lyrický je hned začátek: »Ž ě l e j č e s k é p o k o l e n í š k o d y, j e n ž s ě s t a l a n y n í e !« Píseň vznikla brzo po události samé a otištěna z přípisků ke kronice Pulkavově v Listech fil. 1884.

Básnictví dramatické té doby souviselo s bohoslužbou, neboť hry tehdejší, majíce zprvu obsah pouze náboženský, provozovány byly před shromážděným lidem duchovními v presbyterii chrámové. Poněvadž osob účastněných bylo třeba několika, mohly se konati jen při chrámech s několika kněžími nebo v klášteřích. Původ klade se obyčejně do kláštera svatohavelského (ve Švýcařích), u nás obliby došly zvláště na některých místech, na př. v klášteře Svatojirském na Hradčanech v Praze, kde sestry vystupovaly v úlohách tří Marií a odkud zachováno několik rukopisův: stopy začátků vedou až do XIII. stol. Základem jejich je především 16. kap. evangelia sv. Marka, kde líčí se cesta tří Marií k hrobu Kristovu (v ne-

děli velikonoční přede dnem) a rozmluva jejich s andělem. Další výjev představuje, jak apoštolové Petr a Jan spěchají ku hrobu, přesvědčit se o vzkříšení Kristově. K tomu přibyla jako výjev třetí rozmluva vzkříšeného Krista s Marií Magdalskou, ona zůstala u hrobu a plakala, Ježíš pak ukázal se jí v podobě zahradníka. Scény ty byly ovšem částí liturgie na den vzkříšení, provozovaly se vážným způsobem duchovním zpěvy liturgickými, a to jazykem latinským.

Později připojovány k tomu ještě jiné scény příbuzného obsahu, že vznikaly celé velikonoční hry, ale také živly světské, na př. jak Marie kupují masti u mastičkáře, který mluví jazykem národním a ovšem také věci, jež se nikterak nehodily do chrámu. To patrně na zlomku, zachovaném ze hry velikonoční (asi z polov. stol. XIV.) a známém podle jménem »M a s t i č k á ř e«. Jiná scéna komického rázu byla ve zjevení Kristově nevěřícímu Tomáši, jiná ve výjevu Ježíšově učedníkům v Emausích, směšný byl úžas strážců před hrobem Kristovým nad vzkříšením a ďáblu v předpekli nad vstoupením jeho v ta místa. Kde bylo třeba přibírali ke hrám osoby světské z nedostatku duchovních, porušování rázu církevního při možné improvizaci bylo tím snadnější. Třetím stupněm her těchto byly hry pašijové (mysterie), kde k výjevům z umučení přistupují také jiné scény ze života Kristova. Do těchto mysterií záhy také vkládány části lyrické, t. zv. pláče Mariiny. —

Proti všestrannému a dosti hojnému pěstování básnictví prósa je v samých začátcích, proto kronikáři pokračují v díle Kosmou počatém i dále jazykem latinským. Tak letopis kláštera svého latinsky psáti počal druhý opat zbraslavský **Otto**; v něm pokračoval třetí opat, **Petr Žitavský**, ale zápisky své rozšířil v důležitou kroniku o událostech současných, zejména vyložil nejprve dobu zakladatele kláštera svého, krále Václava II., a jeho nástupců, ve druhé knize nanování Jana Lucemburského, ve třetí pak počal výklad o blahodárném vladaření markraběte Karla v Čechách (do r. 1338). Také o dějích německých zvláště za císaře Jindřicha VII. mnoho vykládá (vyd. kronika jeho ve IV díle Pramenů děj. č. r 1883, český překlad s úvodem a pozn. Dra. V. Novotného r. 1905).

Do této kroniky, jakož i do jiných spisovatelé vkládali t. zv. leoninské hexametry, v nichž střed rýmoval se s koncem. Z toho asi vznikl později zvyk, dě-

jiný podávati ve formě rýmované, jako byla německá *Kaiserchronik*, kronika štyrská a j.

Také u nás ujala se myšlenka kroniky takové, a to již na samém počátku stol. XIV. Je to první kronika jazykem českým psaná, složená ve větách o nestejném počtu slabik (6—23), ale s rýmy sdruženými. Skladatelem jejím byl šlechtic laik z východních Čech, dobře znalý poměrů zeměpisných a národnostních, kulturních a heraldických ve své vlasti. Když kroniku skládal (v l. 1308—1314), byl již starším mužem, jenž nikde netají se svým vřelým citem národním, všude jeví ušlechtilé smýšlení o významu státu a obce, chová úctu k dobrému jménu, váží si domácího rodu panovnického a zvyků po předcích zděděných. Proto jest odpůrcem novot z ciziny přinášených, jako turnajů, honeb se psy, her v kostky, dvoření paním, hostin a pod. Tímto svým názorem na přednosti domácího života skladatel jeví se nám jako muž pozoruhodný a na dobu tak časnou nemálo významný. Totéž říci můžeme o míře vzdělání jeho. Ku práci své totiž připraven byl znalostí kronik domácích i německých o zemích sousedních, mimo to znal učebné knihy tehdy obvyklé, jako *Ezopa*, *Katona* a j. Důvody, proč ujal se té práce, vykládá v předmluvě, že totiž pohnutka vlastenecká jej k tomu přiměla, by krajané i příběhů vlastní země si vážili. Celé kroniky o minulosti ovšem neměl, ale čerpal především z *Kosmy*. Prostoty svého slohu je si povědom a přál by si důstojnějšího nástupce. — Jména skladatelova neznáme, ale soudíme z díla samého, že byl šlechticem ze severovýchodních Čech a častěji pobýval v Praze. *Dalimilem* pojmenován od *Balbína*, protože kronikář *Hájek* mezi svými prameny uvádí *Dalimila Meziříčského*, kanovníka kostela boleslavského, a v jednom rukopise kronika tato slove boleslavskou. Počátek výkladu činí se stavbou věže babylonské, pod níž mezi jinými jazyky vznikl i srbský (slovanský). Pak skladatel přechází ku příchodu Čechovu s družinou a vykládá vše dle *Kosmy*. Nejspolehlivější zprávy podává z doby, již sám byl svědkem, totiž o kralování *Přemysla II.* a nástupcův jeho až po nastoupení *Jana Lucemburského* (do r. 1314), celkem ve 106 kap. Pak přidány ještě čtyři kap. o událostech z let 1315—1318. Ač skladatel netají se svou nechtí k cizozemcům, zvláště Němcům, a píše s tendencí obrannou, přece dílo jeho došlo i u nich značné obliby, neboť přeloženo bylo dvakráte do němčiny: veršovaně v pol. XIV. stol. pro-

saický poč. stol. XV. Rukopisů je počet velmi značný (14), což rovněž svědčí o hojném užívání kroniky, jako časté doklady u pozdějších historiků. Vyd. tiskem od Pavla Ješina r. 1620, ale vydání to skoro celé zničeno po bitvě bělohorské. 2. vyd. jazykem obnov. od Fr. F. Procházky roku 1786, další vyd. od V. Hanky r. 1849 a 1851, vyd. kritické s přirovnáním různých čtení rukop. od Jos. Jirečka (v Pram. děj. č. III., 1882). Cambridgeský rukopis vyd. zvláště v diplomatickém přepise od V. E. Mourka r. 1892 a r. 1910.

Literatura prosaická té doby vykázati se může ještě spisem obsahu právníckého, t. zv. knihou **R o ž m b e r s k o u**, podávající návod, jak si na soudě zemském vésti, zejména jak vykonávati pŕihony, aby se prováděly správně a platně. Celkem obsahuje kniha 19 kapitol, ale zamýšleno sepsati jich 37, tak že ostatní buď se nezachovaly nebo vŕbec nesepsány končí ohledáváním škody a pozemkem obecním. Za původce jejího pokládá se p. **Petr z Rožmberka**, nejvyšší komorník zemský za krále Jana (v l. 1312—1346). Kniha má slovesný ráz starožitný, některým výrazům zde obvyklým ani v době Karlově již se nerozumělo. Vyd. od Fr. Palackého v I. d. Archivu českého, r. 1872 od Vincence Brandla (s věcnými a právníckými výklady), diplom. přepis rukopisu při deskách zemských chovaného v List. fil. 1880. — V knize této ještě úplně zračí se staročeský názor na složení společnosti, jakož i způsob soudní ve při občanské i trestní, nežli místo jeho zaujalo feudální právo německé.

c) Období prvního rozkvětu prósy.

V dobu Karlovu připadá v zemích českých značné rozšíření vzdělanosti knižné a tím i literatury. Panovník zavedl v zemi pořádek a všemožně pečoval o blahobyť; prováděje nákladné stavby povolával do země vynikající umělce; založiv universitu r. 1348 zadržel doma proud mládeže po vzdělání dychtící a obrátil do svého sídelního města i cizince, mistry a žáky. Výklady na této první vysoké škole ve střední Evropě jako všude jinde dály se ovšem latinsky, cizinci zprvu také měli převahu, ale přinášeli k nám nové myšlenky, kol nového toho střediska vědění šířily se nové proudy vzdělanostní, které nemohly zůstati bez účinku ani na širší vrstvy lidové.

Obliba, již se Karel těšil ve čtvrtkách svých poddaných, nemohla neobrážeti se i ve správnějším nazírání na život, na společnost lidskou a na jednotlivá povolání. Císař rozšířil značně své panství, a to klidným způsobem, romantismus jeho jevil se spíše v nádherné památek, jež stavěl podle slavných vzorů francouzských nebo podle romantického líčení tehdejších básníkův (Karlštejn). Křesťanství Karlovo libuje si také v památkách po slavných mučednících, ale přece je niternější, více hledí ku potřebě shody mezi myšlením a skutkem, věrou a konáním, jak patrně z činnosti slavných kazatelů pod ochranou samého panovníka.

Karel také pečuje o to, aby zachovala se nástupcům pamět jeho života, četné muze jiné pobízí ke spisování historickému, mimno to stará se o ustálení právního stavu svých zemí, a tak vyvíjí se ovšem lepší porozumění tomu, čím literatura jest a býti může, zvláště když při universitě přirozeně vyskytuje se potřeba knih a jejich sbírek. S vývojem myšlení ruku v ruce kráčí povznesení literatury prosaické.

V básnictví epickém pokračuje se ve skládání veršovaných legend, z nichž některé dosti obsáhlé zachovaly se nám úplně. Tak skladatel rukopisu Hradeckého napsal legendu o sv. Prokopu, v níž vypravuje způsobem rýmované kroniky, jak tento český světec pocházejí z Chotouně vzdělán byl na Vyšehradě, tu stal se záhy kanovníkem, t. učitelem jiných kněží, a také knězem. Ale brzy opustil svět a uchýlil se na poušť u Sázavy, kde podle řádu sv. Benedikta jako poustevník sloužil Bohu. Tu našel ho kníže Oldřich a vystavěl proň klášter ke cti sv. Jana Křtitele, v němž Prokop proti své vlastní vůli stal se opatem. Již za živa pak Bůh skrze něho činil mnoho divův.

Fakulta svobodných umění, jež byla i v Praze obyčejně nejvíce navštěvována, za ochránkyni svou ctíla sv. Kateřinu, proto také vznikla v této době obšírná legenda o sv. Kateřině, zajisté z péra muze vzdělaného, jenž znal i poměry a smýšlení kruhů dvorských. Také císař totiž byl vřelým ctitelem té světice, jež prý vynikala nejen krásou, ale i učeností, již nabytá na vysoké škole v Alexandrii, kam ji otec, kyperský král Kostus, na učení poslal. Z těch předností vzniká v dívce hrdost, že chce míti jen ženicha sobě rovného a zamítá ruku císařovicovu. Poustevník u města poví

jí o Kristu, jemuž se zasnubuje prstenem. Když pak císař Maxencius v Alexandrii káže obětovati modlám, Kateřina vystoupí proti němu a přehádá padesát mistrů vysoké školy, na obrácení její ustanovených, že stanou se křesťany. Také císařova choť a přední rytíři přijímají tu víru, pročež všickni umučeni. Kateřina zprvu bičována, posléze státa. Tělo její andělé zanesou na horu Sinai. Větší legenda o této světici (3519 v.) nazývá se štokholmskou, protože rukopis přes 200 let chován byl v Štokholmě (nyní v zem. archivě mor.); tu nalezena Drem Jos. Pečírkou r. 1850 a vytištěna r. 1860. Kratší legenda slove brněnská, složena jest ve slohách čtyřveršových a nalezena od Ad. Paterky (vyd. v ČČM. 1887).

V legendě o desíti tisících rytířů drasticky líčí se mučení tohoto počtu rytířů křesťanských na hoře Araratu, protože nechtěli obětovati bohu Astarot. Při tom zatmělo se slunce, třásla se země, skály se ssedaly, hroby se otvíraly jako při smrti Kristově krev z těl tolika lidí sahala koním až po sedla (Listy fil. 1889).

Legenda o sv. Markétě nezachovala se celá. V ní vykládá se, jak tato světice velmi trápena byla ďáblem ve vedení, ale konečně nad ním zvítězila. Také ona byla státa (ČČM. 1887).

Legenda o Ježíšově mládí («Kniehy o Božiem narození a o Boží mladosti») počíná se zrozením Panny Marie, pak líčí narození Kristovo a život jeho až do dvanáctého roku. Děj nepodává se příliš obratně a přeplněn je zázraky. Zbytek jiné legendy podobného obsahu jest již z 1. pol. XIV. věku.

K osudu matky Kristovy vztahují se legendy »Nanebevzetí Panny Marie«, »Svaté Maříe s nebes chvála«, »Radosti svaté Maříe«.

Anselm je skladba rázu legendového, v níž sv. Anselm, arcibiskup Canteburský († 1109), doptává se matky Kristovy o podrobnostech umučení. Skladba byla značně oblíbena, neboť zpracována v literatuře české dvakráte veršovaně a mimo to i prosaicky. (Víd. Sitzungsber. XXXIII.) Obsahu podobného jest skladba »Marja Magdalena«, připojeno však vzkříšení a objevení se Kristovo Marii Magdalské.

Ze skladeb světských největší obliby dosáhl Tristram, rek z družiny Artušova stolového kruhu. Pověst o něm vznikla původně v Anglii, ale brzo rozšířila se na jih do Francie a na východ do Německ.

svým romantickým rázem všude docházejíc neobyčejné obliby, jakkoliv byla jinak dosti spleťtá. Tristram je syn Blankflory, sestry kornvalského krále Marka, který v českém zpracování jeví se jako obstarlý muž. Tristram vstoupí jako rytíř do služeb strýcových a přemůže ukrutného Morolta, pak najíti má svému pánovi nevěstu, rusovlasou Izaldu. Zabije draka, dohude nevěsty, ale cestou domů oba napijí se nápoje lásky a zahoří k sobě vespolečnou náklonností nepřemožitelnou, pročež přestáti jest jim množství protivství, z nichž není vysvobození nežli smrtí hrdinovou a tím též Izaldinou. Skladba česká nerovná se jinojazyčným, jež o Tristramovi jednají, ani obsahem ani dikcí, která dosti neobratně je převedena, z obsahu pak setřen jemný pel předlohy cizí, i verš a rým český jest chatrný. Předlohy českých upravovatelů nebyly jednotné, odtud nejedna neshoda i v obsahu. (Skladba má skoro 9000 veršů.)

Z téže družiny rytířské byl T a n d a r i á š, jenž u dvora knížecího určen byl ku posluze krásné dívky z Indie příšlé, Floribelle. Unese ji tajně do své země rodné, ve službě její vykonává množství hrdinských dobrodružství, až při jednom byl zajat a uvězněn. Když dojde k rozhodnutí, přemůže třikráte svého vězňnítele a konečně dostává Floribellu za choť.

V é v o d a A r n o š t, romantická skladba původu německého (»Herzog Ernst«, skoro 6000 veršů), za podklad historický má odboj vévody Arnošta proti císaři Konrádovi II. a vévody Ludolfa proti císaři Ottovi I. Avšak udělána z něho výprava rázu křižáckého, neboť hrdinové plují z Cařihradu do země svaté, octnou se v zemi, kde žijí lidé s jeřábími zobany, pak mezi lidmi jednookými, s nimi bojují proti lidem blánonohým a dlouhouchým, posléze dostávají se k svatému hrobu. (Zachov. všecky tyto romantické skladby české s Ezopem ve Lvovském rukop. hr. Bavorovského, vyd. J. Lorišem 1903).

Německého původu jsou též t. zv. R ů ž o v é z a h r a d y, větší a menší. Větší náleží ku pověstem Siegfřidovi, Kriemhildě a Etzlovi (Attilovi). Růžová zahrada náleží Kriemhildě, střeže jí dvanácte hrdin, kteří dávají se v boj s dvanácti hrdinami okresu visigotského a vítězí strana Děťřicha Berúnského (Theodoricha, krále Ostrogotův, † 526), jenž bojuje za stranu Etzlovu proti Siegfřidovi. Následkem toho Kriemhildin otec nucen jest zemi svou přijmouti v léno od

krále hunského. Skladba česká obsahu tohoto neza-chovala se celá, nýbrž jen ve zlomcích. Malá Růžová zahradá líčí boj Dětrichův a Hildenbrandův proti Laurinovi, králi trpaslíkův, který má rovněž krásnou zahradu růžovou. Když hrdinové odejmou mu jeho poklady, Laurin stane se kejklířem.

Lidového původu jest balladická píseň o Štemberkovi (24 sloh trojveršových), kde líčí se úkladné přepadení některého člena rodiny Šternberské měšťany mělnickými. Ten dlel v městě s družinou české králové a oblíbil si nějakou dívku městskou, z čehož vzniklo nepřátelství mezi ním a měšťany. Někteří z nich za městem ho posekali a polomrtvého přivezli nazpět do města. (Vyd. v Č. M. 1827 a ve Výboru z lit. 3 II., 1868).

K epické poesii počítáme také belletrii, v době Karlově a Václavově těší se značnému rozkvětu. Příbyloť vzdělanosti knižné, a tím dostavila se též potřeba zábavné četby. Není však jen obsahu světského, nýbrž dle proudů myšlení té doby také obsahu duchovního; ta pak jednak doplňuje, jednak rozhojňuje vypravování dějin posvátných, vztahující se buď k nejstarším dějinám lidstva nebo k světu padlých andělův.

Tak o praotci pokolení lidského, Adamovi, vzniklo mnoho legend jak u Židův, tak u křesťanův a Mohamedánův, a to veršovaných i prosaických. Z nich čerpalo podání lidové, jakož i pokusy dramatické. Vypravování týká se hlavně doby, kdy Adam opustil ráj a počal v potu tváří vzdělávati zemi. Celý život Adamův, připisovaný Frigoniovi, doktoru Jerusalemskému, arabskému spisovateli z rodiny židovské, obsažen byl v duchovním románu Solfernovi, jehož předmětem byla pře pekelné říše s Bohem pro svržení ďáblů s nebe, protože nechtěli vzdávati poctu člověku nově stvořenému. Při tom zástupcem pekla je ďábel Solfernus, první rada Luciferův, advokátem Tartareus. Když ďáblové prohrají, hledí člověku všelijak škoditi svedou Evu k hříchu, vzbudí svár mezi Kainem a Abelem, Adama zemřelého svádějí k odpadení od Boha, rovněž Evu atd. Z toho pak sestaviti lze celý život Adamův a přímého potomstva jeho, jakož se stalo u nás dvojím zpracováním prosaickým již koncem stol. XIV (vytištěn pak v Plzni asi r. 1498, celý Solfernus teprve od Sixta z Ottersdorfu r. 1553 a potom ještě třikráte).

Pokračováním Solferna jest Belial, jenž spor pekla s Kristem pro vřsvobození duší sv.

z předpekli. Plnomocníkem ďáblův je Belial, Kristovým Mojžíš, soud koná se před Šalomounem, a když ďáblové s jeho nálezem nejsou spokojeni, před Josefem, synem Jakubovým. Při tom užívá se všech zvláštních obyčejův, obvyklých v kanonickém právě, aby podepřen byl základ učení křesťanského. Mimo bibli ovšem hlavním pramenem jest vypravování apokryfní.

Život Josefa Egyptského, již dle bible dosti tklivý, doplňován byl ještě zprávami odjinud čerpanými. K němu druží se povídka o Asetetè, dceři Putifarově, choti Josefově, o níž se uchází také syn faraonův, ale byv odmítnut strojí Josefovi nástrahy, až posléze sám hyne, jakož i otec jeho, tak že Josef stává se dlouholetým vládcem země za nezletilého syna druhého.

Poučná je povídka »Poručenství (závěti) dvanácti patriarch«, synů Jakubových.

Obsahu duchovního jest i Barlaam a Josafat, povídka pův. řecká asi ze VII. neb VIII. století. Indický král Avenir dává syna svého Josafata vychovávat v odloučenosti, protože mu bylo předpověděno, že syn jeho stane se křesťanem; ale poustevník Barlaam nakloní ho svému náboženství důvtipnými povídkami a podoběnstvími. Odvrátiti jej od křesťanství se nepodařilo, spíše syn obrátí své učitele, pohanské mudrce a čaroděje, posléze i vlastního otce. Po smrti jeho Josafat vzdává se vlády a sám stává se poustevníkem.

Obsahu světského jest rovněž řada povídek. Některé z nich mají za předmět látky antické, jako kronika trojanská, která vykládá báječné příběhy toho města od prvního zboření za krále Laomedonta po smrt předních účastníků druhé, slavnější výpravy řecké. Zpracování české bylo dvojí, starší volné, obratné a lahodné z polovice stol. XIV., novější doslovné, pořízené z rozkazu mincmistra Petra Zmrzlíka r. 1411. Originálem byl latinský spis Quidona z Columny, soudce Messanského r. 1287 (Historia Troiana), jehož hlavním pramenem byla starofrancouzská báseň »Roman de Troie« z XII. stol. od Bénéoit de Sainte More. Prvotisk této kroniky datuje se již r. 1468, za dvacet let potom vytištěna podruhé, pak ještě čtyřikrát. Svědčí to zajisté o veliké oblibě toho skládání.

Také o Alexandrovi Velikém vzdělána byla povídka rázu báječného, plná divů zvláště o Indii vyprávěných; přičítána byla již v starověku dějepiscí

Kallisthenovi, synovci Aristotelovu, který jsa průvodcem na výpravě pro podezření ze spiknutí byl popraven; ale původ ukazuje spíše do Alexandrie v dobu Ptolemaiovců. Překlad český pořízen z latinského asi v polovici stol. XIV původní sepsání bylo řecké.

Do Říma položeno dějiště velmi důležité sbírky povídek, nazvané »Gesta Romanorum« (činy římské). Název měla odtud, že látka k mnohým těm kusům čerpána z kronik římských; děj klade se do Říma nebo v dobu římského panovníka; vznikla však v Anglii a rozšířila se po celém světě vzdělaném. Latinských rukopisů je počet takřka nesčíslný, překlady mají téměř všechny literatury evropské, ozvuky vyskytují se nejen v literaturách knižních, nýbrž i v pohádkách lidových, také českých a moravských. Ve středověku jí hojně užívali kazatelé, proto za každou povídkou obyčejně následuje mravní naučení. Český překlad (112 povídek) je z konce stol. XIV., rukopisy (tři známé) z XV. stol. Tiskem vyd. nákladem České Akademie r. 1895.

Rázu romantického jest román o Apolloniovi, králi tyrském, jenž povolán byl za krále v Tarsu, ale odloučen od choti a dcerušky, s nimiž se shledá teprve po mnohých letech. Také tato povídka byla v literaturách evropských velmi oblíbena. České zpracování je dosti samostatné a obratné; později bylo předlohou pro úpravu polskou a ruskou.

Do Čech umístěno původně německé vypravování rytířské o Štilfrídu a Bruncvíkovi, jež má původ svůj v celé řadě tradic německých a původně asi bylo dvojí povídkou, v první části veršovanou, teprve později převedenou v prósu. Štilfríd osvědčil své udatenství v horní Italii v bojích s dvanácti rytíři, proto udělen mu ve znak českého knížectví místo kořlu orel v poli zlatém, syn jeho Bruncvík vysvobodil z drápů dračích lva, zažil s ním mnoho dobrodružství, nežli se vrátili do Prahy; zemí své získal ve znak bílého lva v červeném poli. Erbovní tato pověst pak z Čech pronikla k Rusům a Maďarům, ba i nazpět k Němcům v Čechách a v Rakousích.

K belletrii počítá se též Tkadleček, učená hádka mezi milencem, oplakávajícím nevěrnou milenku, a Neštěstím, které vyvrací jeho námitky a dává jemu samému vinu. Skladatelem byl šlechtic nižšího řádu, jenž na počátku stol. XV. žil v Hradci (Králové) při dvoře české králové, milenka jeho Adlička byla tam

topičkou. Sloh jest obratný, opravdu belletristický, protkán obrazy, příslovími, vtipnými rčeními atd. Vzorem byl spisovatel, jenž o skladbě pracoval brzo po r. 1407, stručnější německý »Ackerman aus Beheim« (vyd. od. V. Hanky v Starob. sklád. 1824).

V oboru poesie lyrické nový živel přibyl do Prahy studentstvem universitním. Poesie vagantská známa je také v Evropě západní, u nás písně žákovské jsou nejen cele latinské, ale i českolatinské (makaronské) a zcela české.

Latinský zpěv liturgický štědrostí císařovou a snahou prvních arcibiskupů vyvinul se především při hlavním chrámě způsobem skvělým, v nádheře nebývalé. Byloť tu přes sto zpěváků zvláště ustanovených, mimo to asi 250 kněží zpěvu znalých, působily tedy jednohlasé chorály zajisté mohutným dojmem. Neméně skvělý byl též zpěv mnišský v některých klášteřích.

Duchovních písní lidových však tehdy nepřibývalo, poněvadž česky se v chrámu nezpívalo. Liturgického rázu je nápěv při písni k sv. Dorotě, již básník zprvu oslovuje jako dceru krále Dorothea z Caesareje Kappadocké, o níž se ucházel pohanský král Fabricius. Když dívka odmítla ruku jeho, dal ji bičovati, mučiti a uvězniti. V žaláři vyléčena byla Kristem, že každý divil se kráse její. Soudce vyzval ji k odpadnutí od křesťanství, ale když nechtěla povoliti, dal ji vésti na smrt. Cestou potkala se s písařem Theofilem, jenž se jí posmíval a žádal, aby mu poslala ovoce ze zahrady svého milence. Když měla býti sřata, ukázalo se pachole s růžemi a s ovocem rajským: to poslala Theofilovi, jenž pak také stal se křesťanem. Příběh zachoval se nejen v písni (vyd. v List. fil. 1877, v rukop. Svatovítském 1886 a j.), ale i v legendě Lvovské (vyd. v ČČM. 1859), později v kancionálech (na př. u Šimona Lomnického 1595), ale také v nové době v lidovém zpracování v písni a ve hře dramatické.

Mezi žáky výborným hudebníkem a skladatelem písní byl **mistr Závíš**, rod. ze Zap u Prahy, professor fakulty artistské, potom kanovník († po r. 1411). V mládí skládal zpěvy liturgické, před r. 1379 složil milostnou píseň umělého útvaru (formy leichu), k nápěvu bral motivy ze svých zpěvů duchovních (vyd. v ČČM. 1885). Píseň má doklady, že skladatel byl znalý t. zv. Fysiologu, vzniklého v Alexandrii ve II. stol. po Kr.

Nejpěknější hudební skladbou staročeskou jest milostná píseň »O t e p m y r r h y uměť můj milý«, čerpající slovné motivy z velepisně Salomounovy

Z lidového zpěvu té doby zachovaly se některé zbytky (vyd. od Juř. Feifalíka 1862, Jos. Jirečka 1874, též od Č. Zírta 1897 a j.), jež nesvědčí zrovna o přísných mravech. Také umělé písně skládány podle vzorů lidových, na př. »Dřevo se listem odievá«, »Andělíku rozkochaný«, jichž původci jsou rovněž žáci. Umělého původu je také »Řeč jinocha mladého« (o radostech mládí) a »Řeč kmetě starého« (o tesknostech stáří).

Pokud se týče b á s n i c t v í d r a m a t i c k é h o, lze v 2. pol. stol. XIV konstatovati další vývoj. Z her liturgických vyvinuly se hry umělé, v nichž části lyrické značně jsou rozšířeny tak na př. nářky tří Marií nad hrobem Kristovým a nářek Marie Magdalské, že jí Kristus odňat; avšak již vyskytují se též v jazyce žeském.

Přechodem k nim jsou takové hry, v nichž fraškovité verše české střídají se s latinskými zpěvy; když však v nich přibývalo ducha světského, mizela též latina, nehodily se nikterak do chrámu a právem tedy z něho vyloučeny

Podle evangelíí uspořádány byly hry pašijové nichž místo zpěvů byla pouhá recitace.

Plankty (nářky) P a n n y M a r i e byly také někdy částí velikonočních her: v nich sv. Jan těší matku Páně, Kristus umírající pak pronáší známých sedmero slov (zachovány jsou takové plankty tři, viz Archiv für slav Philol. IX.)

Z období velikonočního hry dramatické rozšířily se též na jiné svátky, zvláště takové, o kterých se konaly průvody; tak byly o Květné neděli, o Nanebevstoupení Páně, o Božím Těle.

O vánocích konaly se hry žakovské, značně rozpuštělé, jichž účastnil se též Hus jako žák: zakázány byly arcibiskupem Janem z Jenštejna. (Všecky hry staročeské vydal nákl. Č. Akademie prof. J. Máchal r. 1908.

P o e s i e t e n d e n ě n í vyznačuje se řadou plodů nemalé ceny, tak že je patrné, jak rozšířena byla záliba v tomto duchu poetickém.

Za nejzdařilejší pokládati lze původní satiru P o d k o n í a ž á k. Je to hádka příslušníků dvou stavů, jež v Čechách ve 2. pol. XIV stol. dosti byly zastoupeny, neboť bohatá šlechta mívala již četné družiny a při universitě dosti bylo chudých studentů. Oba ú-

častníci sporu horlivě vychvalují svůj stav a vynášejí přednosti jeho před stavem soupeřovým. Zatím však nejen z jejich ústroje, ale i z příznání vysvítá pravda o ubohosti jejich, což působí dojmem značně komickým. Jinak podává se tu také mnoho zajímavých podrobností kulturních o těch stavech, čímž skladba nabývá též ceny kulturně historické. (Zachována ve dvou rukopisech a v tisku z r. 1498; vydána častěji; něm. překlad od Jos. Weuziga.)

Skladatelem v oboru tom byl pan **Smil Flaška**

Pardubic a Rychmburka (1349—1403), synovec arcibiskupa Arnošta z Pardubic, r. 1396 nejvyšší písař, jenž padl v boji proti Kutné Hoře. Složil **Novou Radu**, báseň didaktickou a allegorickou, v níž králi Lvovi dostává se rad od poddaných jeho zvířat o tom, jak zachovati pokoj a řád v zemi, jak pečovati o čest a blaho vlastní a poddaných. Králi Lvovi podřízen jest kníže orel; mluví se o deskách zemských, což poukazuje k tomu, že skladatel allegoricky mínil tu krále českého a že celou radou chce představití ideál panovníka a středověkého státu křesťanského, jak si jej přání mítí uskutečnen ve své vlasti. Odtud hojně narážky na poměry současné, z nichž některé i satirou stíhá (vládu zemanskou za Václava IV. turnaje a j.) Při tom zájem náboženský všude vystupuje v popředí, v čemž Flaška zřejmě jeví mocný vliv těch otázek ve své době. Složena jest báseň ta r. 1394 nebo 1395. Vyd. tiskem od Jana Gebauera 1876. V latinském zpracování biskupa olomuckého Jana Dubravie v Norimberce r. 1520.

Od Smila Flašky pochází též **Rada otce synovi**, v níž star. šlechtic synovi v život veřejný vstupujícímu uděluje rady v tom, jak by si vedl ve svém domě i ve styku s jinými lidmi. Rázem báseň tato dosti se podobá »Nové Radě« a složena snad ještě dříve. Vyd. v Č. M. 1892 a v Listech fil. 1892.

Také pochází od něho sbírka (236) českých přísloví a pořekadel, pořizená dle vzoru dvojverší Catonových pomocí starší sbírky Konráda z Halberstadtu; nalezl ji Fr. Palacký a vydal v Č. M. 1827 (též ve Výboru I.).

Dle **Sporů duše s tělem** v období tomto vznikl **Svár vody vínem**, jež u vidění spatřuje mistr písma: obě strany vychvalují své přednosti, ale na domluvu mistrovu se smiřují.

Allegorická je báseň »P r a v d a«, jež v pravé své podobě putuje po světě, ale nikde nenachází útulku, proto se uchyluje do nebe. Poučná je skladba »O s e d m i m e z c i e t m a b l á z n i e c h«, »O p ě t i s t u d n i c i e c h« (hříchů).

A l a n slula obširná báseň allegorická, v níž se vypisovala cesta Věhlasnosti do nebe, aby tu žádala vykoupení člověka z hřichu. V ten rámeček skladatel vpletl různé názory meteorologické a přírodopisné své doby, na čemž nejvíce se zakládá cena skladby. —

Že panovník tak praktický, jako byl císař Karel, pamatoval na zachování paměti o dějích té doby, je samo sebou vysvětlitelné; proto literatura historická tehdejší je hojná, těšíc se nejen přízni a podnětu císařovu, ale majíc na něm samém dobrý příklad.

Císař **Karel** totiž v Paříži dosáhl vzdělanosti na svou dobu vynikající, a to nejen v oboru jazykovém, ale i v jiných vědách a v theologii. Sám o tom svědčí ve své a u t o b i o g r a f i i, sepsané pro nástupce, v níž vypisuje svůj rod a osudy životní do r. 1340 (v osobě 1.). K tomu pak nějaký neznámý spisovatel (v osobě 3.) připojil zprávu o některých dějích z let 1344—1346 až po zvolení Karlovo králem římským. Překlady obou těch částí původně latinsky složených zachovaly se dva; starší doslovný, leckde málo srozumitelný, mladší volný, při němž užito též překladu staršího (vyd. ve Výboru I. a od Jos. Emlera 1878).

Také legendu prosaickou o sv. V á c l a v u císař Karel sepsal, aby dal zprávám o tomto svém patronovi náležitý směr.

Na jeho podnět jal se spisovati kroniku českou **Přibík Pulkava** z Radenína, mistr svob. umění při universitě a v l. 1373—78 správce latinské školy u sv. Jiljí v Praze, mající důchody z fary v Chudenicích († 1380). Asi r. 1374 vybídnut byl od císaře ke spisování kroniky české, aby však psal jen, co je pravého a jistého, dán mu přístup k archivu královskému, a také jiná podpora mu poskytována. Pulkava pracoval dle Kosmy a Dalimila, dle Petra Žitavského a jiných předloh, počínaje svůj výklad též stavbou věže babilonské a konče smrtí králové Elišky (r. 1330). Kroniku svou ještě později stále opravoval, proto lze rozeznávat při ní asi tři recenze, dle poslední pak pořízen i český překlad. Ten však je místy nesprávný a také

ve jménech vykazuje dosti chyb. O Pulkavovi psal úvahu Fr. Palacký (Radhost II.), kritické vyd. textu latinského se souběžným českým od Jos. Emlera a Jana Gebauera v Pramenech děj. česk. díle V. 1893.

Beneš Krabice z Veitmile, kanovník kostela pražského († 1375), který řídil nějaký čas také stavbu chrámu sv. Víta, ke konci života sepsal latinsky českou kroniku, první dvě knihy od nastoupení na trůn Václava II. (1283) po smrt krále Jana (1346), další dvě pak událostech za císaře Karla IV. (do r. 1474), opět na podnět císařův, od něhož znal nejednu pro nás významnou podrobnost. (Vyd. v Pram. děj. č. IV., 1883.)

Vlach Jan Marignola, jenž jako legát papežský patnácte let pobýval v Asii a dostal se až do Číny, povolán byl od císaře do Prahy a vybídnut k sepsání latinské kroniky o Čechách. Stav se biskupem v Kalabrii, jal se skládati světovou kroniku o osudech státův od Nimroda po Karla IV., o dějinách kněžství od Melchisedecha po papeže, k čemuž připojil řadu českých biskupů. Do práce vpletl vzpomínky z cest, v dějinách českých přidržuje se úplně Kosmy a pokračovatelů. (Vyd. v Pram. děj. česk. III. 1882.)

Rímskou kroniku aneb Martimiani, líčící dějiny čtyř monarchií asijských, pak římských králův a papežů, dle německého zpracování Jakuba Twingra von Königshofen česky přel. Beneš z Hořovic († 1420).

M. Vavřínek z Březové rovněž skládal »Kroniku světa«. Rodilý byl z Prahy (nar. r. 1370), stal se mistrem svob. umění, potom studoval práva. Užíval fary v Lounech, potom i v Běcharech, ale nebyl knězem, nýbrž dvořanem krále Václava IV. do smrti jeho. Pak žil v Praze jako vážený písař Nového Města a měšťan aspoň do r. 1436. Upravil český snář (»Knihy snového vykládání«), jež vydal r. 1550 Václav Hájek z Libočan, přeložil z německé úpravy Otty von Diemeringen t. zv. Cesty Jana Mandevilly, složený od Jeana de Bourgoigne, belgického lékaře v Lutychu, z jiných cestopisův a zpráv té doby; cestopis ten nabyl potom neobyčejné obliby po všech zemích evropských (česky vytištěn již r. 1510, 1513 a potom častěji; nové vydání od Fr. Šimka 1911).

Na požádání komorníka krále Jana z Riesenberka počal skládati »Kroniku světa« (o římských císařích), ale dospěl jen polovice VII. stol. V posledních letech života jal se latinsky spisovati nejdůleži-

jší své dílo, kroniku válek husitských, počínaje r. 1414, ale dospěl jen ku počátku r. 1422. Vypravování jeho není nestranné, poněvadž jako mírný kašník píše proti Táborům zvláště pro ničení knih a památek kulturních, ale dokládá svůj výklad listinami, listy, články atd., čímž ovšem nabývá velkého významu. Překlad český je původu mnohem pozdějšího. (Vyd. v Pram. děj. č. V 1893 od Jar. Golla.) Složil také latinskou píseň o vítězství Čechův u Domažlic r. 1431.

Počátkem stol. XV asi do češtiny přeložen byl *Milion*, cestopis *Marka Pola*, znamenitého cestovatele benátského z 2. pol. XIII. stol., jenž ve službách tatarského chána Kublaje procestoval východní Asii a podal o tom zemědělu nejen zprávy zajímavé, ale spolehlivé. Česky jen v rukopise. Vyd. od Just. V. Práška a V. Flajšhansa r. 1902.

Obsah bible, vysvětlený pomocí knih Josefa Flavia od Petra Comestora (*«Historia scholastica»*), do češtiny byl přeložen na samém počátku stol. XV (I. díl vyd. tiskem od Č. Akademie r. 1910.)

V oboru právníckém Karel rovněž sám pečoval o pevný podklad. Jako již děd jeho Václav II. usiloval o uzákonění obyčejového práva, tak jeho *«Majestas Carolina»* měla býti sborníkem obecně uznaným. Ale šlechta nepřijala tohoto návrhu pohotového, jako dříve odmítla pouhý pokus, a tak i ta kniha zůstala váženým zápisem právním rázu soukromého, jehož obecnou platnost Karel sám odvolal r. 1355.

Rád práva zemského (*Ordo iudicii terrae*), v té době vzniklý, jenž vykládá vedení pře na souzemském, rovněž byl pouhým návodem soukromým.

Poučení o řádě při soudě zemském podal ve *Výkladě na právo zemské české* pan **Ondřej z Dubé**, člen rodu Benešovicův, nejvyšší sudí zemský v l. 1343—1363, 1384—1394, majitel Zlonic na Sázavě († 1413). Knihu svou sepsal asi mezi r. 1394—1400 a věnoval ji králi Václavovi IV., jemuž stále zůstával věren. Mimo soud sám vykládá též o přípravě k němu, o provádění rozsudku, o povinnostech a právech nejvyšších úředníků zemských, o t. zv. řízení donucovacím a některých jiných věcech práva hmotného se týkajících. Po prvním zpracování Ondřej opět zdokonaloval své dílo, že vznikla druhá, dokonalejší recenze z r. 1411. Spis došel velké vážnosti, jak patrně z množství rukopisův. (Vyd. od Fr. Palackého v *Archivě*

českém, d. II., ve Výboru z lit. I. a II. díle Jirečkova souboru staročeských děl právnických, Codex Juris Bohemici II., 1870.)

Největšího významu v té době nabyly spisy náboženské a vzdělávací, poněvadž připravovaly veliké hnutí duchů české reformace. Jsou výsledkem celého směru myšlení, které se vyskytuje zprvu jen u jednotlivých mužů, později však zachvacuje čím dále tím širší vrstvy, až po smrti Husově stržen v ně byl celý národ. Počátek vážného nazírání náboženského sledujeme již v nejstarších českých pokusech básnických, kde klade se důraz na provádění zákona Božího také skutkem. Rovněž básně rázu poučného a satirického učí vážněji nazírati na život. V době Karlově, kdy s blahobytem dostavuje se rozmařilost v některé vrstvy tehdejší společnosti, také

stav duchovní a mnišský, císař sám podporuje hnutí opravné, které vzniklo působením několika slavných kazatelů pražských, jako byl augustinián Konrád Valdhauser, kazatel v chrámě týnském v Praze († 1369), a Jan Milič z Kroměříže, dříve notář v kanceláři královské, potom horlivý a výmluvný kazatel u sv. Mikuláše a sv. Jiljí v Praze, jenž sám veda život plný odříkání, bezohledně káral vady duchovenstva i stavů vyšších, až byl obžalován od mnichův u papežské stolice a v Avignoně umřel († 1374). Nadšeného zastance našel již za svého života v slavném učenci, »pařížském mistru« Vojtěchu Raňkově z Ježova († 1388). k nim druží se slavný theolog a doktor pařížský, Matěj z Janova († 1394), který působil především svými spisy a pobádal k častému přijímání svátosti oltářní: ten již sám jmenuje se žákem Miličovým, jako vrstevník jeho Štítný. (Rozpravu o něm sepsal a hlavní jeho spis »Regulae Veteris et Novi Testamenti« vydává Vl. Kybal.) Mužové tito horlí o povznesení života křesťanského, ale zároveň pilně čítají bibli, která se tím stává pravým a čistým pramenem víry. Tak dokonala se v té době také úprava písma sv. v jazyce českém, jež dávno již byla připravována.

Předpokládá se zajisté, že již sv. Cyrill a Methoděj něco z písem sv. přeložili (aspoň evangelia s epistolami při bohoslužbě potřebnými), ale po tom překladě nezachovaly se žádné stopy. Později zakázáno bylo překládati bibli, poněvadž jí kacíři zneužívali. Zpívati a odříkávatí dovolovalo se toliko žalm y. Proto naskytuje se i u nás brzo žaltář glosovaný, a zároveň patří překlad jeho k nejstarším částem písma českého.

Překlady toho máme čtyři různě recense, v nichž vyskytují se místy formy značně starožitné. Tak v meziřádkovém překladě, známém pod jménem *Žaltáře Wittenberského* (vyd. od J. Gebauera 1880), a v *Žaltáři Klementinském*, jenž se klade v 1. pol. XIV. stol. (vyd. od Ad. Patery 1890). — Pro potřebu kostelní překládány opět části epištol a evangelií (*Evangeliáře* zachovaly se v několika různých rukopisech). — Starý zákon přeložen ovšem teprve znenáhla; napřed zajímaly nejstarší dějiny židovské, proto překládány knihy *Mojžíšovy* (1. 2. 3.), teprve později knihy poučné. Také větší proroci patřili mezi první překlady. S překládáním bible dosti úzce souvisí vznik několika slovníků latinských, jako byly: *Bohemarius maior* a *minor*, slovník *Prešpurský* a *Rajhradský* a j. Na sestavování sbírek takových i u nás účastenství mívali nejznamenitější a nejvzdělanější mužové.

Všecka biblická práce překladatelská, již se účastnila řada mužů, vzdělání značně rozdílného, dokonána byla na sklonu stol. XIV. Pro všechny účastníky ovšem základem byl text latinský sv. Jeronyma (*Vulgata*). Rozdílů mezi způsobem překládání následkem nestejného vzdělání účastníkův arci bylo dosti, proto bylo třeba úplné revise, o kterou se pokusil Hus. Avšak důsledně provedena byla teprve v 2. pol. stol. XV. Do počátku stol. XV. připadá též pořízení řady skvostných opisů bible, v čemž se pak pokračuje až do vydání tiskem (1488).

Pro potřebu církve české pořízena též prosaická sbírka životopisů svatých a světic (*Passionál*), a to dle latinského svodu arcibiskupa janovského Jakuba de Voragine (*Legenda aurea*). Stalo se to ku podnětu císaře Karla IV., z rozkazu arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Upravovatel vynechal mnoho zázrakův a místo světců v Čechách neznámých vložil životopisy světců českých (sv. Cyrilla a Metoděje, sv. Prokopa, sv. Václava dle úpravy císařovy); patrně staly se i ty změny z návodu samého arcibiskupa. Časné a stálé potřebě, zvláště v ženských klášterích, nasvědčuje, že máme dva prvotisky této knihy (I. vyd. asi z r. 1480, II. z r. 1495). Nejstarší rukopis *Passionálu*, chovaný v knihovně musejní (asi z polovice stol. XIV.), vzat byl od prof. J. Gebauera za památku staročeskou jazykově normální, ježto zevrubně označuje každé znění hlásek staročeských (vyd. v *Listech fil. v diplomatickém přepise*).

Životy svatých otců sluje sbírka legend poustevníků na poušti egyptské, kteří nejprve pozali žítí samotářským životem; přední z nich byli sv. Antonín, sv. Pavel Thebský, sv. Hilarion, poustevnice sv. Eufrosyna, Marina a j. Legendy ty byly původně samostatné, ale již ve středověku sebrány v celek a čítaly se velmi pilně, zvláště v klášteřích. Rozprava o nich od Dra. Em. Smetánky (Věstník spol. nauk 1904), jenž také vydal kritický otisk nákladem České Akademie (r. 1909).

Předním prosaikem staročeským, jenž stojí na samém prahu české reformace a v duchu jejím již píše, jest **Tomáš ze Štítného**. Byl z rodu, spřízněného s panským kmenem Benešovicův (nar. asi r. 1331); sám psal se jen »panoš«, t. j. nižší šlechtic, nemaje tolik peněz, ani statku, aby žil po pansku; náleželoť mu kromě tvrze ve Štítném pouze něco platů v jiných vseh okolních, celkem však majetek neveliký. Byl mezi prvními žáky nově založeného vysokého učení Karlova, na fakultě artistické zjednal si dosti zevrubné poznání středověké scholastiky, mimo to čítal již tehdy otce církevní a spisy obsahu povzbuzujícího k bohumilému životu, jimiž se později obíral ještě horlivěji. Gradu nenabyl, neboť nechtěl učiti na universitě, nýbrž vrátiv se do rodné vsi, oženil se a věnoval se pak vychování dítek, jichž měl pět. Do Prahy však přece zajížděl, zvláště když tu působili slavní kazatelé Konrád a Jan Milíč. Milíče poslouchal velmi horlivě, neboť sám se jmenuje duchovním synem jeho a spisování své odvozuje od jeho působení. Psáti počal v duchu Milíčově brzo po návratu z Prahy a vložil nejprve svůj křesťansko-filosofický názor na svět v »Řech besedních« (nejstarší ta recense v rukop. pařížském). Spis má ráz hovoru mezi otcem a dětmi: děti táží se otce o Bohu, andělích, o stvoření člověka, o pádu a napravení jeho, otec pak jim vykládá. Ok. roku 1390 dílo to přepracováno k takové dokonalosti, že se pak pokládá za přední spis Štítného (z rukop. Budišínského text vyd. od prof. Mart. Hattaly 1897 a dle nového pravopisu od F. Stejskala r. 1901). V týchž letech Štítný překládal také drobnější traktáty jiných spisovatelů křesťanských, jako sv. Augustina »O bojování hřiechuov s šlechetnostmi«, Davida Augšpurského »O sedmi stavu duchovníeho stupniech«. Později pokračoval v té práci, vedle původních děl vlastních vzděláváje pro své dítky nebo pro křesťanskou obec všelijaké spisy poučné, tehdy oblíbené: Slavného my-
Stručné děj. lit. čes. *Novák-Novák.* 3

stika Hugona, augustiniána od sv. Viktora v Paříži, »O přípravě srdce« a »Koráb Noéův«; Roberta Holkota »Výklad na Knihy múdrosti«; Richarda od sv. Viktora »O stavu člověka vnitřního«; sv. Bonaventury »Ostnec svědomie«; Jakuba de Cessolis »Kniežky o šaších«; pro svou dceru Anežku ke konci života upravil »Zjevení sv. Brigitty« a j. Čítáním a překládáním takových spisů zdokonaliv svůj sloh, počal Štítný psát spisy vlastní, které zároveň sestavoval ve sborníky tím pak obíral se až do konce života. Nazval ty sborníky »Knížky (šestery) o obecných věcech křesťanských«, t. j. každému křesťanu potřebných, jak je spisovatel poznal buď z četby nebo z kázání a vyložil obratným způsobem pěkně celkovitě. Prvá úprava toho sborníku připadá již v r. 1374, ale není zachována. O dvě léta později vznikla nová úprava osmi traktátů, zachovaná v rukopise universitní knihovny v Praze (vyd. od K. J. Erbena 1852). Oba ty sborníky Štítný psal na své tvrzi otcovské pro své dítky. Roku 1380 však měl již jen dvě dítky, syna Jana a dceru Anežku. I pronajal roku 1381 zboží své za stálý plat, jiné platy přenechal sestřím a dětem, sám pak odstěhoval se navždy do Prahy, kde upravoval znovu Knížky šestery (zachov. v rukop. Jindřichohradeckém). Poměry pražskými a styky s učenými povzbuzen byl ještě k další činnosti. R. 1390 nově spracoval »Řeči besední«, r. 1392 dokončil »Řeči nedělní a sváteční«, formy kázání, obsahem čerpané z jiných spisů vlastních i cizích. Po smrti Janově Anežka odešla rovněž do Prahy a usadila se při otci v Praze. Pro ni pak Štítný opět nově přepracoval a upravil »Knihy naučení křesťanského«, připravené před tím ještě pro lid křesťanský. Úprava obecně určená rozhojněna příklady novými a zdokonalena v rozsáhlý sborník 15 rozprav, jehož rukopis musejní vydal Ant. Jar. Vrtátko 1873. V těch letech také přeložil pro dceru »Zjevení sv. Brigitty«. Poslední sborník z r. 1401 nebyl asi již vůbec dokončen. Štítný zemřel r. 1401, neboť toho roku Anežka stala se spoluhospodnicí domu vedle kaple Betlémské v Praze a žila tu asi do r. 1409 jako posluchačka výkladů Husových. — Obsah spisů Štítného není ve všem původní, ten bral odjinud, stojí úplně na stanovisku filosofie středověké, jež chce rozumováním podporovati náboženství zjevené; ale forma, úprava jest jeho vynálezem, neboť v Řečech besedních podal přehled křesťanské věrouky a mravouky obecné, v Knížkách mravouku

zvláštní, počínající osobou jednotlivou a zahrnující posléze celou společnost lidskou. K tomu všude připojuje z vlastního pozorování zajímavé zprávy o současných poměrech, čímž dodává svým spisům velké ceny kulturně-historické. Sloh jeho nabývá živosti příměry a podobenstvími, průpovědmi a příslovími, sám o sobě však je velmi přesný a dokonalý.

Štítný je pro nás důležitým svědkem, že tehdejší hnutí náboženské směřovalo ku povznesení mravnosti ve vrstvách nejširších; domněnka jeho, že by vše to kvašení bylo lze ještě vyrovnati smírným způsobem, neosvědčila se sice skutkem, ale proto přece snaha jeho v té příčině zasluhuje plného uznání. Předchůdcem reformace české jeví se také v tom, že o věcech theologických, tehdy jen v kruzích učených přetřásaných, píše jazykem českým, což mu ovšem universitní mistři vytýkali, neboť se proti tomu několikrát brání. Jinak představuje se nám jako první filosof český písaří, jehož výklady o původu a spořádání světa shodují se s tehdejší naukou scholastickou, k nám zvláště z Paříže zanesenou. (O jeho filosofii psali čeští učenci I. J. Hanuš, Jos. Dastich a Jos. Durdík; význam jeho v literatuře náležitě již byl oceněn, ale spisy všechny posud vydány nejsou, ač rukopisy skoro všechny byly shledány.)

Vynikající duchové v Praze shromáždění povznesli Prahu po stránce duševní, dlouholetý mír a blahobyť nakupil tu bohatství, ale měl též za následek rozmářlost, jako na př. mezi duchovenstvem, které ani v hlavě své v době schismatu a pobytu papežů v Avignoně nezřelo náležitého vzoru. I vzdělání v kruzích klášterních, zvláště mezi žebravými mnichy, značně bylo pokleslé. Odtud horlení kazatelů proti nim, když nepomohly hrozby císařovy, že zastaví důchody kněžské, ani přísné rozkazy arcibiskupovy na povznesení kázně duchovenské. Tradice těchto kázání, záhy velmi účinných, udržovala se drahnou dobu ještě po skonu kazatelův, že lid po opravách v církvi toužící shledával v nich později dobrý podklad pro žádoucí reformu církve v hlavě i údech.

Rozhořčení proti duchovenstvu později ještě živěno spory arcibiskupovými s králem Václavem IV., posléze poklesnutím vzdělanosti také na stolci arcibiskupském (Zbyněk »abeceda«). Papežství samo však zavdávalo podnět k nespokojenosti tím, že beneficia duchovní přenechávalo za určitý poplatek a připou-

štělo možnost vykoupiti se z provinění poplatkem. Potřebovaloť peněz na udržování nádherného dvora, někdy též na vedení válek. Odpor proti nádheře v duchovenstvu hlásali již Valdenští, z nichž někteří dostali se i do Čech. Ti odvozovali počátek zkázy církve od přijetí světských statků (za papeže Silvestra I., 314—335) a chudý život apoštolský prohlašovali za jediný pravý způsob života křesťanského.

Studiem filosofie na universitách rovněž přibývalo nespokojenosti se světskou mocí duchovenstva; také noví mniši (bílí), kteří znamenali reformu proti řádům starým, značně pokleslým (mniši černí, zvl. benediktini), hlásají veřejně potřebu evangelické chudoby (dominikáni, františkáni). Mezi filosofy byli to Marsilius z Padov, a Vilém Occam, kteří veřejně stáli proti tehdejším směrům v církvi. V Anglii Jan z W i k l e f f a (1324—1384), professor universitní v Oxfordě, překladatel bible, muž přísných mravů, stavěje se na stanovisko mravnosti křesťanské, zavrhoval zkaženost své doby a na příslušnících církve dožadoval se vzorného života. Kněžstvo vinil ze všech hříchův a za příčinu zkázy církve prohlašoval světský majetek duchovenstva.

Ani pražské synody té doby nesmýšlejí příznivě o mravním stavu duchovenstva; z hříchů nejvíce rozšířených byla především simonie. Tehdy také dosti kněží drželo zakoupená beneficia církevní, jež opět za roční důchod pronajímali chudým kněžím (vikářům). Z toho si vysvětlujeme, že cizí nepříznivé hlasy o duchovenstvu také v Čechách docházely ohlasu; proti nevzdělaným a hrabivým mnichům vystupoval již také Milič, a tradice jeho dlouho se držela.

Knihy Wiklefovy přinesl do Prahy přítel Husův Jeronym Pražský, jenž v Oxfordě studoval, a učení to brzo mělo na universitě pražské dosti přívržencův a odpůrců. Hádky odtud přenesly se dále mezi lid, zvláště v kapli Betlémské, založené Hanušem z Milheimu r. 1391 na pozemku darovaném kramářem (velkokupcem) Křížem, sousedem staroměstským, zaznívalo slovo Boží nikoli dle výmyslův a povídek kněžských, ale na základě písma sv. samého.

II. Střední doba literatury české.

Duch náboženský tehdejší úzce souvisí s novým vývojem písemnictví českého, jemuž od té doby do- stává se zcela jiného rázu. Ten pak trvá déle nežli dvě století a závislý jest především na současném způsobu myšlení a snažení o všeobecnou opravu církve.

R. 1402 totiž stal se v kapli Betlemské (neboli Mla- dátek) prvním kazatelem **M. Jan Hus**, rodilý z Husin- ce (po r. 1364), mistr svob. umění a bakalář theologie, professor universitní, jenž r. 1400 přijal svěcení kněž- ská. Ten podle vzoru slavných svých předchůdců z do- by Karlovy chtěl českému lidu býti především ka- zatelem a vykladačem písma sv., při tom za první po- vinnost svou pokládal dle slov svých i žiti. Proto se odřekl všelikého pohodlí životního, ve kterém si před tím liboval, a žil velmi přísně a opravdově. Svými ká- záními brzo došel veliké obliby, že jméno jeho do- stalo se i ke dvoru královskému, a také u vyššího du- chovenstva, ba též u arcibiskupa těšil se značné přízni, býval i synodálním kazatelem. Vedle něho pokrokovou stranu na universitě zastupují Stanislav ze Znojma a Štěpán z Pálče, kdežto Němci přidržovali se většinou stanoviska konservativního, a to i ve filosofii paříž- ského nominalismu proti realismu Wiklefovu a če- skému. Vlivu svého Hus použil k tomu, že navrhl králi Václavovi IV., aby spory mezi národnostmi na universitě rozhodl tím, že národu českému dá tři hlasy proti jednomu hlasu ostatních národů (dekret kutno- horský z 18. ledna 1409). A když pak cizinci následkem toho většinou opustili Prahu, zvolen Hus prvním rek- torem university nově upravené. Brzo však dostal se ve spor s arcibiskupem proto, že veřejně hájil některé odmítnuté věty ze spisů Wiklefových, v klatbu papež- skou dán proto, že r. 1412 horlil proti prodeji odpust- kův. Uchýlil se pak na radu královi z Prahy na hrad Kozí, kde rovněž kázal zástupům venkovským stále

vzrůstajícím, později do Ústí Sezimova, posléze po třetím odchodu z Prahy na hrad Krakovec. Odtud vypravil se r. 1414 na sněm církevní do Kostnice, k němuž zaručen mu bezpečným listem císaře Zikmunda volný příjezd i návrat, ale v Kostnici brzo uvězněn, po několikerém výsledku prohlášen za kacíře a upálen dne 6. července 1415.

Hus svou činností literární znamená v literatuře české novou dobu. Aby mu lid náležitě rozuměl, obral si k svým řečem nový základ jazykový, totiž nářečí lidu pražského, jež ve svých spisech povznesl na nový jazyk spisovný. Pro lepší podklad slovesný zjednodušil pravopis český tím, že starší pokusy upravil v důmyslnou soustavu. Abeceda latinská totiž na označení hlásek českých nestačila, proto dály se různé pokusy ji doplniti. Těm pokusům říkáme obyčejně dějiny českého pravopisu. Před Husem užívalo se ve směs t. zv. soustavy spřežkové, že totiž české hlásky, jichž latina neměla, vyjadřovaly se spojením několika písmen latinských (á — aa, ě — chz, pozd. cz, š — ss a sz atd.). Teprve před samou činností Husovou vzniklo několik pokusů, znaménky nad písmeny kladenými označovati hlásky od latinských odchylné. Pokusy ty Hus uvedl v soustavu tím, že učil nad písmena, značící samohlásky dlouhé, klásti čárky, nad písmena, jimiž se měly vyjadřovati souhlásky od latinských odlišné (také tvrdé l), klásti tečku. Jinak všecky hlásky (mimo ch) psáti se měly pouze jediným písmenem. Při svém pravopise Hus zároveň učil některé ty hlásky české článkovati. Vše to mohl provésti jako vynikající znalec a pozorovatel jazyka českého, přesný a jasný stilista. Odtud počítáme s Husem první vážný pokus nejen o novou úpravu, ale též o ustálení jazyka spisovného, jenž se pak opravdu zdařil vykonavatelům odkazu jeho literárního, českým Bratřím.

V popředí slovesných prací Husových stojí spisy, jež souvisí s činností jeho kazatelskou, t. Postilla nedělní («Vyloženie svatých čtení nedělních» z r. 1413) a Postilla sváteční, pak Výklad viery, desatera prikázanie a na páteř (modlitbu Páně; z r. 1412). Ve spisech těch usiluje o pravé křesťanství, vystupuje proti posavadnímu modloslužebnictví, ziskuchtivosti a rozmařilosti, reformovati chtěje zkažený, nekřesťanský život svých krajanů. Ze spisů vzdělavatelných obliby došla také »Dcerka čili O poznání pravé cesty k spasení«, určená osobě ženské

(z r. 1413) a *Zrcadlo člověka hříšného* (z téhož roku). Významný a obsažný je též spisek »*O svatokupectví*« (z r. 1413), objasňující zřízení církve té doby a světský život duchovenstva dle hříchu, jenž byl v kruzích kněžských tehdy obecný. V dobu starší připadají hojně spisy latinské, zvláště v *ýklad čtyř knih sentencí Petra Lombarda*, *řeči univeršitní* a pod. Do kaple Betlemské Hus zavedl český zpěv tím, že dle latinských textů složil několik písní českých (na př. »*Jesu Kriste, štědrý kněže*« a »*Navštěv nás, Kriste žádúcí*« a j.), což dalo podnět českému zpěvu husitskému, jenž byl ve stol. XV. a XVI. tak významný. *Listy z Kostnice* posílané, ve kterých Hus předvádí mimo sněm i své nejniternější myšlení a cítění, byly pro národ drahým odkazem, když se ukázalo, že Hus, muž naprosto bezúhonný, za své přesvědčení vytrpěl smrt. Psány byly obráncům a ochráncům v Kostnici, Janovi z Chlumu a Václavovi z Dubé, pak žákovi Petru z Mladenovic, jenž popsal též Husův pobyt v Kostnici a utrpení jeho, mimo to jiným žákům a stoupencům v Čechách, aby slovo jím zaseté se ujalo.

Spisy Husovy zachovaly se v rukopisech velmi četných, které shledal Dr. Václ. Flajšhans. Souborné vydání spisů latinských (v Norimberce r. 1558) obsahuje některé kusy neprávem Husovi přiřítané. *Postilla* nedělní vyd. v Norimberce 1563, násl. roku (1564) v Praze. »*Dcerku*« vytiskl V. Hanka r. 1825. České spisy Husovy ve třech dílech vydal K. J. Erben (v Praze 1865—1868), *Postillu* ve skvostném vyd. s obrazy V. Flajšhans (r. 1898). *Postilla* sváteční vydána ve II. díle sebr. spisů Husových, jež rediguje V. Flajšhans. Latinské spisy některé (na př. řeči univeršitní) vydány tu i v překladě českém. *Listy Husovy* nejprve sebral a vydal Fr. Palacký (1859), podruhé (hojněji a latinské v překl. českém) Bohum. Mareš r. 1890. Životopis od Dra. V. Flajšhansa z r. 1902.

Věrrouku Pražanů směru t. zv. horlivých kališníků v soustavu uvedl **M. Jakoubek** ze Stříbra, nástupce Husův při kapli Betlemské († 1429); mimo to dal vyznání tomu symbol kalicha, poradiv ku přijímání pod obojí způsobou, jež brzo potom universita prohlásila za pravé ustanovení Kristovo. Také od něho zachovala se česká *Postilla*, již napsal ke konci života.

Žákem Husovým, který učení reformační provedl u všech důsledků, byl **Petr Chelčický**, (žil asi 1390—

1460), zeman čili svobodný hospodář, jenž má jméno dle vsi u Vodňan, ve které trávil v klidu věk mužný a stáří. Opravný směr v církvi poznal v mládí na kázáních Husových v kapli Betlemské a v letech následujících; teprve odpor proti násilnému zakročení ve věcech víry a vítězná bitva u Vyšehradu r. 1420 vyhnala ho z Prahy, aby v ústraní vesnickém uvažoval o reformách v křesťanství. Názoru svého přidržel se do všech důsledků, jak patrně z jeho spisů, skládaných brzo po návratu na ves (»O boji duchovním«, »O církvi sv.«, »O trojím lidu řeč«), i jiných, vzniklých až v pokročilejším věku. Vzorem církve byl mu stav její v době apoštolské, jímž se má stále řídit, jednotlivec pak povinen jest žítí dle zákona božího, ve který věří. Proto třeba zavrhovati světský majetek a nepřikladný život kněžstva tehdejšího, třeba odmítati násilí v církvi a násilnou obranu ve věcech víry (také války husitské); členové církve dle slov Kristových mají býti vespolek bratřími a sestrami. Dle toho jest ovšem Chelčický mnohem bližší názorům tábořským než kališnickým a u Táborů těší se též vážnosti.

V nauce theologické Chelčický všude je závislý na předchůdcích, zvláště na Husovi, jehož nauky jen šíře rozvádí, ač postupuje ve vývodech ještě dále, ponechávaje si všude samostatný soud nauk a rozvedení jejich. Učení jeho dalo podnět k založení Jednoty bratrské. Chelčický latinsky neuměl, nemohl se tedy v mládí vzdělávati na universitě. Bibli a spisovatele církevní znal jen z překladův a ze zpráv, které mu o nich podávali mistři z Prahy známí. Proto i sloh spisů jeho je původní, jadrný a nehledaný, ač místy se povznáší ku vroucnosti a pathosu řečnickému.

Přední spisy Chelčického jsou: *Postilla čili Kniha výkladuov spasitedlných na čtenie nedělnie celého roku* (dokonč. r. 1441) a *Sieť viery pravé* (mezi l. 1440—43). *Postilla* náleží mezi nejpřednější zjevy české reformace svými důslednými výklady zákona božího, přímostí a jadrností slohu. Vydání staročeské (1522 a 1532 v Praze, nově od Dra. Em. Smetánky v Praze I. 1900 a II. 1903) od rukopisu nedávno ve zlomu nalezeného značně se liší (viz *ČČasop. histor.* 1907). — »*Sieť viery*« je ta, kterou sv. Petr na rozkaz Kristův zahrnul veliké množství ryb (dle Luk. 5, 4—6). Jest to zákon Kristův, jímž se lidé poučují a tak vytahují z hlubokosti mořské. Pokud v ní byli jen věřící, ve všem sobě rovni, trvala v stavu náležitém, ale když dostaly se do ní roty, které podporuje správa světská,

pravým křesťanům odporná, počala se trhati. K těm rotám náleží šlechta, žijící výhradně z práce jiných lidí, a města obchodem se živící; proto pravý křesťan ani správy veřejné ani obchodu se nesúčastní. — Spis dělí se ve dvě části: V I. Chelčický vykládá význam poddanosti vrchnostem světským a její příčiny, že totiž smír církve se státem po Konstantinovi přivodil nerovnost mezi křesťany. Ve II. části jedná se jednotlivě o rotách, které vnikly v síť víry pravé a nyní ji trhají tím, že překáží platnosti zákona božího v srdci; kromě šlechty a měst k nim patří mniši, faráři, mistři kollejni a j. Sief viery pravé vyd. v Klášteře Vilémovském u Čáslavě r. 1521, nově vytištěn od Jiř. Annenkova v Petrohradě r. 1893 (s úvodem V. Jagiče). Z menších spisů Chelčického byl nejpověstnější »O šelme a obraze jejím« (vlastně tři rozpravy: »Řeč a zpráva o Těle božím«, »O Antikristovi«, »Řeč o základu zákonů lidských«); menší ty spisy vyd. od Jos. Karáska v Praze, nákl. Comenia r. 1891 a 1892 (2 svazky). Učení Chelčického zevrubně vyložil Dr. Jar. Goll v ČČM. 1881 (německy ve zvláštním spise r. 1882).

M. Jan Rokycana, žák a svěřenec Jakoubka ze Stríbra, volený arcibiskup pražský (1397 až 1471), byl předním zástupcem církve utrakvistické ve své době, proslul hlavně jako řečník na církevním sněmu Basilejském, vynikaje netoliko plamennou výmluvností, ale také značnou učeností theologickou. Drahně let strávil ve vyhnanství mimo Prahu a vrátil se teprve, když Jiří z Poděbrad opanoval hlavní město. Jako farář v Týně a správce církve pod obojí míval na kázáních množství posluchačů, které poutal živým výkladem o zákoně božím a o zkaženosti světa v té době. Významná je v té příčině také jeho *Postilla* z kázání r. 1456—1457. a *Výklad na evangelium sv. Jana*, v němž se vzácnou učeností a sčtetlostí upřímně a věrně líčí poměry společnosti své doby (viz H. Hrubý, *Staročeské Postilly*). V posledních letech života vystupoval proti Bratřím, ač první přívrženci této náboženské společnosti vznikli z vlastních jeho posluchačů.

Žákem jeho, později však hlavním odpůrcem a protivníkem krále Jiřího byl *Hilarius Litoměřický* (1412—1468), kanovník u sv. Víta, správce arcibiskupství pražského pod jednou, přední theolog strany katolické. K němu druzí se biskup vřatislavský *Još* z *Rožmberka* (1428—1467), jenž sice náležel v jed-

notu panskou proti králi Jiřímu, ale jinak trval s ním v dobré vůli a na konec se s ním i smířil.

Tábory vedl zprvu kněz Martin Húska (jinak Loquis, potom Mikuláš z Pelhřimova, přímím Biskupec, tvůrce radikální nauky Táborské († 1459).

Všecka ta vyznání, jež tehdy v Čechách vznikla, dovolávala se bible jako čistého a pravého zákona božího. Proto také český překlad písem sv., dokončený na sklonku stol. XIV., uváděn přívrženci Husovými v první jednotnou recenzi, mimo to od doby této počínajíc za půl století rozšířil se hojnými opisy, z nichž některé vynikají netoliko nádherným písmem, ale i uměleckými drobnomalbami. Za příklad uvésti lze bibli drážďanskou (Leskoveckou, mezi l. 1400—1410), litoměřicko-třeboňskou (Slavatovskou, 1410—1416), dvojdílnou olomouckou (dokonč. 1417), emauzskou (psanou písmem hlaholským, dokonč. r. 1416). Nová, dokonalejší revise překladů dříve pořizených provedena teprve za krále Jiřího, a tento tekst jednotně upravený podávají pak první bible tištěné, Pražská (z r. 1488), Kutnohorská (z r. 1489) a Benátská (z r. 1506); Nový zákon vytištěn poprvé česky již r. 1475.

Český zpěv lidový, jak již řečeno, do chrámu zavedl Hus, jenž k účelu tomu některé písně přeložil do češtiny. Brzo po smrti jeho vyrojilo se tak veliké množství duchovních písní českých, že při bohoslužbě úplně zatlačily zpěvy latinské, ba za nedlouho český zpěv stal se podstatnou částí obřadů, jako táborská mše byla česká vůbec. Předmětem písní bylo přijímání těla božího, uctívání matky boží Marie, pak ze slavností výročních především hod boží vánoční a velikonoční. Písně vánoční vynikají jako svátky dětské dojemnou prostotou. Radostné jsou též písně o přijímání těla Kristova ústy dítek. Také však písně duchovní k jiným potřebám tehdy vznikaly, ovšem tedy také písně válečné, jež podněcovaly bojovného ducha, obracely se však též s důvěrou k Bohu o pomoc proti hojným nepřátelům »Božích bojovníků«.

Nejstarší sbírka českých písní zachovala se v rukopisném kancionále Jistebnickém (chov. v Č. Museu), který pochází z počátku let dvacátých XV. stol.; ale ještě v témž století vznikla řada sbírek dle různých vyznání náboženských (O počátcích husitského zpěvu v Čechách do r. 1415 vydal obšírný spis Dr. Zdeněk Nejedlý r. 1906).

Z lidového zpěvu světského XV. věku je málo kusů celých, více zachováno nápěvů, jichž použito při skládání písní duchovních; tím se udržela řada začátků, které se uvádějí při písních duchovních.

Zpěvy historické z té doby vztahují se k významným vítězstvím českým; patrně je z nich veliké nadšení národní z úspěchů těch vzniklé, ale veršovnícké umění nevalné. »Zpěv o bitvě před Ústím« (16. června 1426) složen byl od přímého účastníka toho boje (»Slušiel Čechuom zpomínati, že jim dal Pán Buh u Ústí vítězstvie nad nepřátely, kdy pro svú vieru boj vedli«). Píseň o zajetí Zikmunda Korybuta v Praze (17. dubna 1427) počíná též apostroficky: »Z dobrého jména Čechové, všudy slovuťní rekové, želejte pražské příhody, jejie nenabyté škody«.

Se zájmem o náboženství přibýlo tehdy čtenářů z nejrůznějších vrstev národa, kteří se dožadovali ještě jiné četby, nežli byla bible a náboženské traktáty. Z toho je s dostatek vysvětleno, proč v době pohusitské vzniklo tolik rukopisů, obsahujících skladby stol. XIV., proč opisovány a brzo také tištěny romantické povídky a veršované skladby rytířské z konce toho století.

Kronika Trojanská na př. nejen opisována, nýbrž záhy též tištěna (vyd. I. z r. 1468 je nejstarším tiskem českým, II. je z r. 1488). Dosti je také rukopisů románu o Alexandru Velikém, z veršovaných skladeb rytířských opisován Tristram, Tandariáš, Štilfríd a j., romány duchovní doplněny novými překlady. Nové jest »Jiříkovo vidění«, kde uherský šlechtic Jiří prochází tresty a odměnami posmrtnými, pak povídka o Griseldě, jež stavši se z prosté dívky markraběnkou, snáší oddaně zkoušky, které jí choť ukládá.

Z básnictví tendenčního došla obliby »Rada všelikých zvířat«, podobná Nové Radě Flaškové. Zvířata však radí tu pouze člověku prostému, nikoli králi, povaha jejich vystupuje přirozeněji, mimo to napřed uvedena bývá charakteristika zvířete z veršované části čerpaná (pozd. původu), leckde i člověk za udělenou radu děkuje. Báseň rozdělena jest ve tři knihy: V I. kn. radí čtvernožci (mezi nimi také žába), ve II. kn. ptáci (též noh a netopýr), ve III. kn. některá zvířata drobnější (hmyz a ryby). Skladatelé, z nichž byl veršovec starší, prosaik pozdější a učenější, oba však bezpochyby stavu duchovního, původem rodovým zřejmě

patřili k obecnému lidu. Vyd. I. z r. 1528, IV. vyd. z r. 1814 od K. Tháma z předml. Jos. Dobrovského.

Také *Ezop* zpracován byl obratně v české próse, neboť vydání I. náleží k prvotiskům (z r. 1488); z vydání toho však zachovaly se jen dva listy (v klášt. bibl. Strahovské).

Že při tehdejších sporech mezi vyznáními dosti bylo látky k básnictví satirickému, ovšem je přirozeno, kusy toho druhu dosti jsou hojné, a líčení slabých stránek protivníků bývá nezřídka drastické. Za příklad uvádíme »Žaloby na Husity«, skladbu »Zbarvení mnichové« a j.

Významnou skladbou tendenční jest allegorie **Ctibora Tovačovského** z Cimburka »Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží a panování jich«, kterou skladatel věnoval králi Jiřímu r. 1467. Spisovatel, slavný pán a hejtmán moravský (žil 1437—1494), syn rovněž slavného otce, hejtmána Jana z Cimburka, hájí tu pérem vlády Jiřího z Poděbrad, jako činil právě tehdy také mečem. Obsah celé básně je dosti prostý. Pravda je zarmoucena proto, že Lež vládne nad světem, proto svolává ostatní ctnosti, své sestry, a Bohu podává žalobu na Lež, dožadujíc se pohnání jejího na nebeský soud. Bůh obsílá je do Antiochie a za předsedu soudu stanoví Ducha sv. Soudci jsou apoštolové a proroci, kancléřem Jan Evangelista. Vjezd Lži a pomocnic jejich do Antiochie náleží k nejskvělejším částem celé skladby, rovněž jako řeči soudní, vedené s jedné i druhé strany. Lež marně se hájí proti žalobě, marně koná porady s Nepravostmi, žádá odkladův a ohlašuje protest. Pravda vítězí nad ní přesvědčivými výklady o zřízení a určení světa; Lež následkem toho i s průvodkyněmi ustanovuje se k věčnému zahynutí. — Podobnost skladby k pekelným románům, »Belialu« a »Solfernovi«, jet patrná, v podrobnostech předvádí se jednání na zemském soudě moravském, jež Ctibor výborně znal, hájí pak tu politického a církevního řádu českého za krále Jiřího; stav ten, založen jsa na písmě sv., jest mu ideálem věcí lidských. Lidstvo rozděljuje podle běžného tehdy názoru, odůvodněného i Wiklefem, v stav rytířský, kněžský a robotný, žádá, by kněžstvo hájilo stavu vyššího a zároveň sloužilo Bohu, rytířstvo aby nejen panovalo, ale i ochraňovalo stavy ostatní, robotníci aby za tu ochranu odváděli rytířstvu poplatky a také živili ostatní stavy. Jako Chelčický, tvrdí též pan Ctibor, příčinou poklesnutí církve že je

zkáza mravů v stavu duchovním, proto souhlasí s požadavkem krále Jiřího, aby kněžstvo nemělo statkův pozemských a vedlo vzorný život. Mravoličná stránka té skladby, jakož i nadšená mluva, oživená lidovými průpovědmi a příslovími, báskami a figurami řečnickými, dodává celku rázu biblického, který skladateli zajisté byl vzorem. Vyd. v pěkné úpravě (s rytinami) v Praze r. 1539.

V bojích proti ostatnímu světu Čechové od Říma odpadlí zvítězili nejen pod vedením Žižkovým a Prokopovým ve vlasti, ale i na Slovensku pod Jiskrou z Brandýsa, posléze přemáhali křižáky v době krále Jiřího. Prospěch národní z vítězství těchto byl nemalý: města skoro vesměs nabyta českého rázu, česká jest správa jejich i správa zemská, soudy, válečnictví. Sebevědomí národní velice se povzneslo; jazyk český zní jadrně a určitě, sousedé s Čechy jednají jen česky. Čechové hlásí se tak za příslušníky kmene slovanského. Společensky ovšem rovnost se neprovedla, spíše utužila se poroba lidu obecného, selského, majetek nemovitý z hojných rodin vládyckých a svobodnických přešel na nehojné rodiny panské. Smýšlení v té době značně jest omezené a jednostranné, což obráží se též v literatuře, neboť leckde třeba sahati k starším plodům literárním na vyplnění současných mezer.

Kromě traktátů náboženských a duchovních písní některé obory literární jen z praktických důvodů jsou zastoupeny. Tak válečnictví české, které vítězstvími nad voji křižáků vzbudilo pozornost celé Evropy, theoretisuje se tím, že se o něm podává slovesný výklad. Již před válkami husitskými pokusil se o theorii vojenskou **Jan Hájek** z Hodětína, purkrabí na Zvíkově, v umění válečnickém snad učitel Žižkův, napsav r. 1413 k rozkazu krále Václava IV. »České zřízení vojenské«, **Jan Žižka** vydal roku 1423 »Řád vojenský«, usilující především o sliti v jedné těleso válečné všech těch prvků, které pod praporem jeho s takovým nadšením se sbíhaly. Jinak pozoruhodna je tu důvěra v Boha a upřímná zbožnost vedle fanatismu, s nímž se hlásá vyhlazení odpůrců. Ke konci toho stol. vynikající válečník český, který se osvědčil zvláště v bojích proti králi Matiašovi, totiž **Václav Vlček** z Čenova, podal asi r. 1490 králi Vladislavovi II. »Poučení, kterak se mají šikovati jízdní, pěší i vozy«. Tu na základě důkladných zkušeností

odborných vyložil prakticky celou soustavu válčení s vojsky různých druhů.

Vědy přírodní, pokud o nich tehdy mluvíti lze, pěstovaly se ovšem latinsky, protože i na univerzitě jazykem vyučovacím byla latina. Prvním jich učitelem byl mistr **Havel**. Ve stol. XV. již několik vynikajících Čechův obíralo se jimi, na př. **Jan Šindel** a **Křišťan z Prachatic**, farář u sv. Michala v Praze. Ten vydal pro potřebu lékařskou latinský herbář, ale přidal k němu již i názvy rostlin v jazyku českém, patrně z důvodu praktického; »Lékařské knihy« pro potřebu v tehdejších hojných válkách složil úplně česky. Praktickým účelům sloužil český překlad »Ranného lékařství«, jež sepsal jednak arabský lékař Rhases (850—923), jednak slavný chirurg vláský Guilielmo Salicetti († 1276).

Krajiny kolem země české ve válkách husitských předkové naši poznali zevrubně, ale také země vzdálenější toužili seznati. Proto **Mandivillovy Cesty** po světě, fingovaný cestopis dobrodružně psaný, jenž převezen do češtiny již **M. Vavřincem z Březové**, dvořanem krále Václava IV., hojně opisovány v XV stol., na počátku stol. XVI. pak dočkaly se hned dvojího vydání (1510 a 1512) a brzo potom dalších.

Cesty diplomatické a rytířské, konané do západní Evropy, také již v té době měly své popisovatele buď rázu pouhých denníkův, nebo v podobě skutečných cestopisův uměleckých. Již **Václav Koranda mladší** (1424—1519) vypsál »Poselství krále Jiřího do Říma k papeži r. 1462« o uznání kompaktat.

Pouhé zápisky činil panoše **Jaroslav** o cestě pana **Albrechta Kostky** z Postupic a jeho družiny ke králi francouzskému Ludvíkovi XI. r. 1464. Účelem bylo získati přízeň západních dvorů královských šlechtici-panovníkovi, Jiřímu z Poděbrad a jeho myšlenkám o boji proti Turkům.

R. 1465 vydal se s četnou družinou rytířskou do zemí západních p. **Lev z Rožmitála**, bratr králové **Johanny**. Jeli přes Německo, Nizozemí, Anglii, Francii do Španěl a Portugalska, vrátili se jižní Francií a zeměmi alpskými. Českému jménu hleděli zjednatí slávu nákladným vystupováním a dvorným chováním, odvahou a udatenstvím v zápasech. Ovšem pak jednalo se také o popis této pamětihodné cesty, jež trvala skoro dvě léta (1465—1467). Německy podal jej **Gabriel**

Tetzel z Norimberka, česky rytíř **Šašek z Bříkova**, jehož vylíčení nad německé vynikalo zajímavostí a všestranností pozorování. Bohužel český ten cestopis nezachoval se v originále, nýbrž jen v latinském zpracování biskupa olomouckého Stanisl. Pavlovského (vyd. 1577), jež do češtiny přeložil Fr. A. Slavík (1890; viz povídku Jiráskovu »Z Čech až na konec světa«, vyd. rovněž 1890).

Nemalý byl také zájem o místa, na nichž Kristus žil, proto i z Čech stále bylo dosti poutníků do Svaté země, z nichž někteří také popsali své putování. Tak podal zprávu kněz **Martin Bakalář** (z r. 1490), násl. roku (1491) vydal se na východ se třemi jinými členy Jednoty bratrské (mezi nimi byl též Br. Lukáš) **Martin Kabátník**, obchodník a měšťan litomyšlský. Šli tam hledat církev, která prý někde v horách udržovala prvotní ráz církve Kristovy, aby na ní Bratři měli svůj vzor. Dostali se společně až do Cařihradu, kde teprve se rozešli. Kabátník pak vydal se dále až do Jerusalema, doptávat se po stopách pověstí o takové církvi v horách Libánských, ba došel až do Egypta, kde město Kairo popisuje nejzevrubněji. Jinak všiml si ovšem zvláště toho, co jej jako praktického obchodníka zajímalo. Vrátil se v listopadu r. 1492 diktoval své zkušenosti bakaláři Adamovi, z jehož zápisů vyd. tiskem r. 1539. (Nové vyd. od Just. V. Praška z r. 1894).

Roku 1593 vydal se do Palestiny **Jan Hasištejnský** z Lobkovic, zakladatel starší linie svob. pánů Hasištejnských z Lobkovic (1450—1517), jehož bratrem nejmladším byl slavný humanista Buhuslav z Lobkovic. Cestou činil si denní zápisky, z nichž v letech 1505—1509 vypsál svou cestu (»Putování l. P. 1493 k Božímu hrobu vykonané«), chtěje jí zároveň dáti návod jiným poutníkům. Cestoval z Benátek přes Rhodos a Cypr. Na místech posvátných konal i měření. Horlivým katolíkem ukazuje se na mnohých stránkách tohoto díla. Cestopis jeho vyšel novočesky v České Včele r. 1834, ve znění původním dle rukopisu r. 1902 od Ferd. Strejčka.

O rozšafnosti Jana z Lobkovic také svědčí paedagogický spis z r. 1504 »**Zpráva a naučení synu Jaroslavovi o tom, co činiti a čeho nechati**«, kde synovi svému dává upřímné a praktické pokyny o správě svého domu a rodiny, jakož i o udržování rodinného majetku (vyd. v Praze 1796, 1851 a 1876).

O dějiny své doby Čechové, jakož v době rozruchu politického bývá, nemnoho se starali, zaznamenávání událostí bylo spíše náhodné. Jen o samém počátku válek husitských zůstala kronika celková od **M. Vavřince z Březové**, očitého svědka, jenž však počav asi o díle pracovati příliš pozdě, nedokončil ho, překvapen byv smrtí; vypsál tedy pouze léta 1414—1421. Také o vítězství u Domažlic složil latinskou píseň. (Kronika jeho i s pozdějším překladem českým vyd. v Pramenech děj. č. díle V 1893).

Verši v duchu Dalimilově líčil minulost i svou dobu novoměstský písař **Prokop**, ale zachovány z nich pouze nepatrné zlomky. Za to zachovala se od něho nauka o skládání listů a listin, první česká »Ars dictandi«.

Jiné zprávy, týkající se událostí té doby, zaznamenány jsou hlavně od podřízeného vojína **Zikmundova Bartoška z Drahyne**, mimo to v kronikách místních, odkudž je **Fr. Palacký** vybral a sestavil chronologicky (od smrti Karla IV. l. 1378, po r. 1527, volbu a nastoupení Ferdinanda I.) Zahrnul je společným názvem »**Staří letopiscové čeští**« (vyd. r. 1829) a nazývá je též pokračovateli **Pulkavovými**.

Také **Eneáš Sylvius**, sekretář císaře **Fridricha III.**, posléze papež **Pius II.** († 1464), jako kardinál sepsal kroniku českou (od příchodu Čechova do země po smrt **Ladislava Pohrobka** 1457), která v obsahu a líčení svém Čechům značně byla nepřízniva, přes to však z nedostatku jiných zpráv historických dosti byla čítána, že záhy našla překladatele a vydavatele českého (v **Mik. Konáčovi** r. 1510).

Pro dobu husitskou a Jiřího však je dosti jiných pramenů historických, jichž **Palacký** většinou poprvé užil. Jsou to listiny českých králův a pánův a hojně zachované listy, z nichž mnohé nebyly určeny veřejnosti a proto tím výmluvněji svědčí o vlastenectví pisatelův, o věhlasu jejich politickém a pečlivosti o blaho veřejné. Listy **Husovy**, o nichž byla již učiněna zmínka, váženy a opisovány byly po celé století, také od **Jana Žižky** zachovalo se několik rázovitých listův, jakož i od **M. Jana Rokycany**. Také **Prokop z Rabštejna**, člen císařské kanceláře a kancléř český († 1472), zůstavil některé listy. Mezi pány jakožto mužem věhlasem vynikající dle korespondence jejich uvésti třeba **Ctibora z Cimburka**, **Alše Holického ze Šternberka** († 1455), nejvyššího komorníka, jenž byl ve

službách krále Zikmunda a náležel k mírným katolíkům, pány *Kosty z Postupic*, *Albrechta a Zdeňka, p. Viléma z Pernštejna*, nejvyššího hofmistra († 1521), jenž dožil se vysokého věku a opatrností a hospodárností nashromáždil si obrovské jmění a j. Příčiněním těch mužů také jazyk český zaveden v zápisy desk zemských (nejprv ve Slezsku, pak na Moravě k návrhu Ctibora z Cimburka roku 1480, v Čechách příčiněním Alše z Riesenburka r. 1495).

Ctibor Tovačovský z Cimburka byl také v l. 1464—69 dvorským sudím, potom zemským hejtmanem a kancléřem, mimo to již od otce nabyt znamenité znalosti práv, jaké tehdy mezi šlechtou moravskou nebývalo, proto sepsal »*K n i h u T o v a č o v s k o u* neboli Pamět obyčejů, řádů, zvyklostí starodávních a řízení práva v markrabství Moravském« (seps. mezi l. 1481—1490). Mínil dílem tím zároveň povznésti pokleslou vážnost soudního jednání stavovského na Moravě, což se mu i značnou měrou povedlo; dílo jeho těšilo se záhy i později nezmenšené oblibě, neboť některé odstavce doslovně přejaty v zemské zřízení moravské z r. 1545. Jazyk ve spise je prostý a jadrný

Za krále Vladislava šlechta náležitě upevnila svou moc proti králi a měšťům, lid poddaný pak připoutala k své půdě, proto připustila posléze kodifikaci zemského práva obyčejového, jež zcela ve prospěch její upravil spisovatel Dr. **Albrecht z Aušavy**, přímím Rendl (*Z řízení zemské království České* h o z r. 1500). —

Nového rázu písemnictví české nabývá koncem stol. XV. V nových poměrech vládních po uklidnění myslí, dlouho nadšených vítězstvím národním v době husitské, náčelnictví v literatuře přejímá *h u m a n i s m u s*. Ten je neklamným svědectvím, že odboj proti Římu poněkud utuchl a že nezamítá se již tak přímo, co přichází z katolické Italie.

Podstatou humanismu jest snaha o renaissanci, znovuvzkříšení ducha starověkého, politickými boji a křesťanstvím značně pokleslého. Proti pochmurnosti středověké, spatřující v životě posmrtném pravý cíl života, postaviti chtěla radostný život pozemský, že povznese pobyt člověka na zemi. Když filosofové křesťanští ve středověku starou filosofií podepřítí chtěli nauku Kristovu, nestačila jim k tomu výmluvnost *Ciceronova*, ba ani *eklektická jeho filosofie*. Nuceni byli

Stručné děj. lit. čes. *Novák-Novák.* 4

tedy rozhojňovali vědecky svůj jazyk novými názvy, často libovolně, bez povědomí ústrojnosti latiny tvořenými, tak že znenáhla tato latina středověká nabyla rázu barbarského, odlišného velice od ústrojné latiny spisovatelů římských. Reakce proti tomu ozvala se ve XIV. stol., kdy nejlepším mužům italským zzelelo se úpadku politického vlasti vnitřními spory nanejvýš rozhárané, jakož i úpadku duchů v starověku tak vynikajících, čehož skvělé důkazy podávaly zbytky památek vzdělanosti a ducha starořímského. Proto domnívali se, že bylo by lze vzkřísiti slavnou minulost, kdyby duch národa vyzul se ze zmatků politických a z formalismu středověkého a obrodil se krásou starověkou, tak vznešenou v umění a vědách. Tím zajisté vzkříšeno bylo by pravé lidství (humanita), jíž se starověk tak velkou měrou vyznačoval. Proto literární snahy o to vzkříšení nazývají se obyčejně *humanismem*.

Mezi muži o ně usilujícími jsou na předním místě ti, kteří také literaturu domácí nejvíce povznesli. Jakýmsi předchůdcem toho jest již *Dante*, jehož průvodcem po pekle je básník římský *Vergil*, vědomě pak o to usiluje *Francesco Petrarca*, korunovaný básník a upravovatel vlašského sonettu (1304—1374), jenž rukopisy starořímské shledával, chatrné opisoval a o zachránění některých spisů starověkých značné má zásluhy; již u něho slohová elegance stává se jakýmsi symbolem nového směru myšlení, v čemž došel následovníků teprv o století později. Vedle něho původce umělé belletrie vlašské, *Giovanni Boccaccio* (1313—1375), počal již pokoušeti se také o uvedení studie řečtiny do Itálie, zvláště *Homera*.

Snahy ty v počátcích svých dostaly se i do Čech, neboť *Petrarca* sám vydal se i do Prahy r. 1356, aby myšlence své získal též císaře *Karla IV.* Účelu svého ta návštěva nedosáhla, za to však slavný básník dobyl si v Praze dosti ctitelů, mezi nimiž nejpřednější byl písař v kanceláři královské, *Jan ze Středy*, později biskup olomucký. Neměly ovšem ty začátky významných úspěchů, neboť styky Čech s Itálií přerušeny byly na dlouhou dobu válkami husitskými. Větší důležitosti humanismus nabyl teprve koncem stol. XV., kdy v Čechách nastalo delší uklidnění, tak že čeští žáci katoličtí opět počali studovati na universitách vlašských a snahy o poznání starověkých spisovatelů přinášeli také do vlasti.

Mezi první náležel zajisté Jan mladší z Rabštejna († 1473), probošt vyšehradský, jenž v Bononii vedle práv všímal si též hnutí humanistického. O úspěšném jeho smýšlení svědčí slavný »Dialogus«, rozhovor čtyř osob o nábožensko-politických poměrech za krále Jiřího (český překlad od Fr. Palackého při Dějinách IV., 2).

Domácí směry náboženské ovšem obnově ducha pohanického příliš nepracovaly; jim jednalo se mnohem více o obnovu křesťanství z doby apoštolské, kdy stálo proti pohanstvu ještě v příkré protivě.

Proto do lidu se humanismus ani v té době vůbec nedostal, zůstáváje pouze svátečním studiem několika duchů vynikajících, kteří mohli hloub vniknouti v povahu toho hnutí a věrou shodovali se také s hlavními jeho zástupci. Byli to zajisté především katolíci, žijící ve spojení s okolními zeměmi, Německem, Uhrami a Itálií, kde humanismus dosti ohlasu nalezl. Mezi nimi slávy největší dosáhl Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1461—1510), probošt vyšehradský a na čas také dvořan krále Vladislava II., proslulý cestovatel a sběratel rukopisů děl staroklassických, řeckých i římských, který nejdokonaleji napodoboval krásnou formu svých vzorů, tak že jeho básně a listy čítány byly s podobnou zálibou, jako skutečná díla staroklassická. Smýšlením i charakterem vynikal nad něho Jan Šlechta ze Všehrd (1466—1525), sekretář královský, jenž napsal filosofické dílo o poměru ducha k tělu, názvu »Mikrokosmus«; ve spojení listovém žil i s Erasmem Rotterdamským.

Vedle těchto mužů, kochajících se krásnou formou spisů zbožňovaných a ji napodobujících, vznikl ještě jiný směr humanismu. Zastupují jej spisovatelé, kteří kromě latiny hleděli si také literatury domácí a vyučili se doma. Písemnictví starořímské bylo jim pouhou látkou vzdělávací, na níž se učili vytříbenějšímu vkusu literárnímu. Ten pak snažili se uplatňovati také ve vlastním jazyku a písemnictví. Mužové ti náleželi vesměs k náboženství pod obojí, tedy k většině národa. Proto záleželo jim více na povznesení písemnictví domácího nežli straně římské, národu z pobytu v Itálii dosti odcizené, které stačilo kochati se v krásách světa dávno minulého.

K mužům těmto na prvním místě náleží Viktorin Kornel ze Všehrd, Chrudiman, jenž narodiv se mezi r. 1450—1460, záhy dostal se na universitu, kde značně

prospěl mezi ostatními žáky a s velikou slávou povýšen byl na mistra r. 1483, potom četl na universitě, ale r. 1487 vstoupil do služeb při soudě zemském. Tehdy přátelstvem byl spojen s Bohuslavem z Lobkovic. Přídomku šlechtického dostalo se mu asi r. 1492. Následujícího roku svěřen mu důležitý úřad místopísaře desk zemských, ale po několika letech byl ho zase zbaven; již r. 1493 rozešel se pro náboženství s Bohuslavem, jsa věrným přívržencem víry pod obojí. R. 1495 jal se skládati slavné své dílo právnické, jež dokončil r. 1499 a věnoval pánům Kostkům z Postupic k laskavému posouzení. Jejich popudem pak, zvláště pana Zdeňka, aby nepsal proti »Zřízení zemskému«, právě tehdy sestavenému od Albrechta Rendla z Aušavy, znovu opravil svou knihu v letech 1502—08 a věnoval králi Vladislavovi. Jméno dal jí v té úpravě: »O práviech země České knihy devatery«. Čerpáno je dílo to především z desk zemských, jakkoli spisovatel zná též starší spisy právnické, ale vyniká neobyčejným na tu dobu rázem vědeckým a původností. Práv staročeských je Všehrd vřelým ctitelem, jakkoli dobře zná i právo římské, všude ukazuje na spravedlnost ke všem lidem a uslechtilost smýšlení, kterou se instituce právní v Čechách vyznačují. Uslechtilý sloh díla jeho, v němž k jasnosti druží se přesnost a určitost výrazu, poukazuje k tomu, že Všehrd měrou značnou pochopil ducha starých klasiků. Tiskem vydán tento spis r. 1841 a zvl. r. 1874 s rozsáhlým úvodem o životě a významu Všehrdově. (O významu jeho kulturním Jar. Čelakovský v časop. »Právniku« r. 1901.) —

Také překládáním spisů náboženských obíral se Všehrd, zvl. sv. Jana Zlatoustého (»Knihy o napravení padlého«) a sv. Cypriána (»List k Donátovi o potupe ní světa«); dbal tedy spíše náboženské stránky obsahu nežli vzorného, klassického slohu.

Universita hnutím humanistickým dlouho zůstávala nedotčena, poněvadž od válek husitských byla pokleslá na pouhou fakultu svobodných umění a neustávala býti dějištěm sporů náboženských. Teprve koncem století počali tu jednotlivci vykládati klassiky, počátkem stol. XV. pak vysoké učení pražské mělo již nadšeného ctitele humanismu, který dosti dobře znal i řečtinu, totiž mladistvého **Václava Píseckého** (1483 až 1511). Ten povzbuzen byl k studiím humanistickým Janem Šlechtou ze Všehrd a horlivým překladatelem

Řehořem Hrubým z Jelení, když pak svěřeno mu bylo vychování mladistvého Zikmunda z Jelení, odebral se s ním na další studie do Bononie, kde sám chtěl se ještě zdokonaliti v řečtině, zvláště v znalosti Homera, ale v Benátkách zemřel morem ve věku 29 let (1511). Důkazem jeho snah humanistických jest překlad Isokratovy řeči k Demonikovi, který provázel vřelým přípisem k Řehoři Hrubému o vzácnosti a vzdělavatelnosti jazyka českého; mimo to některé listy latinské se od něho zachovaly.

Žák a chovanec jeho, Zikmund z Jelení (Gelenius, 1497—1554), znalostí literatury staroklassické náležel mezi přední humanisty své doby. Od roku 1523 bydlel v Basileji a při proslulé tiskárně Frobeniově pracoval jako redaktor a překladatel řeckých staroklassiků do latiny. Vydal také srovnávací slovník latiny, řečtiny, němčiny a češtiny (»Lexicon symphonum«, 1537). Pro syny p. Viléma z Pernštejna kněz Jan Češka sestavil pěknou knížku z filosofů starých; vydána r. 1529 jako »Knížka, z písem velmi starodávných pohanských mudrcuov vybraná« a vyniká obsahem i formou.

Ku prvním humanistům počítati lze ještě knihtiškaře **Mikuláše Konáče** († 1546), který přeložil kroniku Sylviovu nepřiliš uměle a potom oddal se na překládání spisů mravně poučných, jako byly: »Životy a mravná naučení mudrcuov přirozených«, »Zrcadlo maudrosti sv. Crhy biskupa neboli Čtverohranáč«, pak bájky Bidpajovy čili »Pravidlo lidského života«. Na konec života vydal »Knihu o hořekování a naříkání Spravedlnosti, královny a paní všech ctností«, která obcházejíc všecky stavy, duchovní i světské, všude je zklamána, že jí nezbývá nežli hořekovati nad poklesnutím lidstva. Je to humanisticky rozvedená »Píseň o Pravdě«. Také divadelní hra »Judith« pochází od Konáče. Poslední překlady jsou mnohem zdařilejší nežli první pokusy. Uplatňuje se v této době a zároveň vrcholu dochází na školách latinských humanismus školský, rozvoje a významu pro celou budoucnost literatury nabývá knižná činnost Jednoty bratrské.

Od těchto prvotních snah, dosti omezených a ojedinelých, za necelého půl století humanismus rozšířil se do té míry, že nabyl rozhodného významu v rázu literatury české století XVI.: ovšem rázem svým dosti se lišil od toho, čím ze začátku býval.

Ke konci stol. XV. počíná v písemnictví české působiti také *Jednota bratrská*. Náboženská ta společnost vznikla z horlivých posluchačů Rokycanových, kteří chtěli na sobě provésti, co slyšeli kázati, obroditi se v duchu pravé lásky a prostoty křesťanské, tím pak vrátiti království boží na zemi. Proto čítali také spisy Chelčického, který obnovu církve hlásal nejdůsledněji, zaváděti přísnou kázeň církevní a k založení osady opravdu křesťanské rozhodli se odejítí ze společnosti světské. K nim připojily se rozmanité hloučky náboženských blouznivců, kteří usilovali stále ještě o dokonalý život náboženský. Úmysly své provedli r. 1457 v Kunvaldě u Žamberka, kde Rokycana vyjednal jim pobyt u krále Jiřího, tehdy ještě správce zemského. Náčelníkem jejich v té době byl Řehoř, synovec Rokycanův, někdejší řeholník kališnického kláštera na Slovanech v Praze, který společnost »bratří a sester« založil úplně v přísném duchu apoštolském. Nedbali totiž vzdělanosti, nepřijímali stavů vyšších ani úředníků panských, odmítali rychtářství a krémářství, nekonali přísah atd. Pronásledování jejich vzniklo ještě dříve, nežli obec se ustavila v samostatnou církev, totiž r. 1461, a to pro některé odchylky v obřadech, v nichž dbala největší prostoty; nebylo však stíhání to v celku příliš kruté. Teprve r. 1467 zvolili si své vlastní kněze, kteří se měli vyznačovati nejvíce příkladným životem, nikoli nějakým zvláštním vzděláním, mimo to horlivostí náboženskou. Ani první biskup Jednoty, Matěj Kunvaldský, neměl vyššího vzdělání knižného. V tom stavu Jednota udržela se po svém ustavení dobu nedlouhou, neboť při svém zasmušilém rázu málo se hodila pro svět a nesnadno jí bylo odmítati mocné osoby ze šlechty a lidi vzdělané. A tak již kol r. 1490, když počal v ní nabývati váhy Br. Lukáš, učený bakalář z Prahy, smířila se poněkud se světem, totiž slevila se své přísné kázně a počala si všímati všeličeho, co jí mohlo udržeti na delší dobu ve světě: přijímala obránce ze šlechty, hájila se i písemně proti všelijakým nařčením, k účelu tomu počala si všímati vzdělání, čímž jala se prospěšně působiti také v literaturu. Jakýmsi úvodem k tomu byla cesta čtyř mužů na východ hledat původní církve; náklad vešl p. Bohuše Kostka z Postupic, náčelníkem byl Lukáš, nejtěžší práce připadla Martinu Kabátníkovi. Brzo potom ta strana převzala vedení v Jednotě a hned pečovala o to, aby zmírněny byly důsledky učení staršího a nové vymoženosti kulturní,

jako bylo spisování knih pro věřící a tisk jejich, aby se uplatnily. Z věcí literních bylo to zvláště kázání a písně duchovní, které v bohoslužbě měly značný význam, pro mládež pečovala o stručnou nauku křesťanskou, a tak vidíme, že počátkem stol. XVI. Jednota zakládá při dvou předních sídlech v Čechách, v Mladé Boleslavi (in Monte Carmel) a v Litomyšli (in Monte Oliveti), tiskárny, odkud pak vycházejí katechismy, kancionály a jiné spisy náboženské pro příslušníky církve. Tato literární činnost Jednoty, podobně jako humanismus, dodává pak zvláštního rázu literatuře české stol. XVI. a přispívá značnou měrou k ustálení českého jazyka spisovného.

b) Období rozkvětu (1500—1620).

Ve stol. XVI. země česká těší se dlouhotrvajícímu míru, s nímž povznáší se blahobyť a zároveň i osvěta. Dodávají sice naše země příspěvky na penězích a mužstvu pro války turecké, šlechta slouží také ve vojště proti Turkům, ale tu jedná se spíše o dobrovolnou účast nežli o potřebu zemskou. Též válka šmalaldská rozhodla se mimo zemi.

Poměry politické samy dosti byly příznivy rozvoji vzdělanosti a literatury.

Král Ferdinand I. povznesl pokleslou za Vladislava i Ludvíka moc královskou a zavedl řád v zemi, chtěje pak zmírniti protivy ve víře, vedl Čechy od polemik náboženských ke skládání knih obsahu věcného. Sám ovšem hleděl všude pomáhati pokleslému katolictví, ale jinak příkře vystupoval pouze proti Bratřím, jimž nikdy nebyl nakloněn.

Nástupce jeho, císař Maximilián II., byl snášeliv ke všem vyznáním, ba sám byl nakloněn přestoupiti mezi protestanty; i mohlo ke konci vlády jeho dojíti ku prvému sjednání konfesse české (na sněmě r. 1575). V době jeho i Bratři mohli úsilovněji obráti se písemnictvím a přikročiti k nejvýznamnějším svým pracím.

Císař Rudolf II. sice zprvu nepřál různosti náboženské, ale v pozdějších dobách méně se obíral záležitostmi vládními, za to byl horlivým sběratelem památek uměleckých a štědrým podporovatelem umění, proto i učené cizince rád povolával k svému dvoru. Po příkladě jeho též bohaté panstvo české přispívalo na vydání nákladných děl české literatury a pomáhalo tím jejímu rozvoji.

Reformace německá v Čechách ujala se velmi záhy, poněvadž vyznání pod obojí, zůstavši na půl cestě k opravě, nestačilo již myslím po opravách dychtícím, ba v Praze za několik málo let novotáři mohli podstoupiti boj proti směru konservativnímu, v dobách pozdějších pak víra Lutherova zabrala téměř všechny přívržence víry pod obojí a rozšířila se nejen do chrámův, ale i do škol městských. V literaturu českou to hnutí působilo nemnoho, nejvíce pouhými překlady

Humanismus měl na počátku v některých svých zástupcích ráz významný a mnohoslibný, když pak zdomácněl ve školách, pomohl značně povznesení formální stránky literatury, ale obsahu vydávaných knih prospěl málo, spíše byl na závalu samostatnosti, zvláště v oboru básnickém. Tu odváděl muže nadané od veršování jazykem českým ku pokusům ve verších přiučenou latinou. Proto při čilé produkci literární nepovstal u nás básník, jenž byl by český jazyk poetický a vůbec formální stránku básní povznesl tou měrou, jakou v próse provedl to věk Veleslavínův. Pouze píseň duchovní zdárně prospívá, ba rozhojňuje se tou měrou, že pokouší se o zveršování žalmův a při tom zároveň poprvé ustaluje český verš.

V 2. pol. stol. XVI. také církev katolická počala působiti proti šíření protestantismu v zemích českých. Zastupoval ji v té činnosti především řád jezuitský, uvedený do Čech r. 1556 králem Ferdinandem I.; tento řád od nepatrných počátků za půl století zmohl se tou měrou, že nabyl příznivců ve všech vrstvách rozhodujících a mohl se tedy odvážiti zjevného boje proti nekatolíkům, ve kterém i zvítězil.

Počátkem stol. XVII. protivy náboženské opět se přiostrňují, zároveň duch národní působením ciziny chýlí se k úpadku: když pak strana nekatolická ve zjevném odboji podlehla, zkáza politická způsobila i poklesnutí literatury.

Z Itálie humanismus šířil se na sever zvláště ve stol. XV. V době církevních sněmů Kostnického a Baseského do jižních krajin německých dostala se řada mužův o tu věc horlivých, kteří také v německých klášteřích hledali památky staré, a to se značným zdarem. I mezi Němci vzbuzena již tehdy pozornost na díla, která formální stránkou latiny nad způsob současný tak vynikala, počátkem stol. XVI. pak humanismus vstoupil ve služby německé reformace. Studium řečtiny a hebrejštiny stává se prostředkem k ná-

ležitému pochopení textu písem sv. přední zástupce reformace, Filip Melanchthon (1497—1560), jako profesor university Wittenberské je zároveň vynikajícím humanistou, jenž horlivě pečuje o zvelebení škol městských, zavádí tam čítání spisů staroklassických. Zdálo se zajisté některým mužům o vzdělání mládeže bedlivým, že spisy ty jsou velmi vhodnou látkou vzdělávací pro mládež, již sluší použití spíše, nežli starých učebných knih středověkých, dvojverší Catonových a fabulí Ezopských. Melanchthon svou horlivou péčí o latinské školy zasloužil si čestný název »učitele Německa« (praeceptor Germaniae), vedle něho však působilo ještě několik znamenitých učitelů směru humanistického, jako byl Jan Sturm ve Štrassburce, Valentin Trotzendorf v Goldberku ve Slezsku a jiní.

Následkem toho proud žáků nekatolických, dychtících po vyšším vzdělání, obracel se od té doby směrem severním a západním, do Wittenberka, později též do krajin porýnských. Mezi žáky Melanchthonovými a ostatních humanistů pak vynikla celá řada nadšených přívrženců staroklassicismu, kteří následující slavného učitele svého pečovali ve vlasti o novou stránku učení na školách latinských a tím znalost latiny a starých spisovatelů latinských rozšířili znenáhla do vrstev měšťanských.

Přední z nich byl **Matouš Kolín** z Chotěřiny (1516 až 1566), první ustanovený professor Homera na universitě pražské, jenž počal čísti slavného básníka řeckého v Praze roku 1541, následujícího roku i klassiky latinské. Posluchačů také zde měl dosti. Po vzoru německém pak také žáci tito skládali naučenou latinou jednak listy, jednak i verše dle Vergilia, Horatia, Ovidia, k čemuž vybírali si ze svých vzorů příhodná slova i úsloví. Originality ovšem dbali málo. A v čem cvičení bývali žáci, v tom libovali si později také jako učitelé, ba nevzdávali se toho ani tehdy, když opustili školu a zaujali jiné postavení po městech českých. Prvním totiž povoláním vychovanců školy vysoké bývalo, že působili jako správci na latinských školách městských, než si opatřili vhodné povolání jiné. Jako měšťané pak tito učitelé někdejší dozírali na školy, účastnili se latinského zpěvu na kůru a tak udržovali se v povědomosti toho, čemu se byli naučili. Tím se stalo, že koncem stol. XVI. všude po městech českých byli mužové znalí latiny a částečně i řečtiny, kteří

čítali spisy klassické v originále, skládali v prázdných chvilích latinské verše, řeč svou rádi ozdobovali výrocky a průpovědmi ze spisů těch. Ovšem plody Musy jejich byly spíše hříčky, nežli vážné pokusy básnické, přece však odváděly od horlivějšího a významnějšího pro národ přičinění o verše české. Formálně však i ty hříčky uvědomovaly potřebu dokonalosti slohové také v próse české, pro tu dobu nemálo důležité.

V polovici stol. XVI. básníci latinští těšili se přízni místosudí království Českého Jana st. Hodějovského z Hodějova, kterýžto na svém zámku Řepici rád vídal učené přátele a všemožně je podporoval nejen zjednáváním titulův a úřadův, ale i dárky a podporami v studiích. Sám byl katolíkem, ale u svých chráněnců málo se staral o vyznání náboženské. Čtyři svazky básní latinských (*«Farragine»* — směs) byly plodem toho přátelského kruhu latinských literátů. Proti tomu české veršování světské zůstává na stupni tak nízkém, že vlastně ani o verších a formě básnické po právu nelze mluvit.

Činnost literární v Jednotě bratrské počíná koncem stol. XV. Dva mužové učení pracovali tehdy v té církvi pérem a vzbudili v ní nový život. Byli to Br. **Vavřinec Krasonický** v Litomyšli a Br. **Lukáš Pražský** v Ml. Boleslavi. Kdežto však činnost Vavřincova je hlavně obranná, hájíc existence nového učení, Lukáš představuje se nám jako vlastní zákonodárce své církve. Znameníť muž ten byl rodem Pražan (nar. ok. r. 1460), na učení pražském stal se bakalářem r. 1481 a zabýval se již tehdy četbou starých učitelů církevních i novějších spisů theologických. Ale víra pod obojí, v níž byl vychován, čilému duchu jeho nestačila, proto přestoupil k Bratřím asi r. 1482 a došel mezi nimi brzy značné vážnosti zvláště svou opravdovostí v jednání, chtěje v plnou shodu uvésti víru se skutky a dle nauky křesťanské i žítí. Proto dosáhl záhy předních hodností ve své církvi. Když však s přívrženci svými usiloval o reformy, nedosáhl na ráz obecného souhlasu a proto nucen byl na čas ustoupiti v soukromí. Tehdy vypravil se (r. 1491) s Martinem Kabátníkem z Litomyšle a jinými dvěma Bratřimi na východ hledat zbytků starých církví apoštolských. Z Cařihradu, kde se rozešli, Lukáš ubíral se na západ k moři Aegejskému, prohlédl pravoslavné církve řecké a bulharské, snad pobyl i na sv. hoře Athonské; ale zprávy o té cestě nezůstavil, nenašel patrně ani při

těchto církvích, čeho vyhledával. Vrátil se do vlasti, dosáhl opět svých hodností duchovních, a brzo Jednota příčiněním jeho přidala se ke všem opravám navrhovaným, kdežto staromilci oddělili se v t. zv. Menší stránku r. 1496. Zvolen byv biskupem r. 1500 Lukáš usadil se trvale v Mladé Boleslavi, kde hned založil tiskárnu a vytiskl první k a n c i o n á l bratrský (P í s n ě c h v a l b o ž s k ý c h, 1505) a k a t e c h i s m u s (O t á z k y d ě t i n s k é z t. r.). Obě ty práce byly počátkem veliké řady dalších prací podobného rázu, v nichž se literární činnost bratrská nejvíce soustřeďovala. Také s Lutherem navázán styk, ač nebyl tak trvalý, jak bylo lze očekávati. Spisů Lukášových je velká řada, bylť nejpilnějším spisovatelem své doby, ale ve formě patrný je leckde chvat a zběžnost koncepce. Katechismus později upraven byl ve třech stupních, pro začátečníky, pokročilé a dokonalé, také N o v ý z á k o n od Lukáše vydán, nejpřednějším však spisem zákonodárným jsou »Z p r á v y k n ě ž s k é«, kde přesně určeny jsou povinnosti členů Jednoty dle stavů jejich, aby tvořili jednotnou obec. Ve věku pokročilém Br. Lukáš složil také mnoho písní. Zemřel koncem r. 1523.

Spisy poprvé určil a shledal A. Gindely, jenž zjistil též osudy jeho životní (v ČČM. 1861).

Z nástupců v úřadě biskupském pamětihodný jest **Jan Augusta** (1500—1572), a to jak nadáním řečnickým, které jej povzneslo na přední místo v Jednotě, tak i osudy životními, neboť jat byv r. 1548 nedaleko svého sídla Litomyšle, vězněn byl mnohá léta na Křivoklátě, byv pak propuštěn brojil proti vyššímu vzdělání ve své církvi. Byl by rád útočného ducha svého přenesl na hlavní zástupce bratrské církve, ovšem marně. Z činnosti jeho literární zmínky zasluhují p í s n ě, jež potom ve značném počtu, ač značně přepracovány, přijaty jsou od Blahoslava do kancionálu bratrského.

Vrstevníkem Augustovým a soudruhem v hodnosti biskupské byl **Matěj Červenka**, rodilý z Čelakovic, usadlý jako biskup v sev. Moravě, který má zásluhu hlavně o nové upravení a r c h i v u J e d n o t y, když r. 1546 požárem byl poškozen. Sám psal dějiny své doby, pokud se dotýkaly jeho církve (1530—1546), pojednání o p ů v o d u J e d n o t y a polemický spis proti p. Vojtěchovi z Pernštejna, když v Prostějově chtěl založiti novou jakousi církev pod obojí. Také přísloví sbíral, jež potom Blahoslav

přijal do své Grammatiky. Sloh jeho nepotkal se u tohoto znalce jazyka českého se zvláštní pochvalou.

Jiným druhem v hodnosti byl tehdy **Jan Černý**, lat. Nigranus (žil asi 1500—1565), jenž svou sběratelskou činností o zachování pramenů k historii bratrské dobyl si velikých zásluh.

Pomocníkem Červenkovým kdysi v Mladé Boleslavi byl nejpřednější spisovatel bratrský XVI. stol., zároveň přední spisovatel český té doby, **Jan Blahoslav**. Rodilý byl z vážené rodiny měšťanské v Přerově na Moravě (nar. dne 20. února 1523). V mládí vychováván Br. Wolfem, pak dán do Prostějova v péči bystrého kněze, Mart. Michalce. Od něho poslán na doučení latiny do Goldberka ve Slezsku k slavnému filologu Valentinu Friedlandu-Trotzendorfovi, odkud vypravil se po roce (1544) na universitu Wittenberskou a přiučil se tu řečtině a theorii hudební. Po vypuknutí války šmalkaldské vrátiv se do vlasti, stal se pomocníkem Matouše Strejce a pak Matěje Červenky v Mladé Boleslavi, ale odtud poslán ještě na další studie do Královce a do Basileje. Tu onemocněv, navrátil se do vlasti. Krátký čas učil pak na škole v Prostějově. Jáhensství přijal r. 1553 a brzo potom i kněžství. Přidělen jsa v letech následujících biskupu a písaři své církve, Janu Černému v Boleslavi, pracoval o obnově archivu v Litomyšli shořelého a povzbuzoval k té práci také jiné pomocníky. V cizině osvojil si netoliko znalost jazyků, nýbrž i uhlazený mrav společenský, tak že ho Bratří později užívali za posla ku vznešeným osobnostem, na nichž se něčeho dožadovali. Biskupem stal se Blahoslav r. 1557 a usadil se v Ivančicích, kde založil také tiskárnu, později velmi proslavenou. Následujícího roku převzal též písařství neboli sekretářství Jednoty, tu pak mu bylo uloženo, aby zkoumal, co se kde o Bratřích píše a čeho církvi té ještě je potřeba. Byv sám v mládí učitelem, pečoval též o povznesení školy při svém sídle. Mimo to usiloval, aby vysílání nadaných jinochů na učení do ciziny nebylo náhodné, ale pravidelné a pokládalo se za potřebné. Takto neúnavně pečuje o blaho své církve Blahoslav zesnul předčasně na poslední své cestě z Vídně v Mor. Krumlově dne 24. listopadu 1571 a pochován v Ivančicích.

Blahoslav je prvním spisovatelem z Bratří, kterým plně oceňuje vyšší vzdělání a váží si také mužův učených a učenosti. Proto hleděl ji zjednatí také ve své

církvi věda, že jen vlohy náležitě vypěstěné mohou se plně uplatnit. Péče o jazyk mateřský, jímž se hlásalo slovo boží, byla ovšem již u předchůdcův jeho nemalá, než Blahoslav teprve povznesl ji k soustavnému a uvědomělému pěstování. O geniálnosti jeho svědčí, že všem odborům literárním, jimiž se obíral, vykázal nové dráhy.

Archiv bratrský, nedlouho před Blahoslavovou činností nově založený, působením jeho vzrostl o nejdůležitějších osm svazkův (II.—IX.). Z něho a z vypravování starších lidí Blahoslav pořídil první zevrubnou a spolehlivou zprávu o počátcích své církve («O původu Jednoty bratrské a řádu v ní», z r. 1551—2, vyd. od N. V. Jastrebova r. 1902); po způsobu jiných historiků protestantských Blahoslav dokazuje ve spisku tom božský původ své církve. Také vydal latinsky krátkou její historii (Summu) r. 1556.

Dle theorie ve Wittenberce poznané vydal pro ctenáře latiny neznalé knížku, která hudbu v jejich základech theoretických stručně a jasně vykládala. Nazval ji »Musikou, t. j. knížkou zpěvákům náležitě zprávy v sobě zavírající« (vyd. 1558). K vyd. 2. (z r. 1569) Blahoslav připojil dva přídávky zcela původní, na tu dobu nemálo důležité, jednak návod pro zpěváky chrámové, jak vésti si při sborovém zpěvu, jednak poučení pro skladatele písní (pokus poetiky písně duchovní, v níž Blahoslav u svých krajanů pozoroval značnou originalitu). Nové vyd. s rozbohem Musiky od Ot. Hostinského 1896 («Jan Blahoslav a Jan Josquin«).

Musika Blahoslavova souvisela částečně s jinou rozsáhlou prací, již se tehdy ujal. Při pokročilém stavu zpěvu chrámového a vznikajícím neustále novém a novém počtu písní duchovních bylo zajisté potřebí přehlednouti a upravití to vše v jakýsi celek, dodati mu zároveň rázu obsahem správného a formálně uměleckého. Od prvních pokusů Lukášových vykonal v té příčině pozoruhodnější úpravu znamenitý znalec češtiny **Jan Roh** (1541); ale z nedostatku znalce s definitivní revisí odkládáno, a církev zakazovala pak jen nové písně neschválené zaváděti při bohoslužbě. Úprava celku svěřena teprve biskupům Janu Černému a Adamu Šturmovi, hlavně však Blahoslavovi, jenž starší písně opravil po stránce slovesné i v nápěvech a přijal z nových ty, které se mu zdály vhodné k služ-

bám božím. Nejvíce písní jest od Br. Lukáše, Martina Michalce, Adama Šturma Hranického. Práce dokončena byla r. 1560, násl. r. pak vyšel nový tento kancionál poprvé v Šamotulech (tiskem slavného tiskaře Alexandra Aujezdského); další vydání, stále nově a nádherněji typograficky upravovaná, jsou Ivančické z r. 1564 a 1576, Kralické z r. 1581 a opět několikrát (z r. 1615 slavné vyd. foliové, ve výrazech i rozsahu nově opět upravené. Připojeny jsou též překlady žalmův od Br. Jiříka Strejce). Nová ta sbírka, opatřená notami a provedená několikrát dvojím tiskem (černým a červeným), obsahovala přes 750 písní a vzbudila u všech vyznání nemalou pozornost, obsahem svým však popudila též k literárním sporům, a to především řád jezuitský (Václav Šturm, Rozsouzení nového kancionálu, 1588).

Ještě významnější pro literaturu českou byla jiná práce Blahoslavova, jíž oddával se od samého počátku své činnosti kněžské, totiž překlad Nového zákona, vyd. r. 1564. Ve Wittenberce zajisté měl příležitost poznati, jakou důležitost Němci přikládali Lutherovu překladu Nového zákona z řeckého originálu (1522), po němž následoval pak překlad další, rovněž z jazyka původního. R. 1555 též Blahoslav navštívil slavného theologa lutherského, Mat. Vlašiče, zasloužilého později o vědeckou interpretaci písem sv. Sám chválí latinský překlad Šeb. Castalia, Theod. Bezy a Erasma Rotterdamského, zajisté znal i Lutherův překlad německý. Z toho připadl na myšlenku prozkoumati také starší české překlady biblické, učiněné ovšem dle latinské Vulgaty. Provedl to nejen u tiskův, nýbrž i v rukopisech, jichž mohl dosíci. Seznav pak dobrý a pravý způsob překládání, aby se neublížilo jazyku mateřskému a vystihl se náležitě i smysl originálu, dal se sám do díla na základě řečtiny a provedl tu práci jazykem velmi přesným a lahodným, který svědčí o hluboké znalosti tvořivosti jeho a pochopení jazykové individuality. Překlad tento nabyl neobyčejného významu tím, že dal podnět k slavné bibli kralické.

Co Blahoslav při překladě Nového zákona seznal z vlastní zkušenosti, jakož i ze zkoumání překladů starších, to bylo hlavním obsahem jeho »Grammatiky«, o níž pracoval až do konce života. Podnět k ní dala mluvnice Beneše Optáta z Telče a Petra Gzela z Prahy, kteří překládající r. 1530 v Náměšti Nový zákon podle textu Erasma Rotterdamského, řídili

se v pravopise některými novými pravidly, kterých též podali zprávu ve zvláštní knížce (*Orthografie*); k ní za doplněk připojena byla mluvnice *Václava Filomathesa*, celek pak vydán poprvé r. 1533. Tuto knížku Blahoslav přirozeně také četl, když se mu jednalo o překlad Optátem a Gzelem pořizený, a připojil k ní své vlastní kritické poznámky, někde obsažnější a hojnější, nežli byl text grammatiky. Později připojoval k nim vlastní pozorování o tom, jak třeba z jazyka do jazyka překládati, a to dle zkoumání překladů starších i pokusů vlastních, a rozdělil všecku získanou látku v sedmero knih: 1. o vlastnosti jazyka českého, t. o rázovitých jeho zvláštностech; 2. o metaforách; 3. o přejímání slov cizích do jazyka českého; 4. o enallage, t. záměně vlastního výrazu slovného jiným, který by dle pravidla nebo analogie náležel někam jinam (na př. věřím v Bůh m. v Boha, vsedl na kůň m. na koně — starý akkus. není tu Blahoslavovi již povědom); 5. o figurách menších; 6. výběr pěkných úsloví a přísloví českých; 7. o některých jiných zvláštностech jazyka českého (tu také přehled a posudek nářečí slovanských). Na mnohých místech patrně, že kniha určena byla především mladým kazatelům latiny neznalým, jimž Blahoslav chtěl jí vštípití vážnost k jazyku mateřskému a povzbuditi je k péči o jeho ryzost. Do kn. 6. zařadil také sbírku přísloví českých, r. 1569 získanou po úmrtí Mat. Červenky, již doplnil a opatřil leckde vysvětlivkami (z jiného rukop. tato sbírka vyd. v ČČM. 1829). Rukopis díla toho, provenience nám nyní neznámé (bez revise spisov.), zachoval se v knihovně theresiánské akademie ve Vídni, kde nalezen r. 1856 od Ign. Hradila a vydán t. r. od Jos. Jirečka.

Když biskup Jan Augusta, propuštěn byv z vězení křivoklátského, počal vystupovati proti nové organizaci své církve, hlavně však proti přívržencům vyššího vzdělání v Jednotě dokazuje, že odtud nastala zkáza mravů v jeho církvi, Blahoslav vystoupil proti němu zvláštní mistrnou »*Filippikou*«, t. j. obrannou řečí, složenou ve třech dnech, v níž odmítá nařčení Augustovo, ukazuje naopak, že Br. Lukáš, jenž vydal pro svou církev zákony, sám byl mužem učeným a vzdělaným, který písmem a spisy svými nejvíce povznesl náboženskou společnost, pro niž pracoval; při tom nepokrytě Blahoslav se přiznává, že váží si učenosti a lidí učených, odmítá ty, kteří chtěli, aby pouhé nadání nepěstěné všude rozhodovalo (složena

tato řeč v únoru r. 1567, posléze vydána při 'adách« od Fr. A. Slavíka 1906).

Jako výborný řečník Blahoslav bedlivě si všímal také toho, co při jiných kazatelích shledával vadného a co dobrého, i vznikla z toho posléze významná kniha, nám bohužel nedochovaná, o přednostech kazatelů, a doplněk její, rovněž pěkná knížka, již dal název »V a d y k a z a t e l ů v«. Rozdělil spisek ten, který jest prvním zachovaným českým pokusem o theorii řečnictví, ve čtyři knihy: 1. vytyká chyby proti vynalézání látky kázání (dle lat. theorie zahrnuje se ta práce slovem: inventio); 2. poukazuje na slabé stránky srovnání látky shledané (dispositio); 3. vyznačuje chyby proti přednášení (elocutio); 4. ukazuje, jak třeba všech těch chyb se uvarovati (vyd. toto dílo od Fr. A. Slavíka 1876 a 1906).

Připojíme-li k činnosti té, že spisovný jazyk český také v jiných spisech Blahoslavových jest velmi přesný a jadrný, že Blahoslav též poslední péči přičinil k ustálení pravopisu Bratřími po Husovi přejatého a částečně ovšem pozměněného (po *s, z, c* psali *y*, též ve spojce, místo *í* ps. *j*, m. *j* ps. *g*), můžeme říci, že na něm církev bratrská měla muže, jehož právem nazývala »drahým klenotem«, jenž spisům pro souvěrce chystaným dovedl zjednati platnost obecnou, jehož zásluh ještě po dlouhá léta po předčasném úmrtí jeho bylo vzpomínáno s nemalou vděčností.

Již šest let po smrti jeho Bratří jali se pokračovati v tom díle, jež na tu dobu pokládali za nejdůležitější, totiž v překládání písem sv. Blahoslav svůj překlad Nového zákona vydal podruhé v lepší úpravě s vysvětlivkami r. 1568, a r. 1577 církev jeho rozhodla se o další práci a určujíc k vedení jejímu žáka Blahoslavova Ondř. Štefana, po smrti jeho pak Isaiáše Cibulku, zvolila několik pracovníků, kteří by v duchu Blahoslavově pracující podnikli překlad a výklad Starého zákona. Mezi nimi byli dva významní znalcové hebrejštiny, někdejší Israelité a pak členové Jednoty, *M i k u l á š A l b r e c h t z K a m é n k a* a *L u k á š H e l i c*. Ti usadili se na statku p. Jana st. z Žerotína v Kralicích u Náměště (záp. od Brna) při tiskárně, z Ivančic tam přenesené, a jali se pracovati s nemalým úsilím o díle tak významném. Řídíce se vzorem slavného předchůdce, přehledli tištěné dosavadní texty české a všímali si pravidel v Grammatice sebraných. Avšak opatřili si také starý překlad řecký (Septuaginin-

ta) i nejstarší známé výklady obou zákonů. Základem měli text v polyglottě Antorfské (královské, z let 1569—1572). Po dvouleté práci vydali díl I. (knihy Mojžíšovy, 1579), násl. roku díl II. (historické knihy od Soudců po Esther, 1580), r. 1582 díl III. (knihy rozjímavé a poučné, kn. Job — Píseň Šalomounova), r. 1587 díl IV (Proroky), r. 1588 díl V. (Apokryty, t. j. knihy, jichž Bratři za pravé písmo sv. neuznávali, jako byla kniha Tobiašova, knihy Machabejské a j.) K tomu pak přidán jako díl VI. Nový zákon v překladě Blahoslavově, ale s výklady pozmeněnými, r. 1593. Jaké účastenství který z překladatelů měl na které části svých předloh, ovšem nám není patrné. Úprava typografická slavného tohoto díla (šestidílné bible Kralické) pořízena tím způsobem, že text všude položen do středu tiskových stran, vůkol něho pak sestaveny byly poznámky. Pouhý text bible bez poznámek vytištěn byl opět r. 1596 (slavná biblička jednodílná, písmem ozdobným a jemným), pro starší lidi pak velikým tiskem r. 1613. (Jednotlivé díly, zvláště Nový zákon, dotiskovány ještě mimo to v jiných různých letech.) Práce těchto překladatelů nezůstává pozadu za Blahoslavovou; také oni dbali náležitou měrou nejen přesnosti převodu, ale i správnosti a samostatnosti jazyka českého. Svědčí o tom hojně poznámky, v nichž dotýkají se smyslu originálu a odůvodňují svůj způsob překládání; ale poznámky ty svědčí též o značných vědomostech zeměpisných a historických, jež si překladatelé zjednali, mimo to dávají nám nahlédnouti v bratrskou věrouku a mravouku, v názory jejich na svět a na život. Odtud již vrstevníci v díle tom shledávali vrchol literární činnosti Jednoty, k němuž se obraceli také jinověrci jako auktoritativní práci jazykové, pro dějiny jazyka i literatury české pak dílo to má nemenší význam. Již Veleoslavín zajisté vážil si přesné češtiny bible kralické, pozdější překlady písem sv. (na př. bible Svatováclavská, Procházkova, Bezděkova) úplně spoléhají na tento překlad, mimo to však význam jeho uznán a oceněn byl Dobrovským na samém prahu vzkříšení literatury české. Vykázán byl totiž za nejlepší základ, na němž nový jazyk spisovný může dále stavěti. Totéž stanovisko shledáváme i ve Slovníku Jungmannově. (O významu bible Kralické v literatuře české jedná Jos. Šmaha v ČČM. 1878 a 1879.)

Kancionál Blahoslavův těšil se mezi Bratřimi nemenší vážností nežli překlad bible. Blahoslav také postaral se svou úpravou o to, aby písně vystačily nejen

pro potřebu církevní, ale také všelikým jiným potřebám životním. Nedlouho potom však pokračovalo se v rozhojňování zpěvů duchovních ještě tím, že žalmy, které dotud pouze pěny čili recitovány, uváděl, se v rytmus veršovaný, aby se hodily skutečnému zpívání. Tak sestavil duchovní zpěvy z žalmů Br. Jiřík Strejc († 1599), jehož úprava dosáhla u všech vyznání veliké obliby, ba dostala se téměř nezměněna též do kancionálů katolických. Pokusy o zveršování žalmů však souvisejí ještě s jinou důležitou snahou, totiž ustáliti v jazyce českém verš časoměrný. Počátek Blahoslavův ve II. předavku k Musice byl významný, po něm však pokusili se o to jiní, podávající zároveň k theorii praktické příklady. Tak kn. Matouš Benešovský, opat v utrakvistickém klášteře Emauzském v Praze, převedl několik žalmů časoměrně v hymny, počátkem stol. XVII. pak skladatel české Grammatiky M. Vavřinec Benedikt z Nudověr. Celý žaltář však v rozměrech antických převedl do češtiny teprve Komenský. (Veršované překlady žalmů vyd. Jos. Jireček ve Vídni 1861).

Již v době Lukášově Jednota bratrská měla mezi členy svými některé osoby stavů vyšších, na př. z rodu Krajířů z Krajku a Kostků z Postupic; v pozdějších dobách pak náleželo k ní několik mužů, kteří také v dějinách své doby získali si zvučné jméno. Na Moravě příslušeli k církvi té Žerotínové, kteří zvláště po r. 1547, kdy hlavní sídlo Bratří přeloženo bylo na Moravu, prokázali jim nejplatnější služby, v Čechách nejznámější byl slavný řečník na sněmech a původce majestátu Rudolfova, **Václav Budovec z Budova**, nar. r. 1551 jako syn Adama z Budova; vzdělával se nejprve v Praze, potom vypraven byl od rodičů do ciziny, kde pobyl dvanácte let. Tehdy procestoval skoro celou Evropu západní a seznal nejen university, ale také slavné dvory evropské. R. 1577 vrátiv se přidružil se k poselství Jáchyma Zinzendorfa do Cařihradu, i pobyl ještě několik let v hlavním městě tureckém. Tu pak naučiv se ještě jazyku arabskému a tureckému, míval s Turky častá hádání o náboženství. Vrátiv se do vlasti, jmenován byl radou nad appellacemi. Jednoty bratrské ujal se veřejně na sněmě poprvé r. 1602, kdy hrozilo jí nové pronásledování, r. 1608 pak byl předním řečníkem těch, kdož se zasazovali o provedení rozsáhlé svobody náboženské. Již rok před tím přijat byl v stav panský. Slavná listina majestátu Ru-

dolfova také z největší části pochází od Budovce. První jeho spisek (z r. 1584) má název »O zlatém věku«. R. 1614 vydal *Antialkoran*, spis polemický proti uče Mohamedově, jež skládá se ze tří částí: 1. stručného obsahu Alkoranu, 2. vyvrácení hlavních stránek učení Mohamedova (obě částky dle překladu a přídavku Bibliandrova z r. 1543), 3. rozpravy Budovcovy o vzrůstu víry Kristovy a poměru Starého zákona k ní, o vítězstvích jejích, jimiž dotvrzuje se pravda křesťanství. Spis tento, jak jej dal vytisknouti, je poslední úpravou díla již dávno před tím připravovaného (z r. 1593), které Budovec sestavil také jazykem latinským. — V té době Budovec měl účastenství také v jiných spisech politických, jež tehdejší šlechta pod obojí vydávala. Připisuje se mu též rukopisná zpráva o vydání majestátu a jeho provádění (»Akta a příběhové, kteří se dáli ode tří stavů království Českého tělo a krev pod obojí přijímajících od r. 1608 do 23. února 1610«), jež se zachovala v knihovně hrab. Schaffgotschův ve Warmbrunně. R. 1618 Budovec náležel mezi direktory, volil Fridricha Falckého za krále českého a přijal od něho úřad presidenta appellací. Po bitvě bělohorské zůstal v Praze, spoléhaje na svůj vysoký věk a zásluhy, ale brzo byl uvězněn a popraven dne 21. června 1621. (Korrespondenci jeho s učenými theology protestantskými vyd. Dr. Jul. Glücklich.)

K historické škole bratrské, která měla řadu vynikajících pěstitelů, náležel také **Jakub Bílek**, kněz bratrský, druh Augustův ve vězení královském (1516—1581), jež později odvolal svou víru, ale zase k ní se vrátil a posléze byl duchovním správcem v Napajedlích na Moravě. V pozdějších letech životních život Augustův, jemuž píšeil ve vězení, vypsals tak zevrubně a podrobně, že odtud vysvítá všecken způsob života i snažení neobyčejného toho muže (dokončen 1579, vyd. 1837 a 1889).

Mezi pozdějšími dějepisci Jednoty zmínky zasluhuje **Jan Jaffet** († 1614), který znovu sestavil polemický spis proti útokům katolickým, »Historii o původu Jednoty« a v »Meči Goliášově« vypsals, jak přední kněží v té církvi po sobě následovali.

Ve škole bratrské vycvičen byl také **Václav Březan**, archivář a knihovník rodu Rožmberského. Rodilý byl z Března u Postoloprta, r. 1593 vstoupil do služeb p. Petra Voka, posledního vladaře slavného rodu. Archivářem ustanoven byl r. 1596 a uloženo mu, aby spo-

rádal rodové listiny a uchystal je pro sepsání dějin domu Rožmborského. Když Krumlov r. 1600 prodán byl císaři Rudolfovi, Březan přestěhoval archiv do Třeboně a spořádal jej způsobem na tu dobu vzorným, tak že ho Palacký na počátku své dráhy dějepisecké plnou měrou mohl užívat. Zároveň Březan sám pracoval o historii Rožmborské (Monumenta Rosenbergica), již rozdělil ve tři díly a dokončil r. 1609; bohužel z díla toho zachoval se jen stručný výťah a německé cizí zpracování. V letech 1610—1615 Březan vypsál jako poslední dva díly dějin rodu Rožmborského Život p. Viléma a p. Petra Voka z Rožmberka (onen vyd. r. 1847, tento r. 1880). Po vymření toho rodu přešel ve služby Švaberské a spořádal tu rovněž archiv. Poslední zprávy o něm jsou z konce roku 1618.

Avšak i mimo Jednotu bratrskou historie ve stol. XVI. pěstuje se dosti hojně. Již prvý počátek nesa-mostatné vlády české přinesl Čechům prvního skutečného historika. Byl to **Bartoš Písař**, rodilý z Prahy asi kol r. 1470, jenž studoval sice na universitě, ale hodnosti akademické nenabyl, potom asi byl kantorem při některé škole latinské. Oženiv se živil se prodejem pláten. R. 1512 stal se písařem malostranským, r. 1516 písařem viničných hor staroměstských. Po dvou letech vzdal se toho úřadu a zastával pak některé funkce čestné jako měšťan. Nejsa spokojen s náboženstvím pod obojí, přidal se k straně M. Jana Hlavsy z Liboslavě, která usilovala v té příčině o nápravu a proto podporovala též učení Lutherovo, vidouc v něm proti stavu dosavadnímu rozhodný pokrok. R. 1524 nabyvši v Praze převahy, zaujala úřady městské, ale dlouho se neudržela, nýbrž od strany konservativní, podporované ošemetným administrátorem Havlem Caherou, jíž v čele stál M. Jan Pašek z Vratu a řezník Zika Vaníčkovic, násilím byla potlačena, přívrženci její pak vyháněni z města. I Bartoš nucen byl čtyři léta dlíti mimo Prahu. Vrátiv se r. 1529, vylíčil události těch let na očištění své strany ve spise »Knihy o pozdvižení jedněch proti druhým« čili »Kronika o bouři pražské r. 1524«. Rozdělil ji nejprve ve čtyři knihy a pak připojil k nim za doslov ještě knihu pátou. Látku k dílu svému však Bartoš nesbírá samostatně, nýbrž čerpá ji po většině hotovu odjinud, proto vkládá do své práce cizí spisy, listy a listiny, k nimž na ospravedlnění své strany připojuje vlastní

úvahy. Tím snaží se vylíčiti vše v přirozeném postupu, jímž vynikl nad jiné historiky doby předchozí a nad vrstevníky. Ale historikem ve vlastním smyslu slova stává se teprve ke konci své práce (v kn. V.). Erudice historické zvláštní nemá, neboť nezná z českých dějin ani doby husitské jinak, nežli podle kroniky Sylviovy, rovněž jako jiní mužové té doby: Lutherovy reformace nepřidrzuje se z důvodů theologických, nýbrž proto, že jiní vykládali, jak německý reformátor usiluje o povznesení mravů. Charakteristika osob je nejpřednější stránkou díla. Sloh svůj Bartoš rád oživuje průpovědmi a příslovími. Kronika tato vyd. od K. J. Erbena r. 1851, rozbor její vydal Jos. V. Šimák ve Věstníku Č. Akademie XII., životopis spisovatelův v ČČas. histor. 1901. Nové vydání s kritickým srovnáním četných rukopisů v VI. díle Pram. děj. česk (1909).

Zprávu historickou o válce šmalkaldské podal znamenitý právník a kancléř staroměstský, **Sixt z Ottersdorfu**, syn Jana Soustra z Rakovníku, nar. brzo po r. 1500, jenž po studiích na učení pražském odešel na university cizí a tu zdokonalil se především v řečtině a znalosti práv. Přijat byv r. 1538 za písaře Starého města pražského, postoupil tu r. 1546 za kancléře. Tehdy právě měl činné účastenství v jednání o pomoc nekatolickým stavům v říši tím, že koncipoval návrhy smluv v té příčině učiněných a že listiny toho se týkající u sebe choval. Proto po vítězství Ferdinandově zbaven byl kancléřství a na čas i uvězněn. Jsa pak odsouzen k politické nečinnosti oddal se obchodu a přilnul ke spisovatelství, že přeložil Nový zákon z řečtiny a opravil tekst bible pro tiskaře Jiříka Melantricha (1549), mimo to přeložil též do češtiny některé romány duchovní. Tehdy také sepsal přední své dílo, »*Akta aneb knihy památné čili historii oněch dvou nepokojných let v Čechách*« (l. 1546—1547). V něm doklady listinnými všude dotvrzuje své výklady o chabosti osob ve hnutí účastněných a důležitosti výsad stavovských proti absolutismu panovníkovu. Po smrti Ferdinanda I. Sixt stal se radou při soudě purkrabském, v němž pak úspěšně působil svou znalostí práv; jako městský posel na památném sněmě roku 1575 zastával se starých řádů náboženských, sepsal pak o sněmě tom důležité *Diarium* (vyd. ve Sněmeh česk. IV díle 1886).

Proti těmto dílům historickým znamená další období kronik a kalendářů historických, v nichž není

často ani stopy po historické kritice, hodný ústup v hledání pravdy dějepisné.

Nejvíce lze to říci o **Václavu Hájkovi z Libočan**, v lidu nejoblíbenějším kronikáři českém z doby předbřlohorské. Ten stav se knězem před r. 1521 býval kazatelem u augustiniánů v Praze (na Menším městě u sv. Tomáše). R. 1527 stal se děkanem Karlštejnským, ale pro nesprávné ucházení o ten úřad sesazen r. 1533. Brzo potom páni katoličtí ho vybídli, aby sepsal kroniku českou proti Martinu Kuthenovi, jehož díla tehdy chystaného pro osobní jízlivost spisovateloivu se obávali. K účelu tomu dány Hájkovi nejen různé kroniky, jež byly po ruce, ale opatřeny mu též výpisy z desk a jiné pomůcky. Práci svou Hájek ukončil r. 1539 a předložil ji kommissi ustanovené od příznivců ke schválení. Dostalo se jí approbace od stavů katolických po vynechání některých zpráv rázu politického. Dotištěna pak a vydána r. 1541. Nedostatek ducha kritického, doplňování zpráv až do největších podrobností vlastními výmysly, strannické pochlebování katolické šlechtě patří k význačnějším vadám díla. Ale svým lahodným, pohádkovým vypravováním kronika tato těšila se obecné oblibě ve stol. XVI. a XVII.; lid čítal v ní jako v knize katolické i po válce třicetileté. Významu pozbyla teprve skrze Gelasia Dobnera, jenž dokázal její nekritičnost, úplného odsouzení pak dostalo se lživosti Hájkově Fr. Palackým. Nové vydání přesně dle originálu pořídil r. 1819 Jan ryt. z Schönfeldu, německý překlad Sandelův vyšel poprvé r. 1596 a potom ještě dvakráte; latinský překlad Jevinův s poznámkami Dobnerovými (6 dílů do r. 1198) vyšel v l. 1762 až 1786. — Hájek také upravil k tisku staročeský překlad *Solferna*, mimo to »*Snář*« Vavřince z Březové. Sám popsal oheň malostránský z r. 1541. Zemřel r. 1558.

Dvě léta před Hájkem (r. 1539) vydal svou »Kroniku o založení země České« **Martin Kuthen** ze Šprinsberka, učitel šlechtických chovanců († 1564); obavy však, jež chovali před ní stavové katoličtí pro povahu skladateloivu,jevily se bezdůvodnými, neboť byl to pouze suchý výčet historických dat, bez souvislosti a zásad vykládaných; vydána též od D. A. z Veleslavína roku 1585.

Karionovy Kroniky světa, jež podávala jakýsi přehled dějin všeobecných, užívalo se i ve školách latinských; původně přeložil ji **Burian Sobek** z Kor-

nic, suchopárný ten překlad pak nově upravil k vydání Daniel A. z Veleslavína.

Všeobecné dějiny zároveň s národopisem a zeměpisem podávati měla širšímu čtenářstvu českému Kosmografie Šeb. Münstera, kterou pro Čechy na podnět krále Ferdinanda I. upravil **Zikmund z Púchova**. Část zeměpisnou přejal z originálu a připojil k ní hlavně dějiny dle běžného tehdy způsobu o čtyřech monarchiích a rozsáhlejší popis Čech a Prahy. Nákladný ten spis, největší kniha česká v době starší, vydán za veliký obnos od administrátora Jana z Púchova s četnými rytinami r. 1554. V lidu zachovaly se exempláře ještě dlouho po válce třicetileté.

Učitel Veleslavínův na universitě, **Prokop Lupáč** z Hlaváčova, jenž se později stal písařem městským v Domažlicích, byl skladatelem **Kalendáře historického**, sepsaného latinsky, jenž se vztahoval k událostem českým a obsahoval též hojně dat o poměrech kulturních a literárních (vyd. r. 1584 p. n. »*Rerum Bohemicarum Ephemeris*«). Také životopis císaře Karla IV. Lupáč vydal (vyd. 2. od Václ. Hanky z r. 1848).

Žákem jeho byl slavný knihtiskař pražský, po němž posledních dvacet let stol. XVI. má své jméno, totiž **Daniel Adam z Veleslavína**. Rodem byl z Prahy (nar. 1. srpna 1545), kde otec jeho Štěpán Adam byl nájemcem staroměstských mlýnů. Na universitě studoval zvláště klassiky a historii. Nabyv hodnosti mistrské r. 1569, vykládal různé vědy, od r. 1572 byl nástupcem učitele svého Prokopa Lupáče na stoličce dějepisu. Oženiv se r. 1576 s Annou Melantrichovou, stal se společníkem svého tchána, potom sám majitelem proslulé tiskárny. Ze závodu jeho pak po dvacet let vycházelo veliké množství knih, při nichž Veleslavín měl účast buď jako překladatel nebo jako upravovatel nebo posléze jako rádce v jiné příčině. Četné knihy ty jsou namnoze rozsáhlé svazky, také úpravou typografickou pozoruhodné. Po vzoru svého učitele Veleslavín sestavil také **»Kalendář historický«**, v němž dle jednotlivých dní v roce vybírá pozoruhodná data z dějin všeobecných a také českých (vyd. I. 1578, vyd. II. značně rozmnožené z r. 1590). Z Lauterbeckova Regentenbuchu s některými přídávky upravil rozsáhlou **»Politii historickou«**, v níž na základě historických dat ukazuje, jak bylo by lze polepšiti správu obecní a městskou ve vlasti, čímž by se snáze čelilo nebez-

pečí tureckému, Evropě neustále hrozícímu (rozbor v ČČM. 1885). — O soudu jeho, který měl o dějepiscectví, nejlépe se přesvědčujeme z rozsáhlého úvodu ke kronikám Sylviově a Kuthenově (»Kroniky dvě o založení země české«, vyd. 1585), nejobširnější to samostatné práce Veleslavínovy, kde posuzuje dosavadní kroniky české a při tom obhazuje svůj národ z různých nařčení.

Pro mládež latinských škol, jaké byly tehdy skoro v každém městě českém, Veleslavín vydal čtyři slovníky, z nichž dva jsou abecední (Dictionarium linguae latinae a Sylva quadrilinguis), mimo to dva výběry frází, z Terentia a Plauta k latinskému mluvení, z Cicerona ke skládání listů (rozbor těchto prací v ČČM. 1885).

I jinak Veleslavín byl činný, rád se účastně správy městské a zemské, při čemž na sněmě ujímal se Jednoty bratrské, jejíž činnosti literární velmi si věřil, jako vzdělání a vzdělanosti vůbec. V době tehdejšího úpadku společnosti české vůbec nám imponuje svou poctivostí, snaživostí a snášelivostí náboženskou. Zemřel dne 18. října 1599.

Se svými přáteli Veleslavín staral se také o kroniky jiných národů se týkající, aby je učinil přístupny svým krajanům. Tak kroniku o národě tureckém přeložil přítel jeho **Jan Kocín** z Kocinetu, jenž zpracoval i historii církevní; historii židovskou přeložil **Václav Plácel** z Elbinku, kroniku Moskevskou **Matouš Hosius** (vše to vyd. u Veleslavína).

Professor hvězdářství na učení pražském, **Marck Bydžovský** z Florentina, sepsal životopis císaře Maxmiliána II. a příběhy za císaře Rudolfa II.

Jako Březan vypsal historii nejslavnějšího panského rodu českého, tak Polák **Bartoloměj Paprocký** z Hlohov (1540—1614), který utekl se do zemí českých před pronásledováním svých krajanů, sepsal tu statistická a rodopisná díla o všech třech zemích, jež náležely ke koruně české. Moravy týkalo se »Zrcadlo slavného markrabství Moravského«, Čech týkal se »Diadoch, t. j. sukcesí, jinak posloupnost knížat a králův českých«, vévodství slezských pak »Štambuch slezský«.

Paměti o své době, zvláště vzhledem k Hoře Kutné, svému rodišti, dle zápisků předkův a svých vlastních zůstavil **Mikuláš Dačický** z Heslova († 1626), muž vzdělaný a vlastnilovný, ale jinak světák a prostopášník. Pro poznání poměrů v naší vlasti před bitvou bělohorskou tyto paměti posud jsou zdrojem důležitým (vyd. od Ant. Rezka v Staročeské bibliothece ve dvou svazcích r. 1878 a 1880). Také satirické verše »*Prostopravdu*« sepsal Dačický (vyd. ve Světové kn. r. 1903).

Paměti Plzeňské ze XVI. stol. zachovaly se od **M. Šimona Plachého** z Třebnice: vydal je prof. Jos. Strnad r. 1883.

Přese vši hojnost těchto historických děl říci lze, že jen malá část povznášela se nad obvyklé tehdy stanovisko praktické potřeby.

To však lze tvrditi z veliké části také o jiných spisech prosaických, na př. z oboru věd přírodních; co bylo určeno potřebě širšího obecenstva, vydávalo se česky, theorie a věda vlastní, pokud ovšem lze o ní tehdy mluvit, stále užívala latiny

Tak slavný hvězdář a matematik český, **Tadeáš Hájek z Hájku**, jež výpočty astronomické (na př. o kometě z r. 1573) stavějí mezi nejpřednější učence té doby, pro lid vydával *Minuce* (kalendáře astronomické a pranostiky), mimo to přeložil pro Čechy *Herbář Petra Ondřeje Matthioly* (»*Herbář, jinak bylínář velmi užitečný*«, vyd. nákl. stavů českých s krásnými rytinami u Jiř. Melantricha r. 1562). V něm také užito názvů rostlin v lidu běžných. Jinak Hájek (žil 1525—1600), jenž po studiích pražských vydal se na další studie do Vídně, Bologně a Milána, až r. 1555 počal čísti na učení pražském, znám je též důležitým pokusem o mapování a triangulaci okolí pražského (v letech 1556—1563). Působiv jako lékař při vojsku v Uhřích (1566—1570), povýšen byl za své zásluhy do stavu rytířského a jmenován protomedikem království Českého. Jeho přičiněním také povolání do Čech slavní hvězdáři Tygo Brahe a Jan Kepler.

Nové zpracování *Herbáře Matthioly* dle německé úpravy Joachima Cameraria podnikl ještě za živobytí Hájkova přítel Veleslavínův **Adam Huber** z Ryzmpachu a vydal je opět s rytinami r. 1596. I jiné lékařské knihy Huber vydával u Veleslavína.

Alchymie, tehdy tak vážená a rozšířená, měla se mezi Čechy horlivého ctitele v **Bavorovi Redov-**

ském z Hustiřan († 1592), který ohlížel se po spisech oboru svého i v cizině vydaných anebo sepsaných a pilně je překládal; sborník jeho má název »Kniha o dokonalém umění chymickém«; samostatnější jsou »Řeči filosofské«. Také knihy astronomické spisoval a zůstavil českou knihu kuchařskou. Ku práci své Bavor přinášel značné vzdělání a mnoho dobré vůle, sám však horlivým hledáním »kamene mudrců« pozbyl všeho majetku.

Podle příkladu jiných národů a cestovatelů starších ani v XVI. stol. u nás nebyl nedostatek lidí, kteří shlédnouti chtěli Jerusalem a svatou zemi a zkušenosti své potom popisovali.

Tak **Oldřich Prefát** z Vlkanova, vzdělaný matematik český (nar. 1523), pobýval na studiích v Itálii a smluvil se tu s některými přáteli o cestě do Palestiny. Vydal se na ni r. 1546, na zpáteční cestě pak zdržel se zvláště na ostrově Kypru, o němž podal zprávy proto významné, že jsou poslední před obsazením ostrova skrze Turky (vyd. I. z r. 1563, II. od Fr. F. Procházky z r. 1786).

Na samém konci stol. XVI. vydal se do Palestiny se svým švagrem, Heřmanem Černínem z Chudenic, rytíř **Křištof Harant** z Polžic a Bezdružic, nar. r. 1564, jenž v mládí pobývá ve službě arciknížete Ferdinanda Tyrolského, cestoval s ním také po Itálii, později pak byl ve službách císaře Rudolfa II. Vydaný jeho cestopis z r. 1608 (»Cesta z království Českého do Benátek, odtud po moři do země svaté, země judské a dále až do Egypta«) představuje nám ho jako učence a zároveň i nadšence pro různé druhy umění. Rád vypočítává, kolik spisů cizích k svému cestopisu přečetl, všude dokládá své tvrzení zprávami cizími, k své knize sám kreslí rytiny, aby dokázal svou dovednost v tom oboru, heslo skládá ze známek hudebních do knihy položené. Směr cesty jeho byl tehdy obvyklý. Vypluv z Benátek 12. července 1598, navštívil Kretu a Kypr, připluv do Jaffy vydal se do Jerusalema, odtu. pak do Egypta; rovněž horu Sinai shledl a zažil u ní nebezpečné dobrodružství. Na zpáteční cestě onemocněv dostal se do Benátek teprve koncem roku. (Cestopis ten vydal znovu K. J. Erben 1854, bratr Harantův Jan Jiří přeložil jej do němčiny.) Další jeho osudy životní známy jsou z dějin politických.

Václav Vratislav z Mitrovic, jenž pocházel ze starobylé rodiny rytířské (nar. 1576), vychováván jsa

v jesuitské kolleji Jindřichohradecké, záhy měl velikou zálibu v knihách zeměpisných a cestopisných. R. 1591 naplnila se touha jeho, že mohl navštívit krajiny cizí, přidělen totiž jako pachole komorní ku poselství bar. Bedřicha Krekvíce, vezoucího do Cařihardu sultánovi obvyklé roční dary. Tu pak když jeden z poselstva se poturčil a prozradil některá tajná spojení Krekvícova, vyslanec císařský jat a vlečen do Bělehradu, kde posléze zahynul, družina jeho však ukována v galiejích a pak vězněna v Černé věži přes dvě léta, že se Vratislav teprve r. 1595 vrátil do vlasti. Příhody své na cestě a v zajetí vypsál již r. 1599, používaje ovšem v částech historických také dokladů cizích. Cestopis jeho mocně na nás působí svou nehledaností a přímostí, spisovatel umí záhy vzbuditi náš zájem, tím více pak cítíme soustrast s velikým jeho utrpením, znamenáme-li, jak bystrý a nadaný jinoch podroben byl nesmírnému strádání. (Spis ten vyd. poprvé Fr. M. Pelcl v Praze r. 1777, pak vyšel ještě několikráte, posléze s úvodem prof. Václava Ertla v Bibl. záb. a pouč. 1906. Také přeložen byl do němčiny, angličtiny a ruštiny.)

V oboru právnickém zjednan konečně zákonodárství českému pevný základ, ovšem lidu nikterak příznivý, tím, že v době Vladislavské došlo k sepsání zákonů (Vladislavské Zřízení zemské z r. 1500, redigované Drem. Albrechtem z Aušavy). V následujících letech pak opět vydáváno jako *Práva a zřízení zemská království Českého* (tak r. 1530 a 1550, redakcí Volfa z Vřesovic 1564 a 1594); rovněž vydáno právo moravské poprvé r. 1516.

Práva městská zredigoval a vydal nejprve (r. 1536) **M. Briek z Zlicka**, zdařileji však a jazykem dokonalým **M. Pavel Kristián z Koldína**, kancléř staroměstský (žil 1530—1589), jehož spis těšil se takové oblibě, že ještě v době Rudolfově (1610) nabyl obecné platnosti zákonitě v království a podržel ji potom dlouhé doby. Také příruční výtah (Summa) z něho došel obecného uznání a ocenění.

Politická byla také z valné části činnost předního v té době šlechtice moravského, **Karla st. z Žerotína**. Jsa syn slavného ochránce Jednoty bratrské, Jana z Žerotína (nar. 14. září 1564 v Brandýse n. Orli.), učil se nejprve na škole v Přerově a pak v Ivančicích, potom studoval řadu let na universitách západoevropských, kde osvojil si znalost několika živých jazykův

a jiné značné vědomosti, kromě toho seznámil se s muži učenými a šlechtou celé téměř Evropy západní. Vrátil se do vlasti, oženil se, ale záhy opět ovdověl, a tu vydal se ještě jednou do Francie (pobyl tu v l. 1591—1593), aby při udatném králi Jindřichovi IV. přiučil se umění válečnickému, v němž měl nemalou zálibu. Vrátil se ovšem úplně zklamán. Co poznal ve Francii, toho pak užil v táboře před Ostřehomem proti Turkům. Tu ho došlo r. 1594 povolání císaře Rudolfa za člena zemského soudu na Moravě. Ale neblahá rozervanost náboženská přinesla mu v úřadě tom jen řadu nesnází, ba pro hájení dávno platných a obecně prospěšných zásad pohnán posléze jako velezrádce na zemský soud pražský, kde se ovšem skvěle obhájil: také zbaven byl postavení svého na zemském soude (r. 1602). Proto po r. 1604 ustoupil na nějaký čas úplně v soukromí. Vzácné vědomosti a zkušenosti jeho však nemohly dlouho zůstatí utajeny. Když vznikl spor mezi císařem Rudolfem a arciknížetem Matiašem r. 1608 o ustanovení posloupnosti, Žerotín přidal se ke straně arciknížete, poněvadž se odtud nadál pomoci ve zmaticích domácích a uklidnění sporů náboženských. I byl také řečníkem Matiašovým na sněmě pražském. Když pak dostalo se arciknížeti Moravy, Žerotín stal se tu zemským hejtmanem (1608—1615). Znaje dobře smýšlení a poměry šlechty české, zůstal v odboji stavovském r. 1618 věren rodu císařskému, pročež byl i v Brně vězněn vzbouřenými šlechtici. Po bitvě bělohorské horlivě se přimlouval za příbuzné rody na Moravě a dosáhl pro ně značných úlev. Také chránil kněží bratrské, od jesuitů velmi stíhané. Po r. 1627 vystěhoval se do Vratislavě, nechtěje v stáří býti bez útěchy náboženské, zajížděl však na své statky do Čech a na Moravu. Tu také postižen smrtí v Přerově dne 9. října 1636 a pochován v Brandýse n. Orli.: ostatky jeho nyní odpočívají v Bludově na Moravě. Maje výborné učitele a vnímavost pro vše dobré a šlechtetné, Žerotín vnikl hloub nežli vrstevníci jeho v podstatu vzdělanosti starověké, jejímiž půvaby ozdobil také jazyk mateřský. Jazykový cit vštípen mu byl již v bratrských školách a nevymizel ani tehdy, když poznal několik jazyků cizích, naopak lze říci, že vládl jazykem mateřským tak mistrně, že se mu v té příčině málokdo vyrovnal.

Stilistické umění jeho dostupuje vrcholu v »Apologii neb obraně ku panu Jiříkovi z Hodčic«, vůdci moravských vojsk, složené r. 1606. Tehdy

totiz šlechta moravská radila se o prostředcích, jak zabrániti opětovaným vpádům vojáků Bočkajových do země a posílit obranu zemskou. A tu Žerotín pronesl řeč tak vzácnou a osvědčil zkušenosti takové, že p. Jiří z Hodic mu potom vytkl, jak »zle dělá, když darů boží v sobě udušuje«. Žerotín pak ukazuje, že v časech tak smutných a nebezpečných, kdy za vše dobré snahy dostalo se mu jen pohany, jinak jednati mu nelze (vyd. ta Obrana několikráte jako ukázka klassické prósy české). Pro poznání soudního řádu jsou důležití »Z á p i s o v é o s o u d ě p a n s k ě m« (z let 1594—1614) a p o p i s y několika sněmů, z nichž poznati lze postup jednání sněmovního.

Mimo to zachovalo se v pozůstalosti Žerotínově značné množství listů nejen českých, ale též jinojazyčných (něm., franc., vlask., lat.), jež jsou pro dějiny té doby velmi důležité. (České listy a zápisy o sněmech vydal archivář Vinc. Brandl v Brně r. 1870 až 1872). Listy všecky v pořádku chronologickém vydávati počal český archiv zemský red. Fr. Dvorského v Archivě českém (díl XXVII., vyd. r. 1904, podává listy z let 1591—1610).

Literatura náboženská, jakož v době té přirozeno, vykazuje plodů nejvíce, na počet je jich do tisíců, neboť i mužové světští, laikové, hledí něčím přispěti k obecné snaze, dodati náboženskému přesvědčení výrazu písmem. Odtud tolik modlitebních knih, rozjímavých traktátů, výkladů slov písma sv. atd. Ale původního z celé té spousty nejrozmanitějších pokusů je velmi málo.

Tak z reformace Lutherovy, která ve stol. XVI. nabyla takového rozsahu, že konečně stará víra pod obojí také formálně byla zrušena, literatura česká obohacena byla některými překlady skutečně významnými, ale obrozující moci v písemnictví tento směr náboženský měl bohužel málo. Také o spojení s Bratřími usilováno po dvakráte hned na počátku toho ruchu, Bratří chodili na učení do Wittenberka, kde poslouchali Melanchthona, trvalého prospěchu v písemnictví však z toho neviděti. Spíše shledáváme naopak, že Luther po vzoru Bratří pro mládež vydává katechismus, a zpěv církevní rozmáhá se také mezi Němci způsobem nebývalým. Ze však otázky náboženské stále byly v popředí myšlení u našich předků, toho důkazem je zajisté obnovované vydávání písem sv. a též hojně k nim výklady. Tisků Nového zákona po bibli

Benátské je značná řada, vedle toho však vytištěna též několikrátě celá bible. Tak nemalého rozšíření došla bible Norimberská (z r. 1540) a několikero vydání bible Melantrichovy (počínaje r. 1549), jež hověla dosti dobře všem vyznáním. Z Postill, jichž vyšla značná řada, původních i přeložených, také v této době nejedna je znamenitým zdrojem poznání mravního stavu své doby. Z lutherských v té příčině nejdůležitější je rozsáhlá Postilla **Martina Filadelfa Zámurského**, kazatele v Opavě (vyd. r. 1592), z katolických Postilla slavného kazatele **Tomáše Bavorovského**, který pozván byv na Krumlov, kázal tu před mladým vladařem domu Rožmberského, p. Vilémem, a tato kázání vydal pak jeho nákladem v Olomouci r. 1557. Ná-zory bratrské o světě a mravech tehdejších tlumočí Postilla **Kapitova** (vyd. v Kralicích r. 1586). Překladů toho druhu je řada značná.

Pokleslému vyznání katolickému již král Ferdinand I. pomáhal dle možnosti, mezi jiným také péčí o dostatečný dorost mladého kněžstva, obnovením arcibiskupství atd. Posily značné dostalo se katolictví v Čechách povoláním řádu jesuitského do Čech r. 1556. Začátky činnosti tovaryšstva byly ovšem nepatrné, školy měly jen několik málo žákův, ale za půl století jak gymnasium pražské (nynější akademické), tak universita (akademie o dvou fakultách, filosofické a theologické) byly ústavy nejhojněji navštěvované, majice do tisíce žákův, a též kolleje venkovské, jichž vzniklo několik (Jindřichohradecká, Krumlovská, Olomucká) těšily se nemalé oblibě. Šlechtě i nekatolické zamlouval se jesuitský způsob výchovy, prostý, ale vážný, směřující k buzení ctížádosti v mládeži. Čeští žáci jesuitští již v této době pouštějí se v literární polemiku náboženskou s vyznáními ostatními (na př. **Václav Šturm**, † 1601, s Bratřími o bludnosti jejich kancionálu).

Také postilly, polemiky náboženské, studie textů písem sv. vedly k horlivému třibení formy jazykové a slovesné, jak vynikla zvláště u Bratří, kteří majíce pouze jediný jazyk, na vytřibení jeho a řečnický výcvik chovanců věnovali mnoho péče, ba mohou se honositi také celou teorií řečnickou (Blahoslavovými »Vadami kazatelův«). Ale v řečnictví praktickém ani světský kněz Bavorovský, ani jesuita **Šebestián Vojtěch Berlíčka** (vydal kancionál a Postillu, zemř. asi r. 1620) nezůstali za nimi pozadu. V řečnictví

politickém vrchol znamenají sněmovní řeči Budovcovy a Žerotínovy, jak i z »Obrany« jeho patrně. —

V oboru básnickém pouze píseň duchovní dostihuje významu literatury prosaické. Vedle kancionálů bratrských brzo také jiná vyznání mohou se honositi podobnými sbírkami. Tak jsou kališnické Václava Miřinského a Jana Táborského, jež mnohokrát byly tištěny. Ještě hojnější jsou protestantské, z nichž nejrozsáhlejší jest Tobiáše Zázvorky Lipenského »Písně chval božských« z roku 1606, katolické pak počínajíc sbírkou Šimona Lomnického z Budče z r. 1580 a 1595; následuje obšírný kancionál Rosenplutův (Kancionál, t. j. Sebrání zpěvův pobožných, z r. 1601), Berličkův a j. Všecky ty sbírky ovšem neměly písní zcela původních, ale přece znamenají dohromady veliké bohatství poesie duchovní, jak sebráno a roztríděno jest nově od Jos. Jirečka (Hymnologia bohemica, 1881). Bratrstva literácká mimo to pořizovala si v té době pro svou potřebu nádherně vypravené graduality, české i latinské, ozdobené drahocennými malbami, jichž písaři dosáhli v oboru svém nemalé dokonalosti. Nyní jsou knihy ty přední ozdobou museí domácích i zahraničních. I obsahem některé z nich jsou pozoruhodné.

Básnictví obsahu světského i v tom období zůstává daleko za duchovním. Módou v kruzích učených bylo zajisté veršovati latinsky, náboženská horlivost pak nepřipouštěla obírat se věcmi světskými v jazyku domácím, který plným právem hlaholil v chrámech. Proto vidíme, že poesie epická libuje si v látkách, čerpaných z dějin posvátných a z legend, a lyrika že stává se rýmovanou prosou, kdekoli nepodněcuje jí nadšení náboženské, čerpané z hojného čítání bible.

Vzdělávací ráz veškeré literatury vysvětluje nám také, proč skladeb rázu tendenčního je nejvíce. Nej přednějším činem v oboru tom jest úplné vydání Ezopa, které podnikl Jan Akron Albín (Vrchbělský), od r. 1548 bakalář a správce školy u sv. Štěpána v Praze, zesnulý v mladém věku již roku 1551. Ten počal překládati do češtiny z řečtiny nejprve t. zv. Nové fabule, vydávané s latinským textem Remiciovým, pak připojil k tomu Život Ezopův, bájky Romulovy, staré fabule Ezopovy, bájky Avianovy, Poggiovy a Adelfonsovy, posléze bájky Šebest. Branta. Celý ten sborník, jenž byl potom předlohou mnohých vydání dalších, vyšel v Prostějově r. 1557 se zajímavými rytinami.

(Nové pečlivé vydání Ant. Truhláře z r. 1901.) Pro potřebu školní nově přeložil Dvojverší Katonova Pavel Vorličný, jenž byl také pilným básníkem latinským z kruhu Hodějovského († asi r. 1575). Veršovcem známým a mezi šlechtou značně oblíbeným byl **Šimon Lomnický** z Budče († po r. 1622), chovanec jezuitský v Jindř. Hradci, pak učitel v Kard. Řečici, vrchnostenský písař a správce pivovaru v Lomnici. Veršovnickou obratností a uhlazenou dvorností získal si přízeň panstva, jemuž sloužil při různých příležitostech slavnostních svým rýmováním. Od r. 1585 znám byl jako majitel rychty v Ševětíně, od něhož pocházelo několik sbírek veršů poučných. Nejznámější jest »Krátké naučení mladému hospodáři«, zveršované to »Řeči hlubokých mudrců« Jana Češky, jiná jest »Kupidova střela« (proti rozšířenému smilství té doby) a »Tobolka zlatá« (proti lakomství). Veršovnické umění Šimona Lomnického se omezovalo na počítání slabik a rýmy, někdy dosti chatrné. — O sarkastických verších **Mikuláše Dačického** z Heslova, jimiž tepal poměry současné, zvláště ve svém rodném městě, byla již učiněna zmínka. — Prósou psána jest mravokárná allegorie »Masopust« kněze **Vavřince Leandra Rvačovského**, v němž peprnou satirou stíhá rozpustilé zvyky masopustní své doby. Allegoricky ráz, místy se značnou dovedností provedený, staví dílo to na roveň skutečným básním satirickým.

V básnictví dramatickém oblíbenosti nabývají hry školské, neboť paedagogové tehdejší pokládají je za dobrou školu výmluvnosti a ušlechtilého mravu. Čítajíce kusy Plautovy a Terentiovy, za čas je i předvádějí na jevišti, pak dle nich skládají také jiné kusy obsahu většinou náboženského. Již **Mikuláš Konáč** složil biblickou hru »Judith« (r. 1547). Jesuité pak hned po svém příchodu do Čech užívali těchto her, aby upozornili zvláště šlechtu na své školy a účastenstvím při nich odměňovali pilné žáky. Mimo hry antické, v latinských hrách školních děj vzat býval z bible nebo z českých dějin. Ani universita Karlova neváhala činiti pokusy v tom oboru, nechtějíc podlehnouti v tuhé konkurenci s akademií katolickou, která si tu vedla vypočítavě, užívajíc bohaté scenerie a přítomnosti nejvyšších hodnostářů jako prostředku agitačního pro svou věc. Množstvím osob účastněných a nádhernou výpravou, k níž bohatá šlechta ráda ze svého majetku přispívala, lákáno bylo na tyto hry hojně obecenstva.

Zvyk o slavnostech výročních a školských je pořádati, rozšířil se pak z Prahy také do jiných měst, kde byly jezuitské kolleje, a potrvál tak až do XVIII. století.

České hry dramatické jsou ohlasem latinských dramát školských nebo také napodobením hrubších kusů středověkých. Tak Pavel Kyrmezer, lutherský kněz, podle vzorů cizích upravil biblické hry o »bohatci a Lazarovi«, »Komedii o vdově« a o »Tobiášovi«. Jiří Tesák Mošovský napsal »Komedii Ruth«. Lidového rázu jest »Sedlský masopust«, pak Tobiáše Mouřenina a překlady »Vejestupný syn« a »Historie o jednom sedlském pacholku a o poběhlém židu«. Od něho je též »Historie o životu doktora Jana Faustá«.

Přirovnáme-li však tyto básnické pokusy česke ke spoustám příležitostných veršů latinských, s nimiž se setkáváme jako s reklamou téměř ve všech knihách, u nás tehdy vydávaných, musíme doznati, že humanismem ovšem povznesena byla značně formální stránka české prósy, že klasicismus dal podnět také k ustálení časomíry v básnictví duchovním, ale po stránce básnické že spíše uškodil nežli prospěl, odváděje muže nadané od pokusů básnických v jazyku mateřském.

Celkový pak úsudek o době této pronéstí lze v tom smyslu, že literatura česká měla ve stol. XVI. a počátkem stol. XVII. řadu nadšených pěstitelův, kteří vyali značnou řadu obsáhlých a nádherně vypravených knih. Umění knihtiskařské, pro šíření literatury tak významné, záhy v Čechách zdomácnělo a dovedeno na vysoký stupeň dokonalosti. V 2. pol. stol. XVI. knihy uštěné u nás zdomácněly a dostaly se také do rukou zákovských a do širších kruhů městského čtenářstva. Míti sbírku skvostných knih bylo tehdy opravdovou módou.

Na knihách tehdejších často nalézáme také věnování příslušníkům vyšších stavů, kteří na vydání nákladnějších spisů přispívali, spisovatele panovníkům doporučeli ku povýšení do stavu šlechtického, udělovali jim také jiné podpory atd. Ale to, jakož i mnoho věcí jiných náleží ku přepychu života, jenž ve stavech vyšších je neobyčejně rozšířen, jak patrně i z korespondence Žerotínovy, a v němž po šlechtě libuje si také zámožné měšťanstvo. Rozmařilost a úpadek mravů nemůže pak než přivoditi úpadek politický.

Uhlazená forma spisů tehdejších, ozdoby ze starých klassiků čerpané, souměrné a hladké periody a

pod., vše to je výsledkem učení školského, neboť žáci ve školách latinských dle formy prosaické skládali listy a dle básní antických učili se veršovati, což působilo i na českou formu jejich spisů. Původnosti tyto skladby žákovské ovšem neměly, spíše jsouce pouhými hříčkami pro cvik, a tak i při spisech českých málo dbalo se originality, bez rozpaků přejímají se myšlenky cizí a radí se ve spisy pod jménem novým vydávané. Výjimkou od pravidla toho jsou jen spisy bratrské, v nichž je myšlenek nových, samostatných mnohem více.

Jakkoli však na konci stol. XVI. spisovný jazyk český formálně značně se povznesl, přece nepovzneslo se s ním zároveň vědomí národní, spíše vnikáním žvlů cizích, které si osvojili stavové vyšší a jež po nich i stav měšťanský si oblíboval, hrozila zkáza neb aspoň úpadek národnosti české. Nebezpečností tomu nasvědčuje též usnesení sněmovní z r. 1615, jímž jazyku českému ve správě zemské výslovně přednost se dává před jazykem německým. Ovšem i to usnesení bylo dosti plané, když stavové sami je přestoupili ještě v témže zasedání. Nebylo zajisté v nich po většině té síly mravní, jaké se podivujeme u šlechty české XV. století, jak ukázalo se po katastrofě bělohorské.

c) Období úpadku (1621—1773).

Následky politické zkázy zemí českých po bitvě bělohorské jevíly se brzo také v literatuře, s literaturou zároveň poklesl i jazyk spisovný, až ve XVIII. stol. nachýlil se k úplnému rozvratu. Že pak dle »Obnoveného zřízení zemského« o svá práva dělití se musil s němčinou, je přirozeno, že záhy a čím dále patrněji ustupuje tomu jazyku jaře rozkvétajícímu.

K žalostnému tomu stavu přispěla řada okolností: Dlouhotrvající válka třicetiletá, jejíž pohromy na země české snesly se nejhůře, sama o sobě přivedla poklesnutí vzdělání; školy zavírány, a kde zůstaly, měly tak málo žáků, že na šíření vzdělanosti naprosto nestačili. Stavové vyšší a střední, pokud nechtěli přestoupiti na víru katolickou, přinuceni byli po r. 1627 vyjít ze země, a kdož tu zůstali, měli tak málo volnosti ve vyjadřování svých myšlenek písmem, že literatura po válce třicetileté obsahem jest jednostrannější nežli písemnictví v době české reformace. S protireformací, prováděnou zvláště v lidu obecném značným násilím, spojeno bylo pronásledování a ničení

českých knih, které neustávalo ani v XVIII. stol., ba bývalo za císaře Karla VI. ještě zuřivější. Tak ubývalo stále nejen svědků starší doby kulturní, kteří by lid byli povznášeli vzpomínkami na slavnou minulost, ale též zdrojů formální dokonalosti jazyka spisovného, na němž by se spisovatelé noví mohli učit. Jesuité v prvních dobách po válce třicetileté, nabyvše úplné nadvlády duchovní, marně se snažili tyto dokonalosti převést do své vlastní literatury, neboť o půl století později také jejich spisovatelé užívají spisovného jazyka značně pokleslého. Při tom zároveň literatura jejich značí vrchol jednostrannosti.

V cizině vzniká v té době literatura exulantická, jejímiž původci jsou nejprve vyhnanci čeští a později potomci jejich. Může se vykazati také četnými plody zdařilými, jež došly ohlasu i u národů jiných, jakkoli namnoze otiskuje hlavně díla starší. Nového povznesení pomocí vypovězenců českých a jejich knih dostalo se písemnictví českému ve stol. XVIII. na Slovensku.

Brzo po válce třicetileté vyskytuje se v zemích našich zajímavý typ spisovatelů vlastenecky smýšlejících, kteří všeho dobrého přejí svému národu a upřímně pracují o povznesení jeho, ale sami neovládají mateřského svého jazyka. Spisovatelem takovým jest na př. grammatikář V á c l a v R o s a. Mužů takových během doby z nedostatku výcviku theoretického i praktického ještě přibývá, a tak vrací se v 1. pol. stol. XVIII. opět stav někdejší, že vážná díla v Čechách skládaná, zvláště obsahu historického, spisují se latinsky nebo německy. Jazykem českým, tvarově značně pokleslým, píší se pro lid spisy náboženské, jichž účelem bylo dovršiti v něm ono smýšlení rozhodně katolické, k němuž protireformace směřovala. O to usilovaly také školy střední, v nichž vedením řádu jezuitského formalismus výhradně nabyl místa. O něco lepší bylo vyučování ve školách piaristických, kterýžto řád v 1. pol. XVIII. stol. v zemích našich pouští se v zajímavý závod o vedení mládeže s privilegovaným řádem jezuitským.

Zkáza jazyka spisovného posléze dostupuje vrcholu v mluvnicích, které vznikly mimo území živé mluvy lidové a neměly tedy ústrojného základu. Proto v době vzkříšení nezbyvalo nežli vrátiti se k dobrým vzorům starším.

Také v této době nejhojnějšími a nejzdařilejšími plody honositi se může literatura historická.

Již v době války samé povstávají dva dějepisci, kteří dějích současných skládají rozsáhlá díla.

Se strany nekatolické je to lutherán **Pavel Skála** ze Zhoře, rodilý z Prahy (nar. 1583), jenž kol r. 1600 studoval ve Wittenberce. R. 1604 usadil se v Žatci, kde asi při správě městské zastával nějaký úřad. Oženiv se s příbuznou primatora žateckého, pozdějšího direktora Hošťálka, nabyl tu práva měšťanského. Jako posel městský na sněmích míval pak skrze otce dobrou povědomost o událostech pražských. R. 1618 dostalo se mu úřadu při vládě direktorské, po nastoupení Fridricha Falckého byl úředníkem v kanceláři královské. Roku 1619 sepsal návrh smíru mezi císařem Ferdinandem II. a stavy českými. Po bitvě bělohorské vyjel z Čech s králem a sloužil mu ještě skoro dvě léta. Pak usadil se ve Freiberce Míšenském, kde dokončil život asi r. 1640. Ve vyhnanství sepsal nejprve »Chronologii církevní«, ve které obecné dějiny lidstva od stvoření světa po svou dobu rozděloval v šestero period časových. Dílo to však bylo pouhou přípravou ke spisu hlavnímu, »Historii církevní«, ve které vypisuje s nemalým rozhledem a hlubším pojetím událostí známé tehdy děje světové synchronisticky od časův apoštolských a ustavení církve Kristovy až do konce roku 1623. V dalším pokračování o době současné asi zabránila mu smrt. Spis tento jest nejrozsáhlejší dílo historické, jež kdy jazykem českým bylo sepsáno, neboť vyplňuje deset velikých foliantů, některé v rozsahu až 1700 stran, chovaných ve Valdštejnské knihovně v Duchcově. Obširnější a podrobnější výklad počíná knihou III., kde se líčí obnovení církve Lutherem. Nejvýznamnější jsou z toho díly VII.—X., které vykládají slohem jasným a jadrným dobu současnou, totiž počátek stol. XVII., o níž sám spisovatel měl vědomosti přímé. Děje tyto pojímá správně, případně charakterisuje hlavní účastníky jejich a vytváří tak sytý obraz žalostného úpadku, ježž národ náš až posud cítí. Vydány jsou z toho dějiny české od r. 1602—1623 Karlem Tieftrunkem (5 sv. v 1. 1865—1870 ve sbírce »Staré paměti dějin českých« nákl. I. L. Kobra v Praze).

Se strany katolické v té době psal **Vilém hrabě Slavata** z Chlumu a Košmberka, vladař domu Hradecského. Nar. se jako syn Adama z Chlumu, člena Jednoty bratrské, v Čestíně Kosteletě r. 1572. V mládí vychováván byl u své báby, paní Alžběty Hradecké, roz.

Slavatové, horlivé katoličky, tak že nikdy nepřilnul k víře bratrské, od níž odstoupil po cestě do Vlach r. 1597. Aby se vyhnul nevoľi své rodiny z toho vzniklé, vydal se opět na cesty do severní a západní Evropy, s nichž se vrátil teprve r. 1600. Brzo potom přijat byl do služeb císařských jako dvorní maršálek. R. 1602 oženil se s Lucif Otillif Hradeckou, která dvě léta potom zdědila rozsáhlé statky svého rodu. V hodnostech úředních postupuje Slavata stal se r. 1615 nejvyšším sudím zemským, ale činnost jeho ve smyslu katolickém i absolutistickém vždy zůstávala spíše postranní, neboť rád se vyhýbal zřejmě srážce s protivníkem mocnějším. Ustanoven jsa od krále Ferdinanda II. členem vlády místodržitelské, vedl si opatrně proti církvi pod obojí, ale pro jeho fanatismus náboženský přičítána mu hlavní vina všelikých opatření přísnějších, jež vyšla od vídeňské vlády, proto při vypuklé nevoľi stavů vyhozen z okna české kanceláře dne 23. května r. 1618. Zraniv se pádem těžce, zůstával pak téměř celý rok v domě kněžny Polyxeny z Lobkovic pod stráží direktorskou. Posléze byv propuštěn na léčení do Teplic, ujel ze země a bydlil potom v Pasově. Odtud dal podnět ku pozdějším rozsáhlým konfiskacím v Čechách, jakož vůbec z Čechů sám jediný radil k nejprísnějším trestům proti vzbouřeným stavům a ke zrušení starého zřízení stavovského ve prospěch neomezené moci panovnické. Pozdě teprve seznal, že ve svém fanatismu pracoval pro cizince, kteří nikterak neusilovali o povznesení země. Za své zásluhy o rod císařský r. 1621 povýšen do stavu hraběcího, r. 1628 jmenován nejvyšším kancléřem království Českého ve Vídni. Tu také zemřel r. 1652. Paměti o událostech z doby vydání majestátu a ze dní defenestrace spisoval již v roce svého churavění následkem pádu. Vlastní pamět i zápisky na sněmech a soudech činěné byly mu při tom vodítkem. Ku pokračování vrátil se teprve v stáří. V posledních dobách životních totiž, počínaje

1637, sepsal slohem rozvleklým a částečně pokleslým své »Historické spisování« ve 14 knihách: z nich kniha I. a II. složena byla proti spisu Matiaše Thurna, jenž jako náčelník strany pokořené po bitvě bělohorské ospravedlňoval před cizinou jednání odbojné šlechty: část tato jest nejpůvodnější a tím i z celého díla nejcennější. Kn. III. a část IV. dovozuje dědičnost království Českého z historických základů ostatek vypisuje obšírně dějiny říše Habsburské od roku 1526 až 1592. Z toho vydány jsou tiskem děje če-

ské v letech 1608 až 1619 od Jos. Jirečka (v Starých pam. děj. č. r. 1866 a 1868, 2 sv.), děje uherské v letech 1526—1546 ve Vídni r. 1857.

Bohužel obě ta díla v době své nenabyla významu zvláštního, poněvadž nedošlo k rozšíření jejich tiskem.

Mezi členy tovaryšstva Ježíšova horlivého smýšlení vlasteneckého důležité místo zaujímá **Bohuslav Balbín**, rodilý ze zchudlé patricijské rodiny v Hradci Králové (1621—1688), jenž pracoval soustavně o zachování hynoucí minulosti české, sbíraje kde jaká data historická o království Českém; »Miscellanea historica regni Bohemiae« dle látky rozvržená obsahovati měla 20 knih, ale nedokončena z nich ani polovice; Balbín sám vydal osmero knih: 1. o přírodních poměrech Čech, 2. o obyvatelích, 3. o místopise, 4. o svatých, 5. o farách a záduších, 6. o biskupech a arcibiskupech, 7. o panovnících, 8. sbírku listin veřejných; pro literaturu nejdůležitější kn. 9. »Bohemia docta«, sbírka dat o rukopisech, knihovnách, spisovatelích českých, vydána tiskem teprve sto let po smrti Balbínově. Pro vlastenecký ráz dějepisu českého (*Epitome rerum Bohemicarum*, 1677), jež sepsal, bylo spisovateli snáseti dlouholetá protivenství. Důkladná obrana jazyka českého (*Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*) na počátku doby vzkříšení dobře sloužila svému účelu (vyd. r. 1775, překlad Em. Tonnera v Matici lidu 1869).

Co Balbín z veliké části provedl pro Čechy, to chtěl **Tomáš Pešina** z Čechorodu, kanovník a světlí biskup pražský (1629—1680), vykonati pro Moravu, ale dokončil jen krátké dějiny Moravy (*Předchůdce Moravopisu*, 1663) a dějiny válek na Moravě do r. 1526 vedených (*Mars Moravicus*, 1677).

Znamenité dílo o českém státě, jenž právě tehdy nachýlil se ke zkáze, složil **M. Pavel Stránský** ze dvora Stránky u Zap (1582—1657), rektor školy, potom písař a měšťan litoměřický, jenž r. 1627 vystěhoval se z Čech a posléze byl professorem a dozorcem gymnasia v Toruni. Účelem jeho díla (*Respublica Bohemiae*, vyd. poprvé v Leydě 1634 a podruhé 1643, pak i jinde) bylo pro cizinu vypsati polohu země české, jednotlivé kraje, povahu a obyčeje obyvatelstva, podati stručné dějiny, seznam králův, královen a biskupů, pak celé zařízení vnitřní státu českého. Německý překlad spisu toho vydal Ignác Cornova v sedmi rozsáhlých svaz-

cích s doplňky a hojnými poznámkami v l. 1792—1803. Český překlad od E. Tonnera 1893.

Hájkovu kroniku, mezi lidem již dosti vzácnou, nahraditi chtěl svou prací křížovník **Jan František Beckovský** (1658—1725), jenž po mnoho let spisoval »*Poselkyni starých příběhů českých* aneb *Kroniku českou*«. Záležela ze dvou dílů. V I. (sahajícím po r. 1526, vyd. 1700) spisovatel přidržoval se nejvíce vypravování Hájkova, jehož zprávy doplnil a rozhojnil, ale zároveň nakupil tu ještě větší nenávisť k mužům české reformace, jimž přičítá příčinu všeho zlého. K dílu II. (1526—1575) zůstavil pouze hojný materiál kronikářský a listinný, jež vydal teprve Dr. A. Rezek r. 1879—80 (3 svazky).

Mnozí vyhnanci v době války třicetileté vypsali své osudy; z nich vynikají rozsahem a pestrostí »*Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic*, bratra Křištofova, neboť vkládá i zprávy tištěné.

Cestopisný denník o poslání do Konstantinopole r. 1644—1645, kde vyjednal se sultánem důležitý pro Rakousko mír, zůstavil **Heřman Černín** z Chudenic (1576—1651), účastník Harantovy cesty do Palestiny, jenž v době konfiskací svou hrabivostí značně zbohatl. Jazyk vykazuje již dosti stop zkázy.

V oborech zanedbaných, zprvu ve vědách přírodních a potom po zkáze škol ve vychovatelství, své vlasti sloužiti mnil nejpřednější Čech po Husovi, slavný zakladatel novověkého školství, **Jan Amos Komenský**. Teprve tím, že záhy nucen byl opustiti vlast, do níž se již nevrátil, vynálezy jeho plnou měrou zužitkovala napřed cizina, odkud si zase proklestily cestu do vlasti. Rodem byl z Uherského Brodu (rodiče byli původem ze vsi Komny, nar. 28. března 1592), kde otec jeho Martin byl zámožným měšťanem, záhy však zemřel, jakož i choť jeho, a tak osiřelý syn jejich pozdě se dostal do škol. V bratrské škole ve Strážnici byl v l. 1604—5, teprve r. 1608 dostal se na latinskou školu do Přerova. R. 1611 poslán byl na vyšší studie do Herborna v Nassavsku, kde rychle doháněl, co před tím na něm bylo zanedbáno; studoval tu hlavně filosofii u vševědce Alsteda a theologii u vykladatele bible Fischera. Již v těchto letech rozhodl se pro svůj národ připraviti dvě díla stěžejná: rozsáhlý slovník českolatinský a latinskočeský jako vstup do věd latinou pěstovaných (*Thesaurus linguae bohemiae*) a přehled viditelných věcí pozemských,

»Divadlo veškerenstva věcí« (*Theatrum universitatis rerum*). Vyšší snahy v duchu Blahoslavově, aby literaturě domácí zjednány byly všechny vymoženosti vědy, patrný jsou již z těchto úmyslů. Z Herborna Komenský vypravil se ještě na universitu do Heidelberka, mimo to vykonal dlouhou cestu pěšky, na níž dostal se až do Amsterdamu. Vrátiv se do vlasti r. 1614, vyučoval na škole v Přerově a vymyslel tu snadnější způsob vykládati latinskou mluvnici (*Grammaticae facilioris praecepta*, 1616). Byl ordinován za kněze r. 1616 Komenský dostal se (roku 1618) za duchovního správce a ředitele školy do Fulneku. Tu mimo práce s duchovní správou a výchovou dětí spojené pokračoval v začatém »Divadle veškerenstva« a pro svou církev sestavoval historický obsah písem sv. (pozdější *Manuál*, v. 1658 v Amsterdamě). Příně nabyl tu veliké svou dobrotou a pečlivostí o mládež, tak že dlouho naň vzpomínáno. Brzo po bitvě bělohorské prchal odsud a skrýval se potom po různých místech na Moravě, sbíraje látku pro lepší *Mapu země Moravské* (vyd. r. 1627) a pro *Starožitnosti moravské* (nyní ztracené). Tehdy sestavil také potěšné spisky: »Přemyšlování o dokonalosti křesťanské« a »nedobytedlný hrad jméno Hospodinovo«. R. 1623 uchýlil se posléze do bezpečnějšího na ten čas útulku v Brandýse n. O., kde Karel z Žerotína ochraňoval řadu kněží bratrských. Rodina jeho ve Fulneku zůstavená (choť a dva synáčkové) zatím zašla morem. V útulku svém Komenský zabral se v rozjímání o významu přátelství a života rodinného, z čehož vznikl spisek »*O s i r o b ě*«; úzkosti z neblahého stavu církve a vlasti, ježto mu nedávaly ani v noci spáti, přiměly jej ku počtí spisku »*T r u c h l i v ý*«; úvahy o marnosti věcí pozemských, v nichž není položeno pravé štěstí člověka, nýbrž ve spořádaném nitru jeho, vedly jej ke spisu potom nejrozšířenějšímu, »*Labyrintu světa a ráji srdce*«, jež věnován byl ochránci p. Karlovi z Žerotína. Osnova spisu toho vzata je sice z díla německého theologa, spisovatele Jana Val. Andreae (*Peregrini in patria errores a Civis christianus*), ale jinak vylíčení světa zakládá se na vlastních zkušenostech Komenského, na příhodách a vypravování jiných lidí. Spisovatel představuje se tu jako mladý poutník, jež vydává se na cestu světem, při čemž se mu za průvodce namanou dva: Všudybud Všezvěd (vlastní touha po seznání všech věcí) a Mámení (zvyk

na věci nazíráti pohodlně dle výkladu jiných lidí a nikoli pomocí vlastních smyslů). Svět představuje se jako rozsáhlé město, v němž mimo ústřední náměstí je šestero hlavních ulic dle předních stavů lidských (rolnického, řemeslnického a učeného, pak duchovního, panského a vojenského). V pozadí města vypíná se hrad Štěstěny, uprostřed náměstí zámek královny světa Moudrosti. Všecky stavy na světě poutník prohlíží, také do hradu Štěstěny se dostal a v hradě královnině na správy světa se díval, ale všude viděl jen marné pachtění po věcech nepatrných a nicotných, tak že našel nikde uspokojení a chtěl tedy utéci ze světa. Teprve tu vybidnut byl od Krista, aby vrátil se sám k sobě, a když v nitru svém našel pravý pokoj, přijat za přítele božího a tak došel pravého štěstí. — Živé líčení a dramatické výjevy na mnohých místech, podané mluvou v té době skutečně běžnou, dodávají skladbě rázu opravdu básnického, jakkoliv je psána prósou. Vydání je již přes dvacet (I. vyd. v Lešně 1631, poslední ve Světové knihovně, sv. 497—500, 1905).

Mimo jiné ještě vzdělavatelné spisky menší Komenský asi tehdy přebásnil lahodným jazykem také žalmy v hymny, a to rozličnými rozměry antickými, mimo to složil spis o rodě pánu v z Žerotína (nyní ztracený).

Když ani Žerotínovi již nebylo možno chovati na statcích bratrské kněží, Komenský uchýlil se odtud blíže ke hranicím zemským, v Podkrkonoší na statky Jiřího Sádovského ze Sloupna, i bydlil v Bílé Třešně (u Dvora Králové) a na statku p. Zilvara ze Silberštejna v Branné (u Jilemnice). Tu k Labyrintu jako dodatek připojil »Hlubinu bezpečnosti« (nazvanou původně jen »Centrum securitatis«), kde dokazuje, že člověk na světě jen potud může býti spokojen a šťasten, pokud se přidržuje jako přirozeného centra Boha všemocného, bez něho však že potácí se bez rady a pomoci.

Ve vlasti ještě počal také skládati nejvýznamnější knihu svou k učení mládeže a pro novou úpravu školství, totiž *Didaktiku*, ovšem původně sestavovanou jazykem českým. V ní učí netoliko správnému postupu při vyučování, ale rozděluje také všecko vzdělávání ve čtvero stupňů, školu mateřskou, národní, latinskou, akademii. Pro každý stupeň navrhuje vhodný postup a připraviti chce přiměřené knihy. V Lešně pak r. 1631 připojil k ní návrh na obnovení škol v království Českém.

Když r. 1627 vyšel mandát proti nekatolíkům, aby vystěhovali se ze země, nechtějí-li přijmouti víry katolické, Komenský s mnohými jinými Bratřími uchýlil se do Lešna v Polsce, kde souvěrci došli útulku poprvé již r. 1548 při prvním vyhnání ze země. Tu jal se vyučovati na gymnasiu nově (r. 1624) zřízeném. Brzo pak pro školy latinské začal připravovati knihu k učení latiny, jež záhy dosáhla ohromného rozšíření. Byla to světoznámá »*Janua linguarum reserata*« (tekst latinský z r. 1631, český překlad »*Dvě ře jazyků odevřené*« z r. 1633). Ta vydávána jsou brzo v nejrůznějších jazycích, proslavila jméno Komenského po všem světě vzdělaném a získala mu všude hojně přátel. Na usnadnění metody připojil k ní brzo ještě »*Předbraní*« (*Vestibulum*). Základní myšlenkou při tom bylo, že asi z 8000 nejznámějších slov latinských sestavil ve 100 odstavcích 1000 vět, které by podávaly stručný přehled veškerého světa dle vzniku a rozvoje jeho. Pro výchovu mládeže nejútlejší napsal v těch letech nevelikou, ale obsažnou knížku, »*Informatorium školy mateřské*«. Podáváje pak učitelům návod k užívání Brány, vybral k oživení učení toho ze svého slovníka řadu přísloví a srovnal je dle obsahu Brány; dal jim název »*Moudrost starých Čechův*, za zrcadlo vystavená potomkům«.

Se snahou, vědu přírodní podepřítí věrou, souvisí též »*Jádro Fysiky*, dle světla Božího upravené« z r. 1631 a podobného rázu »*Astronomie*«, již aspoň k vydání chystal.

Následkem netušeného zdaru, který měla Brána pro učení jazykům, Komenský připadl na myšlenku, že by bylo lze také sestaviti knihy, které by podávaly stručné návody do všech věd. Zahrnul je po vzoru jiných spisovatelů té doby názvem knih vševědných čili pansofických; z nich »*Brána věcí*« (*Janua rerum*) mládeži podávati měla první návod ku poznání všech věcí na světě. Ohlásiv příteli svému do Anglie, že dílo takové vydá, vzbudil neobyčejné napětí a očekávání všech učenců tehdejších. Zatím také pro kruhy učené přeložil a částečně nově rozšířil Didaktiku jazykem latinským, dav jí název »*Didaktiky Veliké*«. V těch letech jsa již také seniorem a sekretářem Jednoty sepsal též některé spisy, čelící k obraně církve jeho, zvláště proti lutheránskému kazateli, M. Samueli Martiniovi z Dražova; také vedl nějaký čas správu gymnasia lešenského.

R. 1641 došlo Komenského pozvání od přítele z Londýna, by v Anglii založil v některé bohaté kolleji sbor učených mužů, kteří by tu rokovali o pokroku věd a pečovali dle vědomostí svých o další jich prospěch. I vydal se na cestu a zvěděl v Londýně, že za tím účelem povolán jest od samého parlamentu anglického. Jednal tedy o věci s učenci, ve spisku »Cesta světla« (Via lucis) v Londýně sestaveném podal též návrh na rozšíření obecného vzdělání ve všem lidstvu obecnými školami, knihami obecně platnými, sepsanými jediným jazykem učeným, který by požadavkům všech věd úplně vyhověl. Tím by také nejsnáze proktestila se cesta obecnému míru světovému, o něžž Komenský tolikráte horlil. Již jednalo se o zřízení kolleje k účelům vytčeným, když válka občanská v Irsku vzniklá zmařila provedení velikolepého toho záměru. Proto Komenský opustil Londýn a přijal nabídku bohatého kupce hollandského, Ludvíka z Geer, vojenského dodavatele Švédův, aby pro školy švédské upravil knihy k učení latiny. Ve Štokholmu měl třídní poradou s kancléřem Oxenstiernou o svých záměrech a o tom, co by nejdříve bylo třeba provést; ujav se toho podniku, z něhož se nadál i politického prospěchu českým exulantům, usadil se v pruském Elbinku, kde s několika pomocníky dal se do práce. Upravil nově Bránu a ostatní spisy k učení latiny, k nim pak přidal obšírný spis úvodní, »Metodu jazyků nejnovější« (Methodus linguarum novissima, vyd. v Lešně 1649), dílo velmi obsažné a propracované, v němž také nově probral hlavní své zásady vyučovací (kap. X. Didaktika analytická). V Elbinku též tiskem vydal již hotový »Plán vševědy« (Pansophiae Diatyposis, 1643) a pojal nejvelikolepější myšlenku, jak napravit porušené věci lidské povznesením vzdělanosti. Nazval to dílo »Porada obecná o napravení věcí lidských« (De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. Ze sedmi dílů zamýšlených však tiskem vyšly pouze dva první Panegersie a Panaugie, 1666). K upravení náboženských poměrů ve vlasti směřoval spisek »Haggaeus redivivus«.

Z Elbinku Komenský vrátil se do Lešna r. 1648, zvolen byv biskupem své církve; tu jal se také tiskem vydávat díla v Elbinku sestavená. Ale naděje, které z převzetí dané úlohy choval v pomoc Švédů při jednání o mír, ukázaly se naprosto klamnými, jakkoli Komenský

ještě v posledních dobách smlouvání mírového obrátil se s prosbou ke královně Kristině, ke kancléři a jiným mocným osobám. Exulantů českých neujal se nikdo, a bylo jim určeno zahynouti ve vyhnanství. Znamenaje tím konec své církve, Komenský napsal »K š a f t u m í r a j í c í m a t k y J e d n o t y b r a t r s k é«, dojemný zvláště slovy k národu českému (1650).

Ještě toho roku 1650 dostalo se mu opět nového čestného vyzvání od mladšího knížete sedmihradského, Zikmunda Rákóczi, a od matky jeho Zuzany, roz. Loránffi, aby v uherském jejich sídle, Šaryšském Potoku, zařídil školu dle svých návrhů vševědných. Vyhověla církev jeho té žádosti ráda, neboť knížecí rodina poskytovala ochrany též vyhnancům českým. Komenský pak, opatřiv rodinu v Lešně, vydal se tam a dodal hned svým návrhům na zřízení vševědné školy konkrétního rázu spisem »Š k o l a v š e v ě d n á « (S c h o l a p a n s o p h i a e), knihy k učení latiny, Předbraní, Bránu a Síň (Atrium) přepracoval opět dle nových těch návrhů, obsah Brány pak upravil ještě v osmero divadel školních (Schola ludus) znamenaje, jak Uhři na vnějším lesku a nádherném vystupování mnoho si zakládají. Také jinou důležitou knihu na základě Brány tu připravil. Znamenaje totiž, jak málo v severovýchodních Uhřích vyvinuta jsou řemesla, tak že pro poznání mnohých věcí žákům jeho i věcného názoru se nedostává, nahraditi jej chtěl aspoň obrázky a opatřil stručný výtah Brány přiměřenými ilustracemi, tak že z toho vznikla první obrázková kniha pro mládež, potom nesčíslněkrátě vydávaná, »Orbis pictus« (Svět vyobrazený, I. vyd. v Norimberce 1658). Také theorii řečnickou, již dlouho pro kazatele připravenou, (»Umění kazatelské«) Komenský dokončil ještě v Uhřích (r. 1651 dle zprávy prvního vydavatele, Jos. L. Zieglera). Pro knížete Jiřího II. Rákócziho také sestavil praktický návrh, jak by moudrou správou mohl povznést štěstí svého národa (»Gentis Felicitas«).

Po čtyřleté skoro práci v Uhřích, kde však otevřeny pro nepřízeň šlechty a žárlivost dvořanův i pomocníkův ze školy vševědné sedmitřídní pouze tři nižší třídy, Komenský vrátil se do Lešna. Tu pak po vypuknutí kruté války polskošvédské stihla ho nejhorší pohroma. Švédové Lešna ušetřili, prý z úcty ke Komenskému, vložili do města posádku, ale okolní zemané polští sebrali obecný lid, Švédy přinutili k odchodu a město vypálili, při čemž neúnavný učitel pozbyl ne-

jen majetku, ale z valné části též rukopisův, o nichž tolik let pracoval. Tu shořel také »Poklad jazyka českého«, jehož spisovatel sám nejvíce želel, jakož i mnoho sebraného materiálu ku pracím vševědným. Něco sice mu vráceno, pokud bylo před útekem z města naházeno do podzemní skrýše v pracovně, ale přece ohromná ta ztráta duševní práce velmi těžce stihla stárnoucího učenice. I uposlechl vybídky p. Vavřince z Geer, syna páně Ludvíkova, a přijal pohostinství v jeho domě, uchýliv se s rodinou konečně do Amsterdamu.

Ve světovém tom městě uvítán byl s velikou úctou, a hned činěny mu od tiskáren nabídky k vydávání jeho spisův. I sebral a vydal nejprve díla pro vzdělání mládeže a školy psaná ve veliký svazek (*Opera didactica omnia*, 1657); soubor jich hned vzbudil úžas celého světa učeného, jako by se Komenskému bylo zdařilo všecka tajemství školská odhaliti.

Také české spisy dříve sepsané vydával znovu a připravoval jiné. Pro svou církev vydal *kancionál*, *katechismus* a *Manuálník*, jádro bible, sestavené již ve vlasti. Také sepsal tehdy »*Smutný hlas zaplašeného hněvem božím pastýře k rozplášenému, hynoucímu stádu*« (1660), kde loučí se s ostatky své odumírající církve. Ale ani o vševědných pracích neustával přemýšletí a hleděl dokonati to, co ještě bylo možno. Tak vydal dva díly »*Porady obecné*«, dokončil »*Bránu věcí*« a první praktické její použití, »*Trojumění obecné*« (*Triertium catholicum*), kde usiloval o souhlas a soulad mezi myšlením, mluvením a jednáním. Jakýmsi rozloučením se světem bylo »*Unum necessarium*« (*Jedno potřebné*, 1668), kde podáváje přehled jakýsi uplynulého svého života, doporučí jiným lidem přidržovati se Boha a pracovati o polepšení lidstva. Zemřel pak Komenský v Amsterdamě jako poslední biskup své církve dne 15. listopadu 1670 a pochován ve valonském chrámě v Naardeně, kdež i hrob jeho byl nalezen.

Snahami o povznesení lidstva vzděláním Komenský počítá se mezi přední dobrodince lidstva. Vším svým konáním nebyl sice ve své době pochopen, za to programní spisy jeho, *Informatorium* a *Didaktika*, došedše uznání teprve nyní, čtou se pilně v nejrůznějších překladech po všem světě vzdělaném. Těmi spisy Komenský stal se zakladatelem školství národního, hlásaje potřebu mládež vzdělávati jazykem mateřským a vzdělání to rozšířiti na všechny lidi. Spisy jeho,

sepsány jsouce jadrným a přesným jazykem, zůstávají bez ustání vzory dobré prósy české.

Zbytky slovníku českého zachovaly se u vrstevníka jeho Václ. Rosy, odtud pak užil jich Jos. Jungmann (ve svém slovníku). Didaktika česká nalezena teprve r. 1841 v Lešně Purkyněm a vydána již několikrát, latinské zpracování vyšlo v pěkném překladě A. Krejčího r. 1905. — »Informatorium školy mateřské« nalezeno v Lešně r. 1858 v českém rukopise a vyd. t. r. od Ant. Gindelyho. — Lešenská Brána jazyků vyšla ve dvanácti různých jazycích evropských, také v arabském, tureckém a perském, a má vydání do několika set, v úpravě jezuitské s českým textem poprvé r. 1669. — Mapa Moravy v XVII. stol. vydána několikrát, nově od Dra. Jindř. Metelky v ČČM. 1892. — Přebásnění žalmů, zachované v jediném necelém výtisku kralickém, vyd. od Jos. Jirečka 1861. Methoda jazyků v českém překl. Jos. Šmahy. (X. kap. též od Fr. J. Zoubka jako »Didaktika analytická«.) — »Umění kazatelské« vyd. z neznámého nyní rukopisu Jos. L. Ziegler 1823, nově se zbytky kázání L. B. Kašpar 1893. — »Unum necessarium« v překladě Jos. Šmahy v Rychnově 1881. — Také jiné spisy latinské překládali do češtiny Jos. Šmaha a Fr. J. Zoubek. Životopis český vydal Fr. J. Zoubek r. 1871 a 1892, německý Jan Kvačala, jenž také shledal velmi důležité zbytky rozsáhlé korespondence Komenského (vyd. Českou Akademií I. 1898, II. 1902). Jiné vzdělávací spisy tuto neuvedené vycházely často. Všecky spisy Komenského vydávati počalo učitelstvo moravské r. 1910. Bibliografii spisů jeho shledal Dr. Zíbrt v Bibl. Č. Historie V., 2. (1911).

Literární význam Jednoty bratrské nemohl zajisté pro písemnictví české důstojněji končiti, nežli že dala Čechům Komenského. Proti světové činnosti jeho, již dosáhl ještě za živobytí čestného názvu »učitele národů«, pokusy ostatních spisovatelů té doby mizejí po stránce jak formální, tak i věcné.

Tak v oboru mluvnickém pokusil se o soustavnou mluvnici čtyřdílnou svou »Čechořečností« **Václav Jan Rosa**, rada vrchního soudu zemského († 1689), muž vlastenecky smýšlející, ale jazyka svého velmi nedostatečně znalý, jenž poprvé do spisovné češtiny zaváděl neústrojně odvozeniny a složeniny. Veden byl při tom obdobnými snahami puristickými, jako některé společnosti v západní Evropě, ale opustil při tom přirozenou tvořivost své mateřštiny. Větší zásluhu má v tom, že zachoval v rukopisném slovníku

(Thesaurus linguae Bohemicae) část slovního materiálu Komenským nasbíraného.

Matěj Václav Šteyer, člen řádu jezuitského, horlivý a vlastenecký spisovatel český († 1692), pečoval o vzdělání lidu tím, že vydal kancionál a postillu katolickou a chystal vydání české bible; odnímaje totiž lidu knihy nekatolické, nahrazoval je katolickými. Se svou matkou založil také dědictví Svatováclavské (1668). Ve svých spisech zužitkovati hleděl též lahodnosti a správnosti jazyka bratrského. Pro udržení pravopisu bratrského vydal spisek, obecně nazývaný »Ž á č e k«, totiž »Orthographii neb výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti« (1668). Výsledku žádaného spisek ten dosáhl. Pomocník jeho Jiří Konstanec za týmž účelem vydal o rok dříve spisek »Linguae Bohemicae, t. j. Brus jazyka českého«.

O poklesnutí váhy jazyka českého v zemích českých po bitvě bělohorské máme význačné svědectví v té okolnosti, že »Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého« (z r. 1627) a »Obnovené zřízení zemské markrabství Moravského« (z r. 1628) jsou překlady z originálu německého. Také do desk zemských od té doby připouští se vedle češtiny jazyk německý, jehož pak valem přibývá tak, že v XVIII. stol. je téměř výhradním jazykem zápisů deskových.

Literatura theologická, která v době této honositi se může množstvím plodů, často značně rozsáhlých objemem a pracovaných s nemalou péčí, hledí lidu českému nahraditi, co ztratil konfiskacemi knih, jež v našich zemích na různých stranách trvaly přes půl druhého století. Vydává tedy neb otiskuje starší postilly, upravuje ve směru katolickém kancionál a záhy stará se též o písmo sv. katolické, jež by nahradilo bibli kralickou. Podnět k tomu dali arcibiskupové Bilenberk a Jan Fridrich z Valdštejna, k úpravě vyzván byl nejprve jezuita Jiří Konstanec († 1673), a Matěj V. Šteyer († 1692), jehož nástupcem v té příčině pak byl Jan Barner († 1708). Za základ položili opět latinskou Vulgatu, ale přidržovali se jinak vzorných překladů starších, zvláště bible benátské a kralické. Nový zákon vyšel r. 1677, proroci a knihy Machabejské 1712, ostatní knihy Starého zákona 1715. (Vyd. II. v letech 1769—1771.) Dle textu kralického z r. 1613 vydávali pak exulanti bibli v Halle (Dobrosoli, 1722, 1745, 1766.)

Katolická reformace postarala se pak o nezávadnost náboženskou v literatuře tím, že zavedla přísnou cenzuru, které podrobeny byly všechny knihy tištěné. Též mládež ve školách jezuitských měla ve všem osvojovati si zásady přísně katolické. Ale dobré stránky vyučování řádového, jimž dostalo se v XVI. stol. obecného uznání také u nekatolíků, v XVII. a XVIII. zastíněny byly upřílišněným verbalismem a nedbáním rozvoje věd přírodních, mimo to však též přílišnou upjatostí proti všem novým pokrokům a vynálezům vědeckým. A tak výborný řád studijní z r. 1599 trval v nezměněné platnosti ještě počátkem XIX. stol., jakkoli právě v XVIII. století připadá v Evropě snaha o pěstování věd jazyky národními a vzdělání počíná se šířiti ve vrstvách lidových založením školy obecné, o niž péči vede stát. V lidu smýšlení protikatolické stále ještě se potlačuje stíháním knih českých nekatolických nebo podezřelých. Pověsti nejširší jako ničitel jich dosáhl jezuita **Antonín Koniáš** († 1760), jenž spálil asi třicet tisíc knih většinou českých a vydával »Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající«, t. j. seznam knih nábožensky závadných. (1729 a 1749, r. 1770 Index librorum prohibitorum corrigendorum).

Mezi jesuity spisovateli dosti bylo také jiných katechetů mravů, kteří svými literárními pracemi povznésti chtěli přísný, téměř asketický způsob života. Z nich nejvýraznější je **Bohumír Hynek Bílovský** († 1725), jenž také ukazuje na zásluhy tovaryšství o povznesení mravnosti v lidu českém.

Přes to vše však znamenají sami náčelníci protireformace, jako byl Koniáš, že obrácení lidu českého je pouze vnější, vnitřním smýšlením že Čechové zůstávají od církve odvráceni. Tomu nasvědčuje ostatně i časté pronásledování v krajinách podezřelých i hojně stěhování do ciziny, kde volnost náboženská byla uznána. Náboženské blouznílství pak v krajinách českých šíří se leckde na místě pravé víry křesťanské.

Na samém prahu doby osvícenské svým odporem proti jesuitům a zároveň jako zakladatel první společnosti zednářské v Čechách stojí jansenista hrabě **Frant. Ant. Sporck** (1662 až 1738), jenž na tisíce knih rozdál a pro lid český také kancionál obsahu lepšího poříditi dal (**Jana Jos. Božana** »Slavíček rajský na stromě života« 1719).
